

Op deze uitgave is de CC-BY-NC-licentie van toepassing.

Het is toegestaan om deze uitgave te kopiëren, distribueren, vertonen en op te voeren, en om afgeleid materiaal te maken dat op dit werk gebaseerd is zolang dit geen commerciële doeleinden heeft en uitsluitend als de auteur vermeld wordt als maker: J.R. Bulten / Theologische Universiteit Apeldoorn

Helder spreken over de hel

*Een exegetisch onderzoek naar de eigenheid van- en samenhang tussen
de termen γέννα, ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, ἄδης en αἰώνιος κόλασις
in het evangelie naar Mattheüs*

Masterscriptie

Major Nieuwe Testament

Onderwijsinstelling: Theologische Universiteit Apeldoorn

Student: J.R. (Sjors) Bulten

Studentnummer: 1071

Begeleider: dr. M.C. Mulder

Inleverdatum: 2 december 2020

INHOUD

Lijst van gebruikte afkortingen	7
Voorwoord	8
1. Inleiding	9
1.1. Introductie	9
1.2. Stand van onderzoek	9
1.2.1. Traditionele visie.....	9
1.2.2. Annihilationisme en conditionalisme	10
1.2.3. Het eeuwige niets	10
1.2.4. Universalisme.....	11
1.2.5. Beschrijvend onderzoek	11
1.2.6. Conclusie stand van onderzoek	11
1.3. Vier clusters in Mattheüs.....	11
1.4. Onderzoeksopzet	12
1.4.1. Hoofdvraag en deelvragen.....	13
1.4.2. Hoofdstukindeling	13
2. Spreken over de hel in Mattheüs	14
2.1. Inleiding op het Mattheüsevangelie.....	14
2.1.1. Mattheüs en de synoptische evangeliën.....	14
2.1.2. Mattheüs' eigen karakter	14
2.1.3. Mattheüs' indeling.....	16
2.2. Kernwoorden in Mattheüs' spreken over de hel.....	16
2.2.1. Γέννα.....	17
2.2.2. Gejammer en tandengeknars	18
2.2.3. Ἄδης.....	20
2.2.4. Eeuwige straf.....	20
2.3. Deelconclusie	21
3. Functie van γέννα in Mattheüs	23
3.1. Achtergrond in het Oude Testament.....	23

3.1.1.	עֵי הַיָּם als geografische plaats	23
3.1.2.	עֵי הַיָּם en afgodendienst	23
3.1.3.	עֵי הַיָּם en profetisch oordeel.....	24
3.1.4.	Teksten die impliciet spreken over עֵי הַיָּם of onblusbaar vuur	25
3.1.5.	Achtergrond van ἀπόλλυμι.....	26
3.2.	Achtergrond in de intertestamentaire literatuur.....	27
3.2.1.	1 Henoch.....	28
3.2.2.	4 Ezra.....	28
3.2.3.	Latere geschriften	29
3.3.	Γέννα in Mattheüs.....	30
3.3.1.	Mattheüs 5 en 18: de γέννα van vuur.....	30
3.3.2.	Mattheüs 10	36
3.3.3.	Mattheüs 23: veroordeling van de Farizeeën.....	38
3.4.	Deelconclusie	40
3.4.1.	Achtergrond.....	40
3.4.2.	Mattheüs	40
4.	Functie van gejammer en tandengeknars in Mattheüs	43
4.1.	Achtergrond in het Oude Testament en in de intertestamentaire literatuur.....	43
4.1.1.	Gejammer en tandengeknars	43
4.1.2.	Buitenste duisternis	45
4.1.3.	Vurige oven	48
4.2.	Gejammer en tandengeknars in Mattheüs	50
4.2.1.	Mattheüs 8; 22 en 25: buitenste duisternis	50
4.2.2.	Mattheüs 13: vurige oven	54
4.2.3.	Mattheüs 24: lot van de huichelaars	56
4.3.	Deelconclusie	58
4.3.1.	Uitwerpen	58
4.3.2.	Buitenste duisternis	58
4.3.3.	Vurige oven	59

4.3.4.	Lot van de huichelaars.....	59
4.3.5.	Gejammer en tandengeknars	59
5.	Functie van <i>ἀδης</i> in Mattheüs	60
5.1.	Achtergrond in het Oude Testament.....	60
5.1.1.	Graf.....	60
5.1.2.	Dodenrijk.....	61
5.1.3.	Hemel tegenover <i>לַאֵשׁ</i>	62
5.1.4.	Poorten.....	62
5.1.5.	Deelconclusie	63
5.2.	Achtergrond in de intertestamentaire literatuur.....	63
5.2.1.	Ontwikkeling in denken over <i>ἀδης</i>	63
5.2.2.	Poorten.....	65
5.3.	<i>Ἀδης</i> in Mattheüs.....	65
5.3.1.	Mattheüs 11,23: verhoogd tot de hemel, neergestoten tot de <i>ἀδης</i>	65
5.3.2.	Mattheüs 16,18: de poorten van de <i>ἀδης</i>	67
5.3.3.	Mattheüs' spreken over de <i>ἀδης</i> in vergelijking met andere NT-teksten	68
5.4.	Deelconclusie	68
6.	Functie van eeuwige straf in Mattheüs	69
6.1.	Achtergrond in het Oude Testament.....	69
6.2.	Achtergrond in de intertestamentaire literatuur.....	70
6.3.	Eeuwige straf in Mattheüs	71
6.3.1.	Het laatste oordeel	71
6.3.2.	Eeuwig.....	72
6.3.3.	Doel	73
6.4.	Deelconclusie	74
7.	Beantwoording hoofdvraag	75
7.1.	Eigenheid.....	75
7.2.	Samenhang	76
	Samenvatting	78

Bijlage 1	79
Gebruikte literatuur	81

LIJST VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN

<i>ABD</i>	Anchor Bible Dictionary
<i>NIDNTT</i>	New International Dictionary of the New Testament Theology
<i>NIDNTTE</i>	New International Dictionary of New Testament Theology and Exegesis
<i>NIDOTTE</i>	New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis
<i>OTP</i>	The Old Testament Pseudepigrapha
<i>TWAT</i>	Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament
<i>TWNT</i>	Theologisches Wörterbuch Neuen Testament
<i>ESV</i>	English Standard Version (2001)
<i>HSV</i>	Herziene Statenvertaling (2010)
<i>KJV</i>	King James Version (1611)
<i>NA28</i>	Nestlé Aland - Griekse tekst van het Nieuwe Testament (28 ^e editie)
<i>NB</i>	Naardense Bijbel (2004)
<i>NBG '51</i>	Vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap (1951)
<i>NBV</i>	Nieuwe Bijbelvertaling (2004)
<i>SV</i>	Statenvertaling (editie GBS, 1973)

VOORWOORD

Spreken over de hel kan ingewikkeld zijn. Zowel gelovigen als ongelovigen kunnen vaak moeilijk met dit thema uit de voeten.¹ Een scriptie over de hel roept bij velen de vraag op: is dat niet een heel moeilijk onderwerp? Het is een uitdaging om op een verantwoorde Bijbelse manier over dit onderwerp te spreken. Er bestaan veel Bijbels-theologische studies met zeer verschillende visies over de hel. Theologen gaan met elkaar in debat over de vraag in hoeverre de hel een werkelijkheid is of niet. Deze discussie is overigens niet nieuw, maar bestaat al sinds de vroege kerk.

Nadenken over de hel is betekenisvol, want het is belangrijk om de *hele* Schrift te bestuderen. Dat het relevant is om over de hel te spreken, blijkt uit de studiedag die in februari 2020 werd gehouden in Kampen. Hier werd een onderzoek gepresenteerd waaruit blijkt dat er vergeleken met twintig jaar geleden minder over de hel gepreikt en gesproken wordt.² De organisatie van de studiedag daagde de aanwezigen uit over dit onderwerp te blijven nadenken. Dit onderzoek voldoet aan die uitdaging.

Helder spreken over de hel, een titel met een grote ambitie. Die kan in dit beperkte onderzoek niet volledig waargemaakt worden; toch wil het er wel een aanzet toe geven. Er zijn de laatste decennia diverse studies verschenen over het Bijbelse spreken over de hel. In de meeste studies worden alle teksten uit het Oude en Nieuwe Testament over oordeel en hel gebruikt als bouwstenen voor het hele onderzoek. Deze scriptie richt zich op het Bijbelboek Mattheüs. Daarbij wordt niet vanuit het grote geheel naar de stenen gekeken, maar worden juist enkele losse bouwstenen opgepakt en onderzocht. De relevantie van dit onderzoek ligt er niet in om een massief verhaal te presenteren, maar om één voor één de verschillende bouwstenen vanuit Mattheüs te onderzoeken en naast elkaar te leggen.

De Bijbelteksten in deze scriptie zijn genomen uit de HSV. Het is van belang om dit te noemen, omdat Bijbelvertalingen sterk van elkaar verschillen. De SV spreekt in 44 Bijbelverzen expliciet over de hel, de HSV in 33 verzen, terwijl de NBV één keer spreekt over de hel.³

In deze scriptie worden vier termen onderzocht. Twee van deze termen blijven in deze scriptie in de Griekse vorm staan: γέεννα (*gehenna*) en ᾗδης (*hades*). In Bijbelvertalingen worden zowel γέεννα als ᾗδης vaak vertaald met ‘hel’. Om verwarring te voorkomen, staan deze twee termen dus in de grondtekst.

Voor de lezer van dit onderzoek veel vreugde toegewenst.

Sjors Bulten,

Enschede, 2 december 2020

¹ Een fragment uit het tv-programma *Adieu God?* illustreert dit, zie bijlage 1.

² Boer, William den & Felix de Fijter, ‘Vuur’, 13-18.

³ De NBV gebruikt in Mattheüs 23,15 de term hellekind.

1. INLEIDING

Dit inleidende hoofdstuk zet de grote lijnen van het onderzoek uit. Na een korte introductie beschrijft paragraaf 1.2 de verschillende Bijbels-theologische visies over de hel. Vervolgens noteert paragraaf 1.3 welke teksten uit Mattheüs hierbij een rol spelen. Zo wordt duidelijk wat de huidige stand van het onderzoek is. In paragraaf 1.4 komt de opzet van het onderzoek aan de orde.

1.1. INTRODUCTIE

Het Nieuwe Testament spreekt verschillende keren over de hel en een straf voor goddeloze mensen. In het evangelie naar Mattheüs is -in vergelijking met de andere evangelisten- het grootste aantal teksten te vinden die impliciet of expliciet naar de werkelijkheid van de hel verwijzen. Mattheüs gebruikt daarvoor verschillende beelden en termen. Wat betekenen deze termen en op welke manier zijn deze met elkaar verbonden? Daarover gaat dit onderzoek.

1.2. STAND VAN ONDERZOEK

Uit de huidige stand van onderzoek blijkt dat er in studies over de hel met name geschreven wordt vanuit een bepaalde Bijbels-theologische visie. Uit de literatuur komen vier visies op de hel naar voren.⁴ De traditionele visie leert dat de goddelozen een eeuwige straf ondergaan in de hel. Het annihilationisme (en het conditionalisme) leert dat de goddelozen volledig ophouden te bestaan. Het universalisme leert dat niemand zal lijden in de hel, maar dat het uiteindelijk met iedereen goed komt. De leer van het eeuwige niets leert dat er überhaupt geen leven na dit leven bestaat. Elke visie zal hieronder uitgebreider beschreven worden en daarbij wordt vermeld welke Bijbelteksten uit Mattheüs van belang zijn in de onderbouwing. De onderliggende vraag bij elke visie is of de menselijke ziel sterfelijk of onsterfelijk is.

1.2.1. TRADITIONELE VISIE

De traditionele visie leert dat ieder mens een onsterfelijke ziel heeft en dat deze ziel na het sterven voor eeuwig in de hemel of de hel komt. Dit is sinds het Concilie van Constantinopel in 553 officieel de traditionele leer van de kerk. Auteurs die deze visie verdedigen en hierover vrij recent publiceerden zijn onder anderen Donnelly, Chan, Den Butter en Belder.⁵

In deze visie is Mattheüs 25,46 een sleuteltekst. De eeuwige straf staat tegenover het eeuwige leven. Net zoals de vreugde bij God voor eeuwig is, zo is ook de bestraffing in de hel voor eeuwig. God is een rechtvaardige God, Hij doet recht en Hij spreekt recht. God richt lichaam en ziel te gronde in de γέννα. Dit is de plaats van straf en pijniging na het laatste oordeel voor de goddelozen.

⁴ Crockett, *Four Views*; Schmelzer, *Hölle*.

⁵ Donnelly, *Biblical Teaching*; Chan, *Hell*; Den Butter, *Bestemming*; Belder, *Ernst*.

1.2.2. ANNIHILATIONISME EN CONDITIONALISME

Het annihilationisme leert ook dat ieder mens een onsterfelijke ziel heeft. God is echter in staat om de ziel in het oordeel volledig te vernietigen (annihileren). Een variant op het annihilationisme is het conditionalisme. Binnen deze visie wordt gedacht dat onsterfelijkheid een geschenk van God is die Hij onder bepaalde voorwaarden schenkt. Theologen die hierover recent hebben gepubliceerd zijn Papaioannou en Anderson.⁶ In hun studies wordt gepleit voor een andere kijk op de hel: niet als plaats van eeuwige foltering, maar een plek van vernietiging.⁷ De hel is dan een doorgang naar een definitieve verdwijning.

Annihilationisten en conditionalisten beroepen zich op Bijbelteksten die spreken over verwoesten (*ἀπόλλυμι*, *apollumi*). Dit werkwoord wordt met name in Mattheüs 10,28 in verband gebracht met de *γένενα*. God is bij machte om bij het oordeel zowel ziel als lichaam te verwoesten. Dit wordt verstaan als een volledige vernietiging, oftewel annihilatie. In teksten als Mattheüs 18,8 -waar gesproken wordt over de *γένενα* als een plaats van eeuwig vuur- wordt deze plaats niet verstaan als eeuwigdurend, maar betrokken op een tijdperk waar een einde aan komt. Overige teksten over de *γένενα* gaan ook over het vuur (Mat. 5,22.29.30). Net zoals het vuur dode bomen volledig verbrandt, zo zal er ook een volledige vernietiging zijn van de goddelozen, is de uitleg volgens deze visie. Wanneer het gaat over de *ἄδης* (Mat. 11,23; 16,8) wordt deze term vertaald met het graf of de dood. Ook spreekt Jezus over een plaats van gejammer en tandengeknars (zoals in Mat. 8,12). Volgens Papaioannou is dit de boze reactie van hen die buiten het koninkrijk gelaten worden. Nergens komt een beschrijving van pijniging van de goddelozen naar voren.

1.2.3. HET EEUWIGE NIETS

Een visie die nog een stap verder gaat, wordt door Ehrman beschreven.⁸ De ziel is evenals het lichaam sterfelijk: na het leven is er niets. Ehrman concludeert onder andere dat Jezus Zelf niet geloofde in de hel als een plaats van eeuwige pijn. Het vuur zal wel eeuwig branden, maar het is niet zo dat de mensen in dat vuur eeuwig branden. Er is volgens Mattheüs 3,10 verwoesting voor hen die falen om goede vruchten voort te brengen. In Mattheüs 10,28 gebruikt Jezus niet voor niets het woord *ἀπόλλυμι*. Hierna zal de ongelovige niet meer bestaan. Ehrman zelf meent dat er na dit leven überhaupt niets is, noch voor gelovigen, noch voor ongelovigen.⁹

⁶ Papaioannou, *Geography*; Anderson, *Rethinking*. Zie ook: Fudge, *Fire*.

⁷ De conditionele visie bestaat al sinds de vroege kerk. Deze visie werd aangehangen door onder anderen Justinus Martyr, Tatianus en Irenaeus (Vorgrimler, *Geschichte*, 90).

⁸ Ehrman, *Heaven*.

⁹ Ehrman, *Heaven*, 294.

1.2.4. UNIVERSALISME

De vierde visie is het universalisme, ook wel *apokatastasis*-leer genoemd, wat betekent: het herstel van alle dingen. Deze visie leert dat uiteindelijk alle mensen worden gered en dat er geen sprake is van een eeuwige straf.¹⁰ Via een louteringsweg zullen alle zielen uiteindelijk de weg terugvinden naar God. Met name teksten van Paulus worden gebruikt als bewijsteksten voor het universalisme. Ook wijst deze visie op teksten waarin sprake is van ‘allen’ of ‘velen’. Daarbij overheerst het universele perspectief.

Teksten over oordeel en scheiding, zoals in Mattheüs 25, spreken volgens deze visie niet over een letterlijke eeuwige straf, maar over een periode van rechtzetten. Het beeld dat Mattheüs 25,46 gebruikt, wordt vergeleken met het snoeien en knotten van takken, zodat de plant zich beter kan ontwikkelen. Eeuwig betekent niet eindeloos, maar duidt op de intensiteit van de beleving.

1.2.5. BESCHRIJVEND ONDERZOEK

Zowel in 1992 als in 2016 werden studies gepubliceerd waarin auteurs met verschillende visies met elkaar in gesprek gaan: *Four Views on Hell*.¹¹ Het is een poging om nader tot elkaar te komen, zonder dat er uiteindelijk een definitieve keuze voor één van de visies wordt gemaakt.

Er verschijnen ook studies die niet een visie verdedigen, maar verschillende opties open laten. Zo deed Bauckham beschrijvend onderzoek naar het lot van de doden in Joodse en christelijke apocalyptiek.¹² Op Duits taalgebied schreef Vorgrimler over de ontwikkeling van het denken over de hel in de Bijbel en de kerkgeschiedenis.¹³ Ook verscheen een studie van Schmelzer over de hel, waarin hij verschillende posities naast elkaar zet en zoekt naar een alternatief voor de traditionele visie.¹⁴ Stuhlmacher besteedt in zijn *Bijbelse Theologie* nauwelijks aandacht aan de hel, wat ook veelzeggend is.¹⁵

1.2.6. CONCLUSIE STAND VAN ONDERZOEK

Er is op een rij gezet hoe in de relevante theologisch-wetenschappelijke literatuur geschreven wordt over de hel. Het is duidelijk dat de genoemde teksten uit het Mattheüsevangelie verschillend worden opgevat, variërend van een ontkenning tot een bevestiging van de werkelijkheid van de hel.

1.3. VIER CLUSTERS IN MATTHEÛS

Uit de beschrijving van de Bijbels-theologische visies over de hel blijkt dat men verschillende teksten uit Mattheüs gebruikt om de visies te onderbouwen. De teksten worden hieronder genoteerd en geclusterd.

¹⁰ Bell, *Love*; Hart, *Saved*. Hier wordt teruggerepen op de leer van Origenes.

¹¹ Crockett, *Four Views*; Sprinkle, *Four Views*.

¹² Bauckham, *Fate*.

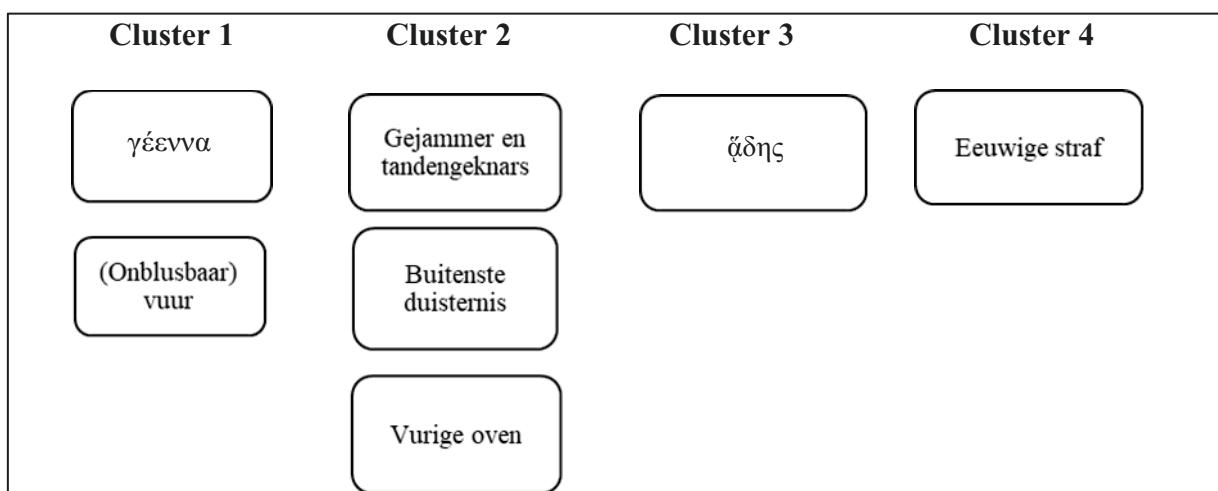
¹³ Vorgrimler, *Geschichte*.

¹⁴ Schmelzer, *Hölle*. Zo ook Lang, *Himmel*.

¹⁵ Stuhlmacher, *Theologie 1*, 262; 271-272; 280; *Theologie 2*, 77; 168.

Mattheüs gebruikt de term γέεννα het vaakst om het oordeel aan te duiden. Hij refereert zes keer aan γέεννα in vijf verschillende perikopen.¹⁶ In het spreken over de γέεννα komt vaak het beeld van vuur naar voren. In zes passages in Mattheüs wordt gesproken over een plaats waar gejammer en tandengeknars zal zijn.¹⁷ Daar komt ook het beeld van een buitenste duisternis of van een vurige oven in mee. Twee keer spreekt Jezus over de ἄδης, in Mattheüs 11,23 en 16,18. Tot slot noemt Jezus in Mattheüs 25,46 de eeuwige straf. Uit deze opsomming blijkt dat Mattheüs in verschillende beelden, zowel expliciet als impliciet spreekt over de hel.

Verschillende termen springen er uit: γέεννα, vuur, buitenste duisternis, gejammer en tandengeknars, vurige oven, ἄδης en eeuwige straf. Figuur 1 toont de clustering van deze termen.

Figuur 1. Verdeling van de termen in vier clusters

1.4. ONDERZOEKSOPZET

Nu de verschillende termen zijn ondergebracht in vier clusters zal in het vervolg van dit onderzoek dieper op deze clusters worden ingegaan. De overkoepelende vraag van het onderzoek is wat de eigen betekenis is van elk van de termen en hoe deze clusters met elkaar verbonden zijn.

Omdat op deze vragen in het huidige onderzoeksveld geen bevredigend antwoord is gegeven, wordt in deze scriptie de leemte opgevuld door een exegetisch onderzoek te doen naar de termen die Mattheüs gebruikt in zijn spreken over de hel. Daarbij is ook aandacht voor de achtergrond van deze termen in het Oude Testament en de intertestamentaire literatuur.

¹⁶ Mattheüs 5,22.29.30; 10,28; 18,9; 23,15.33. Dat is beduidend meer dan Markus' drie keer in één perikoop en Lukas' éénmalige gebruik: Markus 9,43-48 en Lukas 12,4-5.

¹⁷ Mattheüs 8,12; 13,42.50; 22,13; 24,51; 25,30.

1.4.1. HOOFDVRAAG EN DEELVRAGEN

De hoofdvraag van het onderzoek luidt: wat is de eigenheid van- en samenhang tussen de termen γέεννα, gejammer en tandengeknars, ἄδης en eeuwige straf in het Mattheüsevangelie?

Nader gespecificeerd in de volgende deelvragen:

1. Waar en hoe wordt er in Mattheüs gesproken over oordeel, hel en eeuwige straf?
2. Welke achtergrond heeft het spreken over de hel in Mattheüs in het Oude Testament en in de intertestamentaire literatuur?
3. Hoe functioneert de term γέεννα in het Mattheüsevangelie?
4. Hoe functioneert de term gejammer en tandengeknars in het Mattheüsevangelie?
5. Hoe functioneert de term ἄδης in het Mattheüsevangelie?
6. Hoe functioneert de term eeuwige straf in het Mattheüsevangelie?
7. Wat is de samenhang tussen deze termen?

1.4.2. HOOFDSTUKINDELING

Ieder hoofdstuk zal ingaan op een van de deelvragen. Hoofdstuk 2 zal een overzicht geven van de inhoud van het Mattheüsevangelie met een toespitsing op het spreken van Mattheüs over de hel. Hierin zal duidelijk worden welk publiek Mattheüs voor ogen had bij het schrijven van zijn evangelie en welke bronnen hij gebruikt heeft. Hoofdstuk 3 gaat in op het eerste cluster: de teksten die spreken over de γέεννα. Daarbij is allereerst aandacht voor de achtergrond van deze term in het Oude Testament en in de intertestamentaire literatuur. Op die manier komt er zicht op de context en de achtergrond van de term in het Nieuwe Testament. Dit is nodig om tot een goede exegese van de Bijbelteksten te komen. In hoofdstuk 4 tot en met 6 zullen de andere clusters op dezelfde manier onderzocht worden. Vanwege het grotere aantal Bijbelteksten in de eerste twee clusters zullen de hoofdstukken 3 en 4 uitgebreider zijn dan de hoofdstukken 5 en 6. Het laatste hoofdstuk van dit onderzoek bevat het antwoord op de hoofdvraag en gaat in op de eigenheid van iedere term en samenhang ertussen.

2. SPREKEN OVER DE HEL IN MATTHEÛS

Dit hoofdstuk gaat dieper in op Mattheüs en zijn spreken over de hel. Paragraaf 2.1 bespreekt enkele relevante inleidingsvragen en geeft een overzicht van de inhoud van het evangelie. Daarna zullen in paragraaf 2.2 de vier clusters worden uitgediept.

2.1. INLEIDING OP HET MATTHEÛSEVANGELIE

2.1.1. MATTHEÛS EN DE SYNOPTISCHE EVANGELIËN

Mattheüs, Markus en Lukas vormen samen de synoptische evangeliën. Er zijn overeenkomsten tussen deze evangeliën, maar toch heeft ieder evangelie zijn eigen focus en kenmerken. Over het algemeen wordt het evangelie van Markus gezien als bron voor Mattheüs en Lukas.¹⁸ Markus heeft een grote mate van woordovereenkomst met zowel Mattheüs als Lukas. Mattheüs en Lukas verschillen juist weer vaak van elkaar in woordgebruik en -volgorde waar zij dezelfde geschiedenissen beschrijven als Markus. Het is zeer aannemelijk dat Mattheüs en Lukas onafhankelijk van elkaar het evangelie naar Markus hebben gebruikt, geredigeerd en aangevuld met materiaal dat deels uit dezelfde bron (Q) stamt.¹⁹

Wat betreft de datering wordt aangesloten bij Carson en Moo, die het Mattheüsevangelie voor het jaar 70 na Christus dateren, maar niet lang hiervoor.²⁰

2.1.2. MATTHEÛS' EIGEN KARAKTER

Ten opzichte van de andere synoptische evangeliën heeft Mattheüs zijn eigen karakter en krijgen bepaalde thema's bij hem extra nadruk. Zo wordt Jezus in dit evangelie beschreven als Zoon van David Zoon van God en Heere (Κύριος).²¹ Ook het Koninkrijk van God (in Mattheüs vaak het Koninkrijk der hemelen genoemd) krijgt een belangrijke plaats. In Jezus is dit Koninkrijk al geïnaugureerd, maar het blijft ook een toekomstig Koninkrijk.²² Over dat Koninkrijk spreekt Jezus in Mattheüs veel in gelijkenissen.

Mattheüs interesseert zich in de relatie tussen Jezus en de wet. In Mattheüs spreekt Jezus vaak over de wet en de profeten, onder andere in de Bergrede en in discussies met de Farizeeën. Daarnaast wordt Jezus voorgesteld als de nieuwe Mozes. Mattheüs richt zich in zijn evangelie met name tot Joodse of Joods-christelijke lezers.²³ Vanuit het Oude Testament laat hij het volle licht vallen op Jezus, de Messias

¹⁸ Dat er -naast de wederzijdse afhankelijkheid van de evangeliën- een bron Q was, is aannemelijk. Carson & Moo, *Introduction*, 103: 'The two-source hypothesis provides the best overall explanation.'

¹⁹ Carson & Moo, *Introduction*, 98: 'There is a strong case for thinking that Matthew and Luke have independently used Mark's gospel in writing their own.'

²⁰ Carson & Moo, *Introduction*, 156. Zo ook: Turner, *Matthew*, 14.

²¹ Mattheüs benadrukt met de verschillende titels Christus' identiteit (Marshall, *Theology*, 111-115).

²² Marshall, *Theology*, 121: 'We have to reckon with the present reality and the future hope of the kingdom as a realm which people may be in.'

²³ Turner, *Matthew*, 14: 'Matthew's characteristic fulfillment formula quotations from the Hebrew Bible and his presentation of a Jesus who came not to destroy but to fulfill the law and the prophets are but two of the reasons

van het Joodse volk. Daarbij is het vervullingsmotief van belang. Twaalf keer klinkt een vervullingscitaat in het Mattheüsevangelie.²⁴

Mattheüs beschrijft regelmatig dat de Joden Jezus niet erkennen en Hem zelfs verwerpen. Daarom klinkt er een aanklacht en appel naar het volk Israël. De oproep klinkt om Jezus niet langer te verwerpen, maar Hem te aanbidden.²⁵ Dit appel is een rode draad in het Mattheüsevangelie. Nauw verbonden met dit appel speelt in Mattheüs het eindgericht een belangrijke rol.²⁶ Vanaf het begin van het onderwijs van Johannes de Doper tot aan het einde van het onderwijs van Jezus (van Mat. 3,10 tot aan Mat. 25,46) klinken er woorden over het oordeel. Mattheüs schrijft over Gods Koninkrijk en tegelijk over God als Rechter. Zo houdt hij Gods genade en goedheid samen met Gods rechtvaardige oordeel.²⁷ Ook de andere evangelisten schrijven over het oordeel, maar nergens op dezelfde schaal als Mattheüs.²⁸

In Mattheüs spreekt Jezus vaak over het Koninkrijk van God. Telkens wanneer Jezus Gods Koninkrijk verkondigt, komt daar het oordeel onmiskenbaar in mee.²⁹ Gods oordeel bij de wederkomst van de Zoon des mensen is meer aanwezig bij Mattheüs dan bij de andere evangelisten. Over de dag van het oordeel (ἡμέρα κρίσεως) wordt in het Nieuwe Testament zeven keer gesproken, waarvan vier keer in Mattheüs.³⁰ Het evangelie beschrijft dat iedereen op deze dag verzameld zal worden en er een scheiding zal plaatsvinden: de rechtvaardigen ontvangen beloning, terwijl de goddelozen straf ontvangen. Naast de aanduiding ‘dag van het oordeel’ spreekt Mattheüs op acht andere plaatsen over het oordeel (κρίσις).³¹ Mattheüs maakt duidelijk dat iedereen het oordeel moet ondergaan bij Jezus’ tweede komst.³²

Het is opmerkelijk dat juist Mattheüs het appel op het Joodse volk zo expliciet en vaak verbindt aan woorden over het eindgericht. De exegese zal moeten uitwijzen wat de functie van deze woorden is, en in hoeverre deze aansluiten bij beelden en termen die voor Joodse oren bekend geklonken zullen hebben. Is er aansluiting bij het gebruik van deze termen in het Oude Testament en de intertestamentaire literatuur of zijn ook verschillen aan te wijzen in het gebruik van deze beelden?

every student of Matthew must come to some conclusion about the relationship of this Gospel’s recipients to Judaism.’

²⁴ Mattheüs 1,22-23; 2,17.23; 4,14-16; 8,17; 12,17-21; 13,35; 21,5; 26,31; 27,9-10.

²⁵ Versteeg, *Evangelie*, 25-27.

²⁶ Luz, *Matthäus I/3*, 545.

²⁷ Marshall, *Theology*, 122: ‘Matthew in fact holds together in a remarkable way the mercy and goodness of God and his strict judgment.’

²⁸ Fudge, *Fire*, 156: ‘This should not surprise us when we remember that he is writing particularly for a Jewish audience and this theme of divine judgment and final retribution had long lain close to the Hebrew heart.’

²⁹ Luz, *Matthäus I/2*, 195: ‘Gottes Gericht gehört m.E. zum Zentrum von Jesu Gottesreichverkündigung und bewahrt diese davor, zu einer Botschaft von harmloser Liebe zu werden.’

³⁰ Mattheüs 10,15; 11,22; 11,24; 12,36.

³¹ Mattheüs 5,21.22; 12,18.20.42; 23,23.33.

³² Clark-Soles, *Death*, 172: ‘Everyone undergoes judgment at Jesus’ second coming; Jesus’ followers will not escape.’

2.1.3. MATTHEÛS' INDELING

Mattheüs beschrijft in zijn evangelie vijf redevoeringen van Jezus die elk een min of meer afgerond geheel vormen.³³ Telkens klinkt als afsluitende formule: 'En het gebeurde, toen Jezus deze woorden geëindigd had' (Mat. 7,28; 11,1; 13,53; 19,1; 26,1). Tussen de proloog en epiloog is de inhoud van Mattheüs te verdelen in vijf redevoeringen van Jezus. Dit wordt afgewisseld door vijf blokken met vertellende stof. Figuur 2 toont een beknopte indeling van het Mattheüsevangelie.

Mattheüs 1-2:	Proloog (Jezus' geboorte)
Mattheüs 3-4:	Vertellende stof (Johannes de Doper, begin van Jezus' optreden in Galilea)
Mattheüs 5-7:	Jezus' eerste rede
Mattheüs 8-9:	Vertellende stof (genezingen en wonderen)
Mattheüs 10:	Jezus' tweede rede
Mattheüs 11-12:	Vertellende stof en twistgesprekken
Mattheüs 13,1-52:	Jezus' derde rede
Mattheüs 13,54-17:	Vertellende stof en twistgesprekken
Mattheüs 18:	Jezus' vierde rede
Mattheüs 19-22:	Vertellende stof en twistgesprekken (in Judea)
Mattheüs 23-25:	Jezus' vijfde rede
Mattheüs 26-28:	Epiloog (Jezus' lijden, sterven en opstanding)

*Figuur 2. Indeling van het Mattheüsevangelie*³⁴

2.2. KERNWOORDEN IN MATTHEÛS' SPREKEN OVER DE HEL

De verschillende termen en beelden die Mattheüs gebruikt in het spreken over de hel zijn in hoofdstuk 1 ondergebracht in vier clusters. In deze paragraaf komt de inhoud van deze clusters aan bod. Daarbij worden onderzoeksvragen genoteerd ter bespreking in de volgende hoofdstukken.

³³ Mulder, 'Evangelie', 263.

³⁴ Hagner, *Matthew 1*, liii; Turner, *Matthew*, 10; Mulder, 'Evangelie', 263; Versteeg, *Evangelie*, 36.

2.2.1. ΓΕΕΝΝΑ

De term γέεννα komt twaalf keer voor in het Nieuwe Testament, en wordt elf keer gebruikt door Jezus. Mattheüs noteert de γέεννα in zeven verschillende verzen en verschillende keren staat de γέεννα in verbinding met vuur. In het algemeen wordt de γέεννα geïnterpreteerd als een plaats van straf in het eeuwige vuur na de opstanding.³⁵

2.2.1.1. IN DE ΓΕΕΝΝΑ GEWORPEN

De woorden uit Mattheüs 5,29-30 vormen een parallel met de woorden uit Mattheüs 18,8-9. Jezus onderwijst Zijn leerlingen dat het beter is om kreupel of verminkt het leven in te gaan, dan met het hele lichaam in de γέεννα geworpen te worden. Er moet radicaal omgegaan worden met de zonde.³⁶ Gereedmaken voor het eeuwige leven is van belang, zelfs als dat verarming voor dit leven betekent.³⁷

2.2.1.2. ΓΕΕΝΝΑ EN VUUR

In Mattheüs 5,22 maakt Jezus duidelijk dat de γέεννα gepaard gaat met vuur: ‘Al wie zegt “Dwaas!”, die zal schuldig bevonden worden tot de γέεννα van het vuur.’ Ook in Mattheüs 18,9 komt de γέεννα van vuur voor. Deze teksten brengen de γέεννα expliciet in verband met het vuur. Er zijn ook teksten in Mattheüs die impliciet verwijzen naar de γέεννα. In Mattheüs 3,10-12 zegt Johannes de Doper dat wie geen goede vrucht draagt na het oordeel het onuitblusbare vuur verdient.

In Mattheüs 7,19 haalt Jezus de woorden van Johannes de Doper uit Mattheüs 3,10 aan: ‘Iedere boom die geen goede vrucht voortbrengt, wordt omgehakt en in het vuur geworpen.’ Een boom moet vrucht dragen. Aan de vruchten zal men de rechtvaardige herkennen.

2.2.1.3. VEROORDELING VAN DE FARIZEEËN

Mattheüs 3,10-12 vertoont samenhang met Mattheüs 12,34 en Mattheüs 23,33, waar Jezus de Farizeeën ook ‘adderengebroed’ noemt.³⁸ In Mattheüs 23 spreekt Jezus twee keer over de γέεννα. Hij spreekt een wee uit over de schriftgeleerden en Farizeeën. Zij falen volgens Jezus om te leven volgens de Schrift, ze doen meer kwaad dan goed (Mat. 23,15) en ze erkennen Jezus niet als Messias.³⁹ Zij zullen niet ontkomen aan de γέεννα.

³⁵ *TWNT 1*, γέεννα, 655.

³⁶ Turner, *Matthew*, 437.

³⁷ Morris, *Matthew*, 463.

³⁸ In Mattheüs 12,34 gebruikt Jezus ook de metafoer van een goede en slechte boom en het voortbrengen van vruchten. Hij spreekt de Farizeeën er op aan dat de gesteldheid van het hart samenhangt met de woorden die je spreekt. Op grond van je woorden zul je geoordeeld worden.

³⁹ Carson, *Matthew*, 477.

2.2.1.4. TE GRONDE RICHTEN IN DE ΓΕΕΝΝΑ

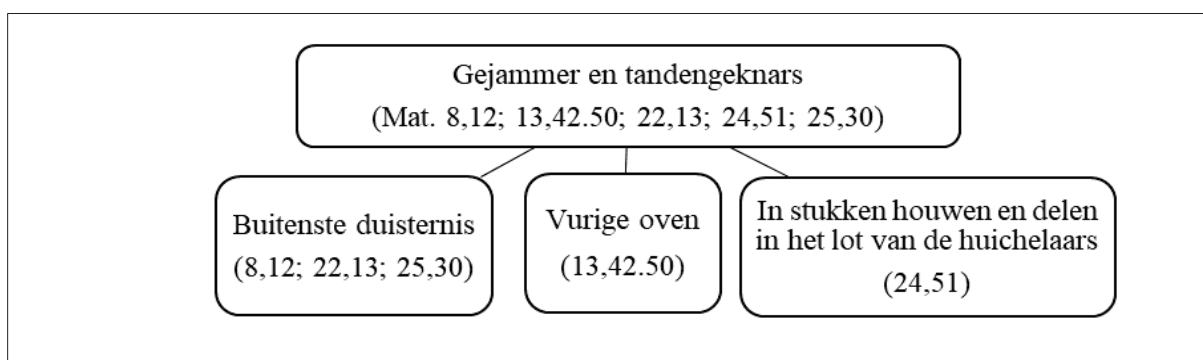
Een laatste tekst die spreekt over de γέεννα is Mattheüs 10,28. Hier legt Jezus een ander accent dan in de vorige teksten. Jezus zendt Zijn discipelen uit om te verkondigen dat het Koninkrijk der hemelen nabij is gekomen. De discipelen zullen tegenstand ondervinden, bedreigd worden met de dood en ze zullen moeten vluchten. In dit alles moeten de discipelen niet bevreesd zijn, want de mensen die hen wat kunnen aandoen kunnen het lichaam doden, maar niet de ziel. De discipelen moeten meer bevreesd zijn en ontzag hebben voor God, Die zowel lichaam als ziel te gronde kan richten (ἀπόλλυμι) in de γέεννα. Het werkwoord ἀπόλλυμι kan duiden op verwoesten, maar ook op veroordelen of verloren laten gaan. Carson meent dat het vanwege de context onvermijdelijk is om te denken aan pijniging voor het hele lichaam.⁴⁰ Papaioannou daarentegen meent dat ἀπόλλυμι simpelweg vertaald moet worden met ‘verwoesten’ en dat er bedoeld wordt op annihilatie van lichaam en ziel.⁴¹

2.2.1.5. VRAGEN OM TE ONDERZOEKEN IN HOOFDSTUK 3

- Welke achtergrond heeft de γέεννα in het Oude Testament en in de intertestamentaire literatuur?
- Duidt het werkwoord ἀπόλλυμι op annihilatie van lichaam en ziel? Heeft dit werkwoord een achtergrond in het Oude Testament of in de intertestamentaire literatuur?
- Wordt er in de teksten die spreken over het vuur impliciet verwezen naar de γέεννα?
- Verschillende uitleggers zien de γέεννα als vuilnisbelt buiten Jeruzalem. Is dat terecht?

2.2.2. GEJAMMER EN TANDENGEKNARS

In zes passages in Mattheüs wordt er gesproken over de plaats waar gejammer en tandengeknars is. Enerzijds komt daarbij een beeld naar voren van een buitenste duisternis, anderzijds van een vurige oven. Een laatste beschrijving is het in stukken houwen en delen in het lot van de huichelaars. Voor een overzicht van de teksten, zie figuur 3.

Figuur 3. Passages in Mattheüs waarin Jezus spreekt over gejammer en tandengeknars

⁴⁰ Carson, *Matthew*, 250.

⁴¹ Papaioannou, *Geography*, 52.

2.2.2.1. WERPEN

In vijf van deze passages spreekt Jezus over het buitenwerpen (βάλλω). Het buitengeworpen worden is de straf voor wie niet gelooft (Mat. 8,12), voor wie wetteloos is (Mat. 13,42.50), voor wie niet is uitverkoren (Mat. 22,13) en voor de onnuttige slaaf die de hem gegeven talenten niet gebruikt (Mat. 25,30). In Mattheüs 24,51 gaat het niet over het buitenwerpen. In die gelijkenis is de straf voor de niet-waakzame slaaf dat hij in stukken gehouwen moet worden en moet delen in het lot van de huichelaars.

2.2.2.2. GEJAMMER EN TANDENGEKNARS

Zes keer noemt Jezus de plaats waar gejammer en tandengeknars is (ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων). Vanwege de scheiding die plaatsvindt is dit de uiting van hen die worden buitengeworpen. De meeste uitleggers menen dat het een uiting is van wroeging, vanwege het niet ingaan in Gods Koninkrijk. Anderen menen dat het naast een uiting van woede ook de betekenis kan hebben van pijniging en berouw.⁴² Er zijn ook exegeten die stellen dat er geen sprake kan zijn van pijniging.⁴³

2.2.2.3. DE BUITENSTE DUISTERNIS, DE VURIGE OVEN EN HET LOT VAN DE HUICHELAARS

Een beeld dat drie keer voorkomt in een gelijkenis in Mattheüs is de buitenste duisternis (ἐξώτερος σκότος). Deze buitenste duisternis duidt op een extreme donkerte.⁴⁴ Het beeld van de vurige oven (κάμινος πῦρ) in Mattheüs 13,42 en 13,50 wordt door sommige exegeten verbonden aan de γέεννα.⁴⁵ Anderen leggen een verbinding met de vuuroven uit Daniël 3.⁴⁶ De gelijkenis uit Mattheüs 24 eindigt anders dan de andere passages over gejammer en tandengeknars.

2.2.2.4. VRAGEN OM TE ONDERZOEKEN IN HOOFDSTUK 4

- Welke achtergrond heeft gejammer en tandengeknars in het Oude Testament en in de intertestamentaire literatuur? Wordt er gedoeld op pijniging, of niet?
- Welke achtergrond heeft de buitenste duisternis in het Oude Testament en in de intertestamentaire literatuur?
- Welke achtergrond heeft de vurige oven in het Oude Testament en in de intertestamentaire literatuur? Doelt Jezus met de vurige oven op hetzelfde als wat eerder met het beeld van de γέεννα werd aangeduid?
- Waar wijst Jezus op als Hij spreekt over het lot van de huichelaars?

⁴² NIDNTTE 1, βρύχω, 533.

⁴³ Papaioannou, *Geography*, 233.

⁴⁴ NIDNTTE 2, ἔσω, 298.

⁴⁵ ABD 2, 'Gehenna', 927.

⁴⁶ Turner, *Matthew*, 351 wijst hierbij op Daniël 3,6 en het pseudepigrave werk 4 Ezra 7,36.

2.2.3. ἌΔΗΣ

De ἄδης komt in het Nieuwe Testament tien keer voor, waarvan twee keer in Mattheüs. In de Nederlandse Bijbelvertalingen wordt ἄδης verschillend vertaald. De HSV vertaalt met hel. De vertaling van NBG '51, de NB en de NBV vertalen met dodenrijk. In deze verschillende vertalingen komt al naar voren dat er verschil van mening is over de betekenis van deze term. Juist hierom wordt deze term meegenomen in dit onderzoek.

2.2.3.1. HEMEL TEGENOVER ἌΔΗΣ

In Mattheüs 11,23 klinkt er een tegenstelling tussen hemel en ἄδης; er is een hemel in de 'hoogte' en een ἄδης in de 'diepte'. Omdat er over 'neerstoten' in de ἄδης wordt gesproken, wordt deze plaats gezien als een plek die zich in het binnenste van de aarde bevindt, zodat de doden erin afdalen.⁴⁷ Dat ἄδης vertaald wordt met hel levert discussie op, want de ἄδης en de γέεννα zijn volgens de meeste uitleggers niet te vereenzelvigen met elkaar. Toch menen anderen dat met de ἄδης hetzelfde wordt bedoeld als de γέεννα.⁴⁸

2.2.3.2. POORTEN VAN DE ἌΔΗΣ

Mattheüs 16,18 spreekt over de poorten van de ἄδης. Er wordt in deze twee teksten weinig gedetailleerd over de ἄδης gesproken en beelden van vuur, duisternis of pijniging worden niet genoemd.

2.2.3.3. VRAGEN OM TE ONDERZOEKEN IN HOOFDSTUK 5

- Welke achtergrond heeft de ἄδης in het Oude Testament en in de intertestamentaire literatuur?
- Is er sprake van een tegenstelling tussen de ἄδης en de hemel?
- In hoeverre hebben de termen ἄδης en γέεννα raakvlakken met elkaar?

2.2.4. EEUWIGE STRAF

2.2.4.1. TWEE WEGEN

In Mattheüs 25,46 wordt gesproken over een eeuwige straf die bestemd is voor de onrechtvaardigen. Zij hebben verzuimd om rechtvaardig en uit liefde te handelen met hun naaste. Jezus zegt tegen hen: 'Ga weg van Mij' (Mat. 25,41). Parallel aan de eeuwige straf spreekt Jezus over het eeuwige vuur.

Jezus spreekt over twee wegen: de rechtvaardigen zullen ingaan in het eeuwige leven en de onrechtvaardigen zullen ingaan in de eeuwige straf (αἰώνιος κόλασις). Jezus maakt duidelijk dat er een definitieve scheiding komt aan het eind der tijden. Dit beeld komt terug in Daniël 12,2.

⁴⁷ TWNT 1, ἄδης, 148.

⁴⁸ Turner, *Matthew*, 279: 'Γέεννα in Matthew is the place of fiery punishment following the last judgment. It is distinguishable from ἄδης, the place where the dead wait for the final judgment' Vgl. ABD 3, 'Hades', 14. Contra Carson: 'Gehenna and Hades are often thought to refer, respectively, to eternal hell and the abode of the dead in the intermediate state. But the distinction can be maintained in few passages. More commonly the two terms are synonymous and mean "hell"' (Carson, *Matthew*, 149).

2.2.4.2. VRAGEN OM TE ONDERZOEKEN IN HOOFDSTUK 6

- Waar komt de eeuwige straf voor in het Oude Testament en in de intertestamentaire literatuur?
- Wat is de relatie tussen de eeuwige straf en de γέεννα, de buitenste duisternis en de ἄδης?

2.3. DEELCONCLUSIE

Er zijn twintig verzen in Mattheüs waar expliciet gesproken wordt over de γέεννα, een eeuwig vuur, een vurige oven, buitenste duisternis, gejammer en tandengeknars, de ἄδης of een eeuwige straf. Behalve de woorden uit Mattheüs 3,10-12, waar Johannes de Doper aan het woord is, zijn deze woorden door Jezus uitgesproken. Jezus' woorden over het oordeel zijn met name bedoeld als waarschuwing en aansporing om het leven hier en nu te beteren. De woorden van Jezus over het hiernamaals schetsen verschillende beelden: een vuur, een plek van gejammer en tandengeknars, een plek van buitenste duisternis. Deze beelden worden door Mattheüs niet verder uitgediept en er klinken geen gedetailleerde beschrijvingen.⁴⁹

Figuur 4 maakt duidelijk dat in elke redevoering van Jezus woorden over oordeel en hel zijn opgenomen. In de proloog en epiloog komen de woorden oordeel, hel en eeuwige straf niet terug. Vanaf het begin tot aan het eind van Jezus' onderwijs keert de notie van oordeel en straf terug. Het gaat dus niet om een thema dat af en toe voorkomt, maar het is een notie die helemaal in Jezus' onderwijs is ingeweven.

Mattheüs 1-2: Proloog	
Mattheüs 3-4: Vertellende stof	3,10-12 onuitblusbaar vuur
Mattheüs 5-7: Jezus' eerste rede	5,22.29-30 γέεννα 7,13.19 verderf, vuur
Mattheüs 8-9: Vertellende stof	8,11.12 buitenste duisternis, gejammer en tandengeknars
Mattheüs 10: Jezus' tweede rede	10,28 γέεννα
Mattheüs 11-12: Vertellende stof	11,23 ἄδης
Mattheüs 13,1-52: Jezus' derde rede	13,42.50 vurige oven, gejammer en tandengeknars
Mattheüs 13,54-17: Vertellende stof	16,18 ἄδης
Mattheüs 18: Jezus' vierde rede	18,8.9 eeuwige vuur, γέεννα
Mattheüs 19-22: Vertellende stof	22,13 buitenste duisternis, gejammer en tandengeknars
Mattheüs 23-25: Jezus' vijfde rede	23,15.33 γέεννα 24,51 gejammer en tandengeknars 25,30 buitenste duisternis, gejammer en tandengeknars 25,41.46 eeuwige vuur, eeuwige straf
Mattheüs 26-28: Epiloog	

Figuur 4. Overzicht van teksten in Mattheüs over oordeel en hel

⁴⁹ Er is nergens in Mattheüs sprake van gedetailleerde beschrijvingen van pijnigingen in de hel, zoals in Middeleeuwse werken (zie bijvoorbeeld Dante's *Inferno*).

VERVOLG VAN HET ONDERZOEK

Na deze inventarisatie is duidelijk waar er in Mattheüs impliciet en expliciet gesproken wordt over oordeel, hel en straf. Er blijven vragen over die diepgaander onderzoek vergen. In het vervolg van dit onderzoek moet antwoord worden gegeven op de vraag wat de achtergrond is van de verschillende termen en wat de functie is in de context van Mattheüs (zie figuur 5).

Hoofdstuk 3	Hoofdstuk 4	Hoofdstuk 5	Hoofdstuk 6
Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Cluster 4
<i>11 verzen</i>	<i>6 verzen</i>	<i>2 verzen</i>	<i>1 vers</i>
<div style="border: 1px solid black; border-radius: 10px; padding: 5px; width: fit-content; margin: 5px;">γέεννα</div> <div style="border: 1px solid black; border-radius: 10px; padding: 5px; width: fit-content; margin: 5px;">(Onblusbaar) vuur</div>	<div style="border: 1px solid black; border-radius: 10px; padding: 5px; width: fit-content; margin: 5px;">Gejammer en tandengeknars</div> <div style="border: 1px solid black; border-radius: 10px; padding: 5px; width: fit-content; margin: 5px;">Buitenste duisternis</div> <div style="border: 1px solid black; border-radius: 10px; padding: 5px; width: fit-content; margin: 5px;">Vurige oven</div>	<div style="border: 1px solid black; border-radius: 10px; padding: 5px; width: fit-content; margin: 5px;">ἄδης</div>	<div style="border: 1px solid black; border-radius: 10px; padding: 5px; width: fit-content; margin: 5px;">Eeuwige straf</div>

Figuur 5. Verdeling in clusters en hoofdstukindeling

3. FUNCTIE VAN ΓΕΕΝΝΑ IN MATTHEÛS

Dit hoofdstuk zal in het teken staan van de term γέεννα in Mattheüs. In paragraaf 3.1 en 3.2 wordt de achtergrond in het Oude Testament en de intertestamentaire literatuur weergegeven. Vervolgens komen in paragraaf 3.3 de teksten uit Mattheüs over de γέεννα aan bod.

3.1. ACHTERGROND IN HET OUDE TESTAMENT

Γέεννα is de Griekse weergave van het Hebreeuwse הַנֶּחֱם גֵּי (*ge Hinnom*), een dal ten zuiden van Jeruzalem.⁵⁰ In het Oude Testament wordt er dertien keer over deze vallei gesproken.⁵¹ Deze teksten zijn in drie categorieën te verdelen: 1) הַנֶּחֱם גֵּי als geografische plaats, 2) הַנֶּחֱם גֵּי en de afgodendienst van Juda en 3) הַנֶּחֱם גֵּי en profetisch oordeel.⁵² Deze drie categorieën krijgen in deze paragraaf een uitwerking. Vervolgens wordt gekeken naar teksten die impliciet spreken over de γέεννα en tot slot naar de achtergrond van het werkwoord ἀπόλλυμι (te gronde richten) uit Mattheüs 10,28.⁵³

3.1.1. הַנֶּחֱם גֵּי ALS GEOGRAFISCHE PLAATS

Vijf teksten spreken over de geografische locatie van de vallei van Hinnom. Jozua 15,8; 18,16 en Nehemia 11,30 beschrijven de grenzen van de stam Juda. De vallei van Hinnom markeert de grens tussen de stammen van Juda en Benjamin en de noordelijke grens van Juda. De vallei is ten zuidwesten van Jeruzalem gelokaliseerd en grenst aan de Kidron vallei ten zuidoosten van de stad.⁵⁴

3.1.2. הַנֶּחֱם גֵּי EN AFGODENDIENST

Sommige teksten spreken over belangrijke religieuze gebeurtenissen in de vallei van Hinnom. Voordat de Babylonische ballingschap aanbreekt is de vallei van Hinnom het centrum van gruwelijke afgodenpraktijken. 2 Kronieken 28,3 beschrijft hoe koning Achaz offers brengt in הַנֶּחֱם גֵּי. Er worden kindoffers gebracht. Ook koning Manasse deed goddeloze dingen en liet zijn zonen door het vuur gaan in de vallei van Hinnom (2 Kron. 33,6). Jeremia 32,35 beschrijft dat Gods Naam verontreinigd is vanwege de gruweldaden in הַנֶּחֱם גֵּי. De hoogten van de Baäl zijn daar gebouwd om daar zonen en dochters voor de Kanaänitische god Molech door het vuur te laten gaan.

Er zijn ook momenten waarop de vallei van Hinnom een reiniging ondergaat. Onder de regering van koning Hizkia worden de offerhoogten en altaren in heel Juda en Benjamin afgebroken (2 Kron. 31,2; 33,3). Zijn zoon, koning Manasse, die de offerhoogten weer opbouwt, wordt naar Babel afgevoerd, maar daar bekeert hij zich. De HEERE neemt Manasse weer aan en laat hem terugkeren naar Jeruzalem. Daar

⁵⁰ NIDOTTE 1, 87, 852: ‘The Valley of Ben Hinnom can be identified with certainty, and it is the southern boundary of the OT city of Jerusalem – located in the hill country of Judah.’

⁵¹ De Hebreeuwse term הַנֶּחֱם גֵּי wordt in de Septuaginta niet eenduidig vertaald met γέεννα. Verschillende termen worden in de Septuaginta gebruikt, zoals Γαιβεννομ, φάραγγα Ονομ en Γαιβεννομ.

⁵² Papaioannou, *Geography*, 4.

⁵³ Vergelijk paragraaf 1.2.2.

⁵⁴ הַנֶּחֱם גֵּי is vandaag de dag te lokaliseren in de vallei ten zuidwesten van Jeruzalem en is bekend als Wadi er-Rababi (*ABD* 2, ‘Gehenna’, 926).

is zijn veranderde levenshouding te zien. Hij verwijdert de afgodsbeelden en laat op de offerhoogtes alleen nog offeren tot God (2 Kron. 33,17).

De werkelijke reformatie vindt plaats door koning Josia, de zoon van Manasse, zoals beschreven in 2 Koningen 23,1-25. Hij laat de Tofet⁵⁵ in de vallei van Hinnom afbreken, zodat niemand meer aan de afgoden kon offeren. 2 Kronieken 34,1-7 beschrijft de reiniging door Josia. De hervormingen die door koning Josia zijn doorgevoerd zullen veel indruk hebben gemaakt.

2 Kronieken 34,4-5: ‘Men brak voor zijn ogen de altaren van de Baäls af. Hij [Josia] brak de wierookaltaren, die er bovenop stonden, stuk. Ook de gewijde palen en de gesneden en gegoten beelden brak hij in stukken en hij verpulverde ze, en hij strooide het stof op de graven van hen die daaraan geofferd hadden. ... Zo reinigde hij Judea en Jeruzalem.’

3.1.3. יְהוָה וְהַגִּבּוֹר EN PROFETISCH OORDEEL

Er zijn ook profetische teksten over יְהוָה וְהַגִּבּוֹר als plaats van Gods oordeel over de goddeloze mensen. Dit betreft teksten uit Jeremia 7,31-32 en 19,2.6. Jeremia noemt dat de vallei van Hinnom een andere naam zal krijgen: het Moorddal. Dit zal gebeuren vanwege de vele Joodse doden die er in de vallei werden geworpen door de Babyloniërs.⁵⁶

Jeremia 7,31-32: ‘En zij hebben de hoogten van Tofet gebouwd, die in het dal Ben-Hinnom zijn, om hun zonen en hun dochters in het vuur te verbranden. Dat heb Ik niet geboden en is niet in Mijn hart opgekomen. Daarom, zie, er komen dagen, spreekt de HEERE, dat het niet meer Tofet of het dal Ben-Hinnom zal genoemd worden, maar Moorddal. Men zal in Tofet begraven, omdat er nergens anders plaats zal zijn.’

Jeremia 19,2.6 gebruikt dezelfde woorden. Jeremia moet in de vallei van Hinnom namens de HEERE verkondigen dat er onheil over deze plaats zal komen. De woorden zijn gericht tot de koningen van Juda en de inwoners van Jeruzalem. Zij worden ervan beschuldigd dat zij God verlaten hebben en dat zij vreselijke dingen hebben gedaan. Zij hebben aan andere goden geofferd, de plaats gevuld met onschuldig bloed en kinderen verbrand als offer voor de Baäl. De stad Jeruzalem zal tot een verschrikking worden (Jer. 19,8) en de mensen zullen sterven door het zwaard (Jer. 19,7) en in Tofet begraven worden.

In deze twee teksten uit Jeremia maakt de HEERE expliciet duidelijk dat de vallei van Hinnom een plaats van oordeel zal zijn.

⁵⁵ De Tofet (תֹּפֶת) is de plek waar kindoffers gebracht werden, zie Jeremia 7 en 19 (*NIDOTTE* 4, תֹּפֶת, 327).

⁵⁶ *ABD* 2, ‘Gehenna’, 927.

3.1.4. TEKSTEN DIE IMPLICIET SPREKEN OVER הַגֵּזֶם OF ONBLUSBAAR VUUR

Vier teksten mogen in dit onderzoek niet onbenoemd blijven. Zij spreken ofwel impliciet over de vallei van Hinnom, ofwel over een oordeel van onblusbaar vuur.

Het onblusbare vuur komt voor in Jesaja 34 en in Jeremia 7. Jesaja benoemt Gods toorn over Edom. God oordeelt Edom zwaar met een onblusbaar vuur. Ook Jeremia gebruikt deze woorden om Gods oordeel te beschrijven:

Jesaja 34,9b-10: ‘Zijn land zal worden tot brandend pek. ’s Nachts en ook overdag zal het niet geblust worden, voor eeuwig zal zijn rook opstijgen. Van generatie op generatie zal het verwoest blijven, tot in alle eeuwigheden zal niemand erdoorheen trekken.’

Jeremia 7,20: ‘Daarom, zo zegt de Heere HEERE: Zie, Mijn toorn en grimmigheid zullen uitgegoten worden over deze plaats, over de mensen en over de dieren, over de bomen op het veld en over de vruchten van het land. Die zullen branden en niet geblust worden.’

Twee andere teksten uit Jesaja en Jeremia spreken impliciet over de vallei van Hinnom. Allereerst het slotvers van Jesaja:

Jesaja 66:24: ‘En zij zullen de stad uit gaan en zien de dode lichamen van de mannen die tegen Mij in opstand zijn gekomen; want hun worm zal niet sterven en hun vuur zal niet uitgeblust worden, en zij zullen voor alle vlees een afgrijzen zijn.’

Jesaja schrijft over een strijd rond Jeruzalem waar God de afvallige Joden en ongelovige heidenen zal straffen. De rechtvaardigen zullen gered worden. הַגֵּזֶם wordt niet genoemd, maar gezien de locatie (‘zij zullen de stad uitgaan en zien’) en het feit dat er een vergelijkbare toespeling in Jeremia te vinden is, is hier sprake van een impliciete verwijzing naar de vallei van Hinnom.⁵⁷

Jeremia 31,40 spreekt op een andere manier over de vallei van Hinnom. Ook hier wordt הַגֵּזֶם niet expliciet gebruikt, maar de plaats heet ‘het dal met de dode lichamen’ en ligt buiten Jeruzalem. Jeremia spreekt niet over oordeel, maar over verlossing. God zal Israël terugbrengen, Jeruzalem zal herbouwd worden en de ‘vallei met de dode lichamen en de as’ zal een heiligheid voor de HEERE zijn.

De teksten verwijzen impliciet naar de vallei van Hinnom. Jesaja 34,10 en Jeremia 7,20 verbinden het eschatologische oordeel met onuitblusbaar vuur. Jesaja 66,24 en Jeremia 31,40 leggen de verbinding tussen het dal met dode lichamen en הַגֵּזֶם.

⁵⁷ Voor deze stelling is Markus 9,44.48 van belang, omdat hier Jesaja 66,24 wordt aangehaald: ‘Het is beter voor u verminkt het leven in te gaan dan met twee handen heen te gaan in de γέεννα, in het onuitblusbare vuur, waar hun worm niet sterft en het vuur niet uitgeblust wordt.’ Jezus gebruikt de beelden van de worm en het vuur uit Jesaja 66,24 in Zijn beschrijving van de γέεννα. Merkwaardig dat Mattheüs deze beelden uit Jesaja niet noemt in Mattheüs 5,29-30. Markus 9 maakt duidelijk dat Jezus de vallei uit Jesaja 66,24 opvat als de plaats waar het eschatologische oordeel plaatsvindt.

De vallei van Hinnom staat in het Oude Testament bekend om de afgodsdienst die hier heeft plaatsgevonden. Enkele teksten beschrijven deze plaats puur als geografische locatieaanduiding. Jeremia vermeldt tweemaal dat de Hinnom-vallei een plaats van oordeel zal zijn en ook impliciet wordt deze verbinding gelegd. Rondom deze vallei hangt in de meeste gevallen een negatieve klank.

3.1.5. ACHTERGROND VAN ἈΠΟΛΛΥΜΙ

In Mattheüs 10,28 wordt door het werkwoord ἀπόλλυμι gesproken over het te gronde richten van zowel ziel als lichaam in de γέεννα. Dit werkwoord komt in de Septuaginta voor als vertaling van verschillende Hebreeuwse werkwoorden, met name אָבַד en כָּרַת. Dit duidt vaak op de verwoesting van een land, stad, volk of een groep mensen.⁵⁸ Drie voorbeelden maken dit duidelijk:

Exodus 10,7: ‘Beseft u nog niet dat Egypte verloren [אָבַד] is?’

Leviticus 20,4-5: ‘Maar als de bevolking van het land daadwerkelijk haar ogen sluit ten aanzien van die man, wanneer hij iemand uit zijn nageslacht aan de Molech heeft overgegeven, en hem niet ter dood brengt, dan zal Ikzelf Mijn aangezicht tegen die man en tegen zijn familie keren en Ik zal hem en ieder die samen met hem hoererij bedrijft door als in hoererij achter de Molech aan te gaan, uit het midden van hun volk uitroeien [כָּרַת].’

Numeri 16,33: ‘En zij [de Korachieten] daalden levend af naar het graf, zij en alles wat van hen was. En de aarde overdekte hen, en zij waren verdwenen [אָבַד] uit het midden van de gemeente.’

Het werkwoord אָבַד komt in het Oude Testament 184 keer voor, in twee betekenissen: verdwijnen en verloren raken.⁵⁹ Het meest doelt אָבַד op Gods oordeel over de mens. Vaak zijn de volken het object van Gods oordeel, zoals Egypte, Babylon, de Kanaänitische volken of de Filistijnen. Ook Gods eigen volk zal te gronde gaan. Het oordeel dat met אָבַד beschreven wordt is verwoestend, maar de HEERE maakt geen volledig einde aan Zijn volk, want Hij zal het weer oprichten (Jer. 1,10; 31,28).

Daarnaast beschrijft אָבַד het lot van de goddelozen in contrast met het lot van de rechtvaardigen, met name zichtbaar in de Psalmen en in Spreuken.

Psalm 73,27-28: ‘Wie zich ver van U houden, zullen omkomen [אָבַד]; U verdelgt allen die als in hoererij U verlaten. Maar wat mij betreft, het is voor mij goed dicht bij God te zijn.’

Spreuken 11,7: ‘Als de goddeloze mens sterft, vergaat [אָבַד] zijn hoop, dan vergaat [אָבַד] zelfs de allersterkste verwachting.’

⁵⁸ NIDNTE I, ἀπόλλυμι, 358: ‘In general contexts ἀπόλλυμι is used variously of the destruction of a city, a group of people, or a tribe (cf. Num. 16,33; 32,39; 33,52).’

⁵⁹ NIDOTTE I, אָבַד, 224.

Deze oudtestamentische teksten dienen als achtergrond voor het werkwoord ἀπόλλυμι in het Nieuwe Testament. In deze teksten wordt aangegeven dat de goddelozen een straf van God te wachten staat. Wie God niet gehoorzaamt, zal aan Gods oordeel niet ontkomen. Het vergaan (מַדְּבָר) in het Oude Testament richt zich op het einde van het aardse leven en niet op een verwoesting van de ziel na de opstanding van de doden.

In verschillende geschriften uit de intertestamentaire periode wordt gesproken over een eschatologische verwoesting van de wereld, waarin de goddelozen samen met de wereld zullen verdwijnen.⁶⁰ Dat is een verschil ten opzichte van het Oude Testament.

3.2. ACHTERGROND IN DE INTERTESTAMENTAIRE LITERATUUR

Uit de tijd tussen het Oude en Nieuwe Testament zijn vele Joodse geschriften bewaard.⁶¹ Deze geschriften -hierna intertestamentaire literatuur genoemd- kunnen een licht werpen op een ontwikkeling van het Joodse denken. Daarom zullen de relevante achtergronden uit deze literatuur onderzocht worden. Bij de behandeling van ieder geschrift zal een korte beschrijving van de inhoud en datering gegeven worden.

In de intertestamentaire literatuur komt de term γέννα enkele keren voor. Soms zijn er impliciete verwijzingen naar de γέννα, wanneer een (vervloekte) vallei genoemd wordt. Deze paragraaf onderzoekt enkele teksten uit 1 Henoch waarin impliciet over de γέννα wordt gesproken en naar de tekst in 4 Ezra waar de γέννα expliciet voorkomt. Vervolgens zullen de werken Judith, 2 Henoch en 2 Baruch onderzocht worden op hun impliciete spreken over de γέννα en een vurig oordeel. Alleen de relevante teksten die een achtergrond bieden voor Mattheüs zullen worden behandeld. Bij het noteren van de teksten is gekozen voor het weergeven van een eigen vertaling.⁶²

⁶⁰ *NIDNTT 1*, ἀπόλλεια, 463: ‘In Jewish apocalyptic of the intertestamental and NT period, the idea appears of an eschatological destruction of the world, sometimes conceived in terms of a world conflagration. The ungodly will perish along with the world. Hence in the Qumran texts they are often called “men of perdition” (1QS) or “sons of perdition (CD).’

⁶¹ De Joodse geschriften zijn op te delen in 1) de apocriefen en 2) de pseudepigrafen. De term apocriefe boeken is de aanduiding geworden van die geschriften die niet tot de Hebreeuwse canon behoren, maar naast het Nieuwe Testament in Bijbeluitgaven wel een plaats kregen. Onder de pseudepigrafen worden die geschriften van het vroege Jodendom gerekend die niet tot de Hebreeuwse Bijbel of de apocriefen behoren. De pseudepigrafe literatuur biedt inzicht in de religiositeit van het Jodendom rond het begin van onze jaartelling, al moet vastgesteld worden dat het Jodendom van vóór 70 na Christus zeer pluriform is geweest (cf. Vriezen, *Literatuur*, 404; 442; 445).

⁶² Voor de grondtekst van 1 Henoch en 4 Ezra en andere pseudepigrafe werken, zie: Jonge, Henk-Jan de (ed.), *Pseudepigrapha Veteris Testamenti Graece vol. 3-4* (Leiden: Brill, 1970 / 1977). Voor een wetenschappelijk verantwoorde Engelse vertaling van de genoemde passages, zie: Charlesworth J.H., *Old Testament Pseudepigrapha (OTP)*, vols. 1-2 (Peabody: Hendrickson, 2019⁶). Wanneer een passage uit een apocrief geschrift is opgenomen, is de grondtekst te vinden in Rahlfs, Alfred (ed.), *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes* (Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1935). Voor een wetenschappelijk verantwoorde Engelse vertaling, zie: Pietersma A. (ed.), *A New English Translation of the Septuagint* (New York: Oxford University, 2007).

3.2.1. 1 HENOCH

Het Joodse geschrift 1 Henoch is ontstaan tussen de derde en eerste eeuw vóór Christus. Dit werk is overgeleverd op naam van Henoch, die volgens Genesis 5,22-24 met God wandelde en door Hem werd weggenomen. 1 Henoch bestaat uit een collectie van vijf boeken en is door meerdere schrijvers geschreven en geredigeerd. 1 Henoch beschrijft een bezoek aan de לַאֲשֵׁרִים en de hemel en tekent het eindoordeel van de Zoon des mensen. Dit geschrift heeft invloed gehad op nieuwtestamentische schrijvers, waaronder ook Mattheüs.⁶³

Er wordt impliciet over de γέεννα gesproken in 1 Henoch 26-27, waar Henoch verschillende valleien te zien krijgt. Het blijken vervloekte valleien te zijn. Henoch vraagt aan de engel wat het doel is van deze valleien. De engel antwoordt:

1 Henoch 27,2: ‘Deze vervloekte vallei is voor eeuwig voor deze vervloekten; hier zullen alle vervloekten verzameld worden, zij die met hun mond tegen de Heere ongepaste en harde woorden spreken over Zijn glorie. Hier zullen zij samen verzameld worden en hier zal hun oordeel zijn in de laatste dagen.’

Uit de context blijkt dat hier de vallei van Hinnom bedoeld wordt. De vallei is de plaats waar de goddelozen voor eeuwig gestraft worden. Er is duidelijk in deze tijd al een duidelijke verbinding tussen de γέεννα en het oordeel. Het feit dat er impliciet naar de γέεννα verwezen wordt, veronderstelt bekendheid bij de hoorders en lezers. Het samengaan van de γέεννα en het oordeel is een vaste verbinding geworden.

Ook op andere plaatsen spreekt 1 Henoch over een vurig oordeel. De zondaars gaan na hun dood naar een plek waar ze het oordeel moeten afwachten. De schrijver merkt op dat zij het oordeel niet tijdens hun leven ondergaan.

1 Henoch 22,10-13: ‘De zondaars worden na hun sterven apart gezet en begraven in de aarde; over hen wordt niet tijdens hun leven het oordeel geveld, dit grote leed, maar op de grote dag van het oordeel. En voor hen die vloeken zal er voor eeuwig ziekte en pijn zijn, en de vergelding van hun geest.’

3.2.2. 4 EZRA

Het vierde boek Ezra is een apocalyptisch werk dat is ontstaan aan het eind van de eerste eeuw van onze jaartelling, kort na de val van de tempel.⁶⁴ Mattheüs kan dit werk niet als bron hebben gebruikt, maar zal wel bekend geweest zijn met de gedachten erin, die kennelijk in die tijd gemeengoed waren in

⁶³ *OTP 1*, 10: ‘There is no doubt that the New Testament world was influenced by its language and thought. It influenced Matthew ... There is little doubt that 1 Enoch was influential in molding New Testament doctrines.’

⁶⁴ Helyer, *Exploring*, 392.

bepaalde Joodse kringen. Ook heeft dit geschrift onder grote delen van de christenen aanzien gehad, en daarom wordt dit geschrift door sommigen als apocrief beschouwd.⁶⁵

De inhoud van 4 Ezra bestaat uit zeven visioenen die Ezra te zien krijgt. De teksten waarin gesproken wordt over de γέεννα zijn te vinden in het derde visioen. In dit visioen vraagt Ezra aan God hoe het kan dat Gods volk moet toezien dat andere volkeren hen vertreden. De rechtvaardigen gaan langs het smalle pad het toekomstige heil tegemoet, want ‘slechts weinigen zullen worden gered’ (4 Ezra 8,3). De goddelozen krijgen hun verdiende loon, oftewel een eeuwige straf.⁶⁶

4 Ezra 7,32-36: ‘En de aarde zal geven wie er in slapen; en de kamers zullen de zielen opgeven. En de Allerhoogste zal geopenbaard worden op de troon van het oordeel en compassie zal verdwijnen en geduld zal terugtrekken; maar alleen oordeel zal blijven, waarheid zal staan en betrouwbaarheid zal sterk groeien. Vergelding zal volgen, en de beloning wordt openbaar; rechtvaardige daden zullen ontwaken en onrechtvaardige daden zullen niet slapen. Dan zal de afgrond van pijniging verschijnen en daar tegenover zal de plaats van rust zijn; en de vuuroven van de γέεννα zal opengaan, en daar tegenover het paradijs van de vreugde.’

In dit spreken over een eschatologisch oordeel komt het beeld van een vuuroven naar voren. Er is pijniging en vergelding. Dit zijn grote verschillen ten opzichte van de vreugde in het paradijs. Enkele verzen later (in 4 Ezra 7,38) wordt impliciet geschreven over de γέεννα, als een plaats van vuur en pijniging.

In 4 Ezra is een ontwikkeling zichtbaar, waarin gedetailleerd beschreven wordt wat er in de γέεννα gebeurt. In nog latere geschriften is deze ontwikkeling nog uitgebreider zichtbaar.

3.2.3. LATERE GESCHRIFTEN

In de Sibillijnse Orakelen zijn verschillende teksten te vinden waar de γέεννα wordt genoemd.⁶⁷ In 1,103 wordt gesproken over de γέεννα met een vreselijk en onsterfelijk vuur. Ook in 2,292 staat beschreven dat de goddelozen als straf in de γέεννα worden geworpen, waar een onmeetbare duisternis, maar ook een vuurzee is.

De Apocalyps van Abraham is een midrasj gebaseerd op Genesis 15.⁶⁸ In de hoofdstukken 9 tot en met 16 krijgt Abraham een rondleiding door de hemel. Hoewel er geen directe relatie is tussen deze

⁶⁵ Nelis, ‘De Joodse literatuur’, 137.

⁶⁶ Vriezen, *Literatuur*, 476-477.

⁶⁷ De Sibillijnse Orakelen is een collectie van Joodse en christelijke teksten uit de eerste tot vierde eeuw na Christus (*OTP I*, 352).

⁶⁸ Apocalyps van Abraham is ontstaan na 70 na Christus en voor midden tweede eeuw (Vriezen, *Literatuur*, 500).

Apocalyps en het Nieuwe Testament, zijn er wel enkele parallele uitdrukkingen te vinden.⁶⁹ Apocalyps 15,1 spreekt over een oven van rook. In de vlammen ziet Abraham een sterk licht en een vurige γέεννα.

Apocalyps 15,6: ‘En ik zag in de lucht een sterk licht dat niet beschreven kan worden. En in dit licht werd een vurige γέεννα ontbrand, en een grote menigte van mensen. Zij allen ... wierpen zich ter aarde en schreeuwden woorden die ik niet kende.’

Het pseudepigrafische werk 3 Henoch, dat geschreven is in het Hebreeuws, noteert enkele teksten over עֲוֹן אֵשׁ (3 Hen. 33,5; 44,3).⁷⁰ De goddelozen verblijven in de עֲוֹן אֵשׁ, een plaats van vuur. 3 Henoch beschrijft uitgebreid over de kwellingen voor de goddelozen.

Uit deze voorbeelden blijkt dat er in het Joodse denken in de eerste eeuwen *na* Christus een levendige en beeldende traditie is ontstaan rond een plaats van eschatologisch oordeel in de γέεννα. In de eeuwen *voor* Christus werd ook al in beeldende taal geschreven over de γέεννα. Daarin verschilt de intertestamentaire literatuur ten opzichte van het Oude Testament. Nu is de vraag in hoeverre de woorden van Jezus in Mattheüs over de γέεννα aansluiten bij deze ontwikkeling.

3.3. GEENNA IN MATTHEÛS

In de vorige paragrafen is aandacht geschonken aan de achtergrond van de γέεννα. In deze paragraaf wordt exegetisch onderzoek gedaan naar de teksten in Mattheüs over de γέεννα. In paragraaf 3.3.1 komt Mattheüs 5,22.29-30 aan bod samen met de paralleltekst uit Mattheüs 18,8-9. Hier spreekt Jezus over de γέεννα van vuur. Daarom komen hierbij de teksten uit Mattheüs die spreken over vuur ook ter sprake. Ook wordt onderzoek gedaan naar de relatie tussen de γέεννα en een afvalplaats. In paragraaf 3.3.2 volgt Mattheüs 10,28, waar de γέεννα voorkomt in combinatie met ἀπόλλομι. Paragraaf 3.3.3 staat stil bij twee teksten uit Mattheüs 23, waar Jezus een wee uitspreekt over de Farizeeën en schriftgeleerden en hierbij twee keer spreekt over de γέεννα.

3.3.1. MATTHEÛS 5 EN 18: DE GEENNA VAN VUUR

3.3.1.1. MATTHEÛS 5,22.29-30

Jezus' eerste redevoering is opgenomen in Mattheüs 5-7. Jezus onderwijst Zijn discipelen over een uitdagende en praktische ethiek die Jezus van Zijn volgelingen verwacht om naar te leven in de huidige tijd. In deze Bergrede spreekt Hij de zaligsprekingen uit en vertelt Hij over de wet en de Profeten. Vanaf Mattheüs 5,21 spreekt Hij over zonde, oordeel en straf.

⁶⁹ *OTP I*, 685: ‘There is no direct relationship between the Apocalypse of Abraham and the New Testament. There are some parallel expressions, however, which may indicate that both drew from a shared tradition.’

⁷⁰ Voor de discussie over de datering, zie *OTP I*, 225-229. Charlesworth concludeert dat een uiteindelijke redactie rond de vijfde of zesde eeuw na Christus gedateerd moet worden.

Vijf keer zegt Jezus: Ἠκούσατε ὅτι (u hebt gehoord dat ...).⁷¹ De woorden die daarop volgen verwijzen naar de wetgeving uit Exodus, Leviticus en Deuteronomium. Jezus beaamt deze woorden uit de traditie. Tegelijk intensiveert Hij deze woorden: ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι (maar Ik zeg u dat ...).⁷² Hij corrigeert niet het Oude Testament (Mat. 5,17), maar Hij corrigeert wel de misverstanden rondom de geboden van het Oude Testament. Voor het onderzoek naar de γέεννα zijn de verzen 21-22 en 27-30 van belang.

Mattheüs 5,21-22: ‘U hebt gehoord dat tegen de ouden gezegd is: U zult niet doden; en: Wie doodt, zal door de rechtbank schuldig bevonden worden. Maar Ik zeg u: Al wie ten onrechte boos is op zijn broeder, zal schuldig bevonden worden door de rechtbank. En al wie tegen zijn broeder zegt: Raka! zal schuldig bevonden worden door de Raad; maar al wie zegt: Dwaas! die zal schuldig bevonden worden tot de hel van het vuur.’

In Mattheüs 5,21 haalt Jezus de woorden uit Exodus 20,13 en Deuteronomium 5,17 aan. Het zesde gebod van de Tien Geboden: ‘U zult niet doodslaan.’ Exodus 21,12 beschrijft wat de straf is op doodslag: ‘Wie iemand zó slaat dat hij sterft, moet zeker gedood worden.’ Jezus maakt duidelijk dat niet alleen moord en doodslag schuldig maakt, maar dat zelfs iemand die boos is of scheldt al schuldig is aan het oordeel. Iemand die ten onrechte boos is op zijn broeder, verdient het oordeel (κρίσις).⁷³ Iemand die zijn broeder ‘Dwaas’ (Ῥακά of Μωρέ) noemt, wordt schuldig bevonden door de Raad (συνέδριον). In deze context spreekt Jezus over de γέενναν τοῦ πυρός (γέεννα van vuur). Tussen de woorden Ῥακά en Μωρέ zit nauwelijks betekenisverschil. Het is niet Jezus’ bedoeling om verschillende zonden en verschillende soorten straf te benoemen. De climax van Jezus’ onderwijs in vers 22 is dat de wortel van de zonde (boosheid en schelden) al schuldig stelt.

Mattheüs 5,27-30: ‘U hebt gehoord dat tegen het voorgeslacht gezegd is: U zult geen overspel plegen. Maar Ik zeg u dat al wie naar een vrouw kijkt om haar te begeren, in zijn hart al overspel met haar gepleegd heeft. Als dan uw rechteroog u doet struikelen, ruk het uit en werp het van u weg, want het is beter voor u dat een van uw lichaamsdelen te gronde gaat en niet heel uw lichaam in de hel geworpen wordt. En als uw rechterhand u doet struikelen, hak hem af en werp hem van u weg, want het is beter voor u dat een van uw lichaamsdelen te gronde gaat en niet heel uw lichaam in de hel geworpen⁷⁴ wordt.’

Jezus haalt in Mattheüs 5,27 het zevende gebod uit Exodus 20,14 aan. De traditie leert het verbod op echtbreuk en overspel. Overspel was een extreem serieuze overtreding. Jezus legt dit zevende gebod uit in de zin van het tiende gebod (Ex. 20,17): ‘U zult niet begeren de vrouw van uw naaste.’ Het begeren

⁷¹ Mattheüs 5,21.27.33.38.43.

⁷² Mattheüs 5,22.28.34.39.44.

⁷³ Κρίσις kan het beste vertaald worden met ‘oordeel’ of ‘vonnis’ en niet met rechtbank. Nergens in het Nieuwe Testament heeft het de betekenis van een rechtbank (Morris, *Matthew*, 114, cf. Hendriksen, *Matthew*, 298).

⁷⁴ De meeste handschriften hebben βληθῆ (geworpen worden) in plaats van ἀπέλθη (vertrekken).

en verlangen is gelijk aan de daad. Het gaat niet om de buitenkant, maar om het hart.⁷⁵ Het oog en de hand kunnen de mens doen struikelen. Het rechteroog en de rechterhand kunnen zo een σκάνδαλον (struikelblok) worden, een val die de mens wegleidt in de zonde.⁷⁶

Daarom moeten er drastische maatregelen getroffen worden hier op aarde. Als het oog tot zonde leidt, is het beter om het oog uit te rukken (ἐξαιρέω).⁷⁷ Als de hand tot zonde leidt, is het beter om de hand af te hakken (ἐκκόπτω).⁷⁸ Het is beter om verminkt te zijn in dit leven, dan om met het hele lichaam in de γέεννα geworpen te worden. Dit patroon komt terug in Mattheüs 18,8-9. De woorden die Jezus gebruikt zijn hyperbolisch. Jezus roept op tot een goede levenswandel en waarschuwt tegelijk voor een ongelovige levenswandel die onomkeerbaar leidt tot de γέεννα.

In Mattheüs 5,21-48 gaat het Jezus er om dat Zijn volgelingen een juiste levenswijze in de praktijk brengen. Wat je doet hier op aarde is niet alleen belangrijk voor het hier en nu, maar het heeft eeuwigheidswaarde. Het slotvers van deze perikoop bevat de climax: ‘Weest u dan volmaakt, zoals uw Vader, Die in de hemelen is, volmaakt is.’ Het komt in Mattheüs 5,22 en 5,29-30 op hetzelfde neer: boosheid of een scheldwoord kunnen aanleiding geven voor ruzie en zelfs doodslag. Het oog of de hand kunnen de mens doen struikelen en tot zonde verleiden. Daarom moet de aanleiding, de wortel van de zonde grondig aangepakt en weggenomen worden, want ieder mens wordt geoordeeld.

Jezus sluit aan bij een beeld dat bij Zijn hoorders bekend is. De γέεννα is de plaats waarin men geworpen (βάλλω) wordt, dat is het passende oordeel. Jezus noemt echter geen gedetailleerde beschrijving van de exacte bestraffing.

3.3.1.2. MATTHEÛS 18,8-9

De woorden die zeer nauw aansluiten bij Mattheüs 5,29-30 zijn te vinden in Mattheüs 18,8-9. Ook al is de bewoording iets verschillend, de gedachte is praktisch gelijk.⁷⁹ Waar Jezus in Mattheüs 5,29-30 echter spreekt in het licht van overspel, waarschuwt Jezus Zijn discipelen in Mattheüs 18 tegen struikelblokken.

Mattheüs 18,8-9: ‘Als dan uw hand of uw voet u doet struikelen, hak hem af en werp hem van u. Het is beter voor u kreupel of verminkt tot het leven in te gaan, dan met twee handen of twee voeten in het eeuwige vuur geworpen te worden. Als uw oog u doet struikelen, ruk het uit en werp het van u. Het is

⁷⁵ Wat er in het hart omgaat is voor mensen niet te zien, maar voor God wel. Psalm 33: ‘Hij [de HEERE] vormt hun aller hart; Hij let op al hun daden.’ In Lukas 16,15 zegt Jezus: ‘U bent het die uzelf rechtvaardigt voor de mensen, maar God kent uw hart.’

⁷⁶ Morris, *Matthew*, 118: ‘In the New Testament it is always used metaphorically and may mean anything that leads people away from right conduct into sin.’

⁷⁷ Εξαιρέω komt ook voor in Mattheüs 18,9.

⁷⁸ Εκκόπτω komt ook voor in Mattheüs 3,10; 7,19 en 18,8.

⁷⁹ Hagner, *Matthew 1*, 119.

beter voor u met één oog tot het leven in te gaan, dan met twee ogen in de hel van het vuur geworpen te worden.’

In Mattheüs 18 onderwijst Jezus de leerlingen dat wie zich vernedert als een kind de belangrijkste is in het Koninkrijk der hemelen (Mat. 18,4). Vervolgens waarschuwt Jezus tegen struikelblokken van de wereld. Bovenal waarschuwt Hij om een struikelblok voor een ander te zijn: οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι’ οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται (‘Wee de mens door wie er een struikelblok komt’, Mat. 18,7).

De mens kan in zijn zonde een ander meeslepen in zijn val.⁸⁰ Jezus roept op om de eigen zonde te bestrijden. Ook hier gebruikt Jezus weer hyperbolische taal.⁸¹ Als aanvulling op de woorden uit Mattheüs 5,29-30 wordt hier ook de positieve uitkomst benoemd: ingaan in het leven (εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν). Het is beter om kreupel het leven in te gaan dan met het hele lichaam in de γέεννα geworpen te worden.⁸² Het leven ingaan staat tegenover het geworpen worden in het eeuwige vuur van de γέεννα. De bedoeling van Jezus’ woorden is dat er radicaal omgegaan moet worden met de zonde. Gereedmaken voor het eeuwige leven is van belang, zelfs als dat verarming voor dit leven betekent.⁸³

Waar Jezus in Mattheüs 18,9 spreekt over de γέεννα van vuur (net als in Mat. 5,22), spreekt Hij in Mattheüs 18,8 over het eeuwige vuur (τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον). Het vuur van de γέεννα wordt door Jezus gekwalificeerd als een eeuwig vuur.⁸⁴

3.3.1.3. ΓΕΕΝΝΑ EN VUUR

In totaal gebruikt Mattheüs het woord πῦρ twaalf keer en in de meeste gevallen dient het om de gedachte van de bestemming voor de goddelozen te beschrijven.⁸⁵ Mattheüs 3,1-12 beschrijft de prediking van Johannes de Doper. Hij roept de mensen op om hun zonden te belijden en hij doopt mensen in de Jordaan. Zo wijst hij vooruit naar Jezus, naar ‘Hem die na mij komt.’ Zo is Johannes de wegbereider van Jezus de Messias. In zijn prediking roept hij de mensen op om vrucht te dragen (Mat. 3,8). Daarbij waarschuwt hij voor de komende toorn (Mat. 3,7).

Johannes de Doper spreekt in Mattheüs 3,10-12 over het omhakken en in het vuur werpen van bomen die geen goede vrucht dragen:

⁸⁰ Van Bruggen, *Mattheüs*, 344: ‘De grote ernst van eigen zonde is dat men daardoor anderen meesleept. Men wordt daardoor vooral voor zichzelf een hindernis op de weg naar het leven.’

⁸¹ Turner, *Matthew*, 437.

⁸² ‘Better go limping into heaven than leaping into hell’ (Morris, *Matthew*, 119).

⁸³ Morris, *Matthew*, 463: ‘Jesus is not, of course, counseling his followers to engage in mutilation of the body. He is using picturesque language to make clear that he looks for a complete and thorough repudiation of evil. ... He is speaking about the life that really matters, the life of the world to come. It is better to make sure of that life, even if it means some impoverishment in this life.’

⁸⁴ In hoofdstuk 6 wordt de notie van eeuwigheid in hoofdstuk 6 besproken aan de hand van Mattheüs 25,41.46.

⁸⁵ Mattheüs 3,10.11.12; 5,22; 7,19; 13,40.42.50; 18,8.9; 25,41. Alleen Mattheüs 17,15 gebruikt πῦρ op een andere manier.

Mattheüs 3,10-12: ‘De bijl ligt zelfs al aan de wortel van de bomen; elke boom dan die geen goede vrucht voortbrengt, wordt omgehakt en in het vuur geworpen. Ik doop u wel met water tot bekering, maar Hij die na mij komt, is sterker dan ik; ik ben het niet waard Hem Zijn sandalen na te dragen. Hij zal u dopen met de Heilige Geest en met vuur. Zijn wan is in Zijn hand en Hij zal Zijn dorsvloer grondig reinigen en Zijn tarwe in de schuur verzamelen en Hij zal het kaf met onuitblusbaar vuur verbranden.’

De Farizeeën worden ‘adderengebroid’ genoemd (Mat. 3,7), omdat zij (net als adders voor het vuur) wegluchten voor de komende toorn. De bijl ligt aan de wortel van de bomen, oftewel: het oordeel staat voor de deur. Wie geen goede vrucht draagt verdient na het oordeel het vuur. Het gaat niet om geworteld zijn in Abraham, maar om het dragen van vruchten van gehoorzaamheid. De nabijheid van het Koninkrijk roept op tot berouw.

Johannes de Doper wijst vooruit naar Jezus. Hij zal komen en Hij zal de Rechter zijn. Er zal een oordeel komen, waarin een scheiding wordt gemaakt tussen het kaf en het koren, de goddelozen en de rechtvaardigen. Vers 12 geeft aan deze woorden een parenetische spits.⁸⁶ Johannes de Doper spreekt over een onuitblusbaar vuur. Dit heeft nagenoeg dezelfde betekenis als het eeuwige vuur.⁸⁷ Daarmee doelt Johannes de Doper op het eschatologische oordeel, dat in de prediking van Jezus ook werd aangeduid met γέεννα.⁸⁸ Toch wordt in deze oordeelsprediking de term γέεννα niet genoemd. De hoorders van Mattheüs zullen dit beeld herkend hebben als de eschatologische straf van vuur voor de goddelozen.

Op een later moment herhaalt Jezus de woorden van Johannes de Doper uit Mattheüs 3,10.⁸⁹

Mattheüs 7,19: ‘Iedere boom die geen goede vrucht voortbrengt, wordt omgehakt en in het vuur geworpen.’

Er zijn twee wegen, dat is ook wat Jezus in de nabije context zegt. De ene weg leidt tot verwoesting (eeuwige straf en scheiding van God), de andere leidt tot eeuwig leven. In Mattheüs 7,13-14 spreekt Jezus over de brede weg die leidt tot het verderf (ἀπώλεια) en de smalle weg die leidt tot het leven (ζωή). Die twee wegen worden uiteindelijk zichtbaar in het eschatologische oordeel, waarover Jezus spreekt in Mattheüs 7,21-23. Niet iedereen zal binnengaan in het Koninkrijk der hemelen (Mat. 7,21). Tegen de

⁸⁶ Luz, *Matthäus I*, 208: ‘Der Akzent liegt auf der Warnung vor der ewigen Vernichtung, ganz im Sinne der matthäischen Gerichtsparänese. Die ganze Perikope gewinnt durch V 12 indirekt eine paränetische Spitze.’

⁸⁷ Morris, *Matthew*, 62: ‘Ἀσβεστος, seems to have much the same meaning as αἰώνιος in 18,8; 25,41.’

⁸⁸ Carson, *Matthew*, 105: ‘The “unquenchable fire” signifies eschatological judgment (cf. Isa 34,10; 66,24; Jer. 7,20), hell (cf. 5,29).’ Vgl. Turner, *Matthew*, 116: ‘The image of unquenchable fire underlines the severity of the punishment in a way that does not fit the concept of annihilationism but rather is tantamount to the Christian doctrine of eternal punishment.’ Contra Fudge, *Fire*, 283: ‘It portrays total destruction by fire from God, a scene strengthened by the adjectives “unquenchable” (it cannot be stopped in its destruction) and “eternal” (its effects will never be reversed)’ [sic!].

⁸⁹ Carson, *Matthew*, 191 denkt dat het een standaarduitdrukking was: ‘The common wording between 3,10 and 7,19 may suggest that v. 19 was proverbial or that during the time Jesus and the Baptist were both ministering, various expressions became standard.’

wetteloze mensen zal de Heere zeggen: ‘Ik heb u nooit gekend; ga weg van Mij’ (Mat. 7,23). De afwijzende woorden ἀποχωρεῖτε ἀπ’ ἐμοῦ (‘Ga weg van Mij’) doen sterk denken aan Jezus’ woorden uit Mattheüs 25,41, waar Hij tegen de bokken aan Zijn linkerzijde zegt: Πορεύεσθε ἀπ’ ἐμοῦ (‘Ga weg van Mij’). In die context spreekt Jezus over het eeuwige vuur.

Net als Johannes de Doper zegt Jezus dat de slechte boom in het vuur wordt geworpen (εἰς πῦρ βάλλεται). Opnieuw het werkwoord βάλλω, het woord dat in Mattheüs vaak wordt gebruikt in relatie tot het oordeel. Het werkwoord βάλλω is tot dusver voorgekomen in de passages uit Mattheüs 3,10; 5,29-30; 18,9-9 en nu in 7,19.

De woorden van Jezus in Mattheüs 7,19 spreken over het eindgericht. Dit vers staat in de context van de brede en de smalle weg. Jezus roept op om rechtvaardig te leven en de smalle weg te bewandelen. De rechtvaardige is te herkennen aan het voortbrengen van goede vruchten. Jezus’ appel komt overeen met Zijn oproep uit Mattheüs 5,21-48, om afstand te doen van de wortel van de zonde en wetteloosheid.

3.3.1.4. ΓΕΕΝΝΑ ALS AFVALPLAATS?

Wanneer Jezus spreekt over de γέεννα doet Hij dat vaak in combinatie met het vuur. Verschillende studies en commentaren leggen uit dat de γέεννα in de tijd van Jezus een afvaldumpplaats was, waar dag en nacht vuur brandde.⁹⁰ Uitleggers met verschillende visies over de hel spreken elkaar na en doen geen onderzoek of deze aanname correct is.

Er is echter reden om deze algemene opvatting te betwijfelen. Papaioannou beargumenteert vanuit Lukas 12 dat het onwaarschijnlijk is dat de γέεννα een vuilstort was.⁹¹ Ook wijst hij op de Romeins-Joodse geschiedschrijver Flavius Josephus die in zijn geschrift Joodse Oorlog refereert aan de γέεννα. Josephus’ manier van schrijven en zijn verdere zwijgen over een constant vuur buiten Jeruzalem ontkracht de claim dat de γέεννα een afvalstort was.⁹²

⁹⁰ Belder, *Ernst*, 57: ‘In de eerste eeuw van onze jaartelling diende het [γέεννα] als vuilnisbelt. Het afval brandde er dag en nacht. De inwoners van Jeruzalem associeerden die plaats dan ook met vuur en rook.’; Bell, *Love*, 71: ‘So next time someone asks you if you believe in hell, you can always say: “Yes, I do believe that my garbage goes somewhere.”’; Den Butter, *Bestemming*, 294: ‘Later werd het dal van Hinnom de plaats waar het huis- en straatvuil van Jeruzalem werd gedeponed. Om zoveel mogelijk van dat vuil te doen verdwijnen, brandde daar constant een vuur. Daar was dus Jeruzalems vuilverbranding.’; Donnelly, *Hell*, 18: ‘By the first century this valley of Hinnom had become a rubbish dump, where offal was burned day and night. This is the horribly vivid term chosen by our Lord as an appropriate picture of the real hell.’

⁹¹ Papaioannou, *Geography*, 6: ‘That it is unlikely that a rubbish dump existed in Ge-Hinnom seems further verified by Luke 12,4-5 which contrasts humans who can kill and then do nothing more with God who can kill and then cast into Gehenna. If indeed there was a fire burning in the literal valley of Ge-Hinnom, the contrast loses its power – not only God, but humans can also cast into Gehenna.’

⁹² Papaioannou, *Geography*, 20: ‘In *Jewish War* VI.8.5 he [Josephus] refers to Jewish soldiers who, while being pursued by the Romans, run to the valley “which is below Siloam.” The pool of Siloam was located near the spot where the valleys of Kidron and Ge-Hinnom met. ... In V.12.3 he explains that as the siege of Jerusalem progressed and famine began to take its toll among the inhabitants of the city, the corpses of those who had died were thrown into the valleys below the city walls. Such references undermine the claim that the valley of Ge-Hinnom had become Jerusalem’s rubbish dump.’

Bailey schrijft in 1976 in *The Interpreter's Dictionary of the Bible* over de γέεννα. Hij maakt duidelijk dat er gebrek is aan vroege literaire referenties en archeologisch bewijs. De eerste schriftelijke vermelding van een vuilnisbelt is rond het jaar 1200.⁹³ Het is niet aannemelijk dat men bij de γέεννα ten tijde van het Nieuwe Testament dacht aan een vuilnisbelt buiten Jeruzalem.

Waar hebben de eerste hoorders van Jezus' woorden wel aan gedacht bij het horen van de term γέεννα? Als Jezus spreekt over γέεννα dan haalt Hij een vreselijke geografische plaats aan, die bij Zijn hoorders bekend was door het Oude Testament. De vallei van Hinnom (גֵּי הַחַיְהוּנוֹת) waar die vreselijke afgodendienst had plaatsgevonden. Jeremia wees er al op dat de vallei van Hinnom Moorddal genoemd zal worden. In de geschriften uit de intertestamentaire literatuur komt de gedachte terug dat de γέεννα samen zal gaan met het oordeel. Daar komen beelden voor van een vervloekte vallei, een vuuroven en een plaats van pijniging.

Voor Jezus' hoorders brengt de γέεννα een gevoel van totale afschuw en walging over.⁹⁴ Jezus wijst met de γέεννα niet op een afvalplaats. Hij roept een beeld op van een werkelijkheid die bij de Joodse hoorders bekend was. Uit het onderzoek naar de achtergrond van dit beeld in het Oude Testament en in 1 Henoch en 4 Ezra kwam vooral de eschatologische betekenis van γέεννα in de context van het Oude Testament naar voren. Die bredere context zal in de oren van Jezus' publiek hebben meegeklonken. Het gaat om een beeld van een plaats van oordeel, dus om meer dan alleen een verwijzing naar de bekende de vallei van Hinnom bij Jeruzalem. Bij de γέεννα denken de hoorders aan een vreselijk oordeel voor de goddelozen na het laatste oordeel.⁹⁵

3.3.2. MATTHEÛS 10

In Jezus' tweede redevoering, opgenomen in Mattheüs 10, spreekt Jezus tot Zijn discipelen. Hierin spreekt Hij over de verkondiging tot Israël (10,1-15), de voorbereidingen voor een wereldwijde missie onder de heidenen (10,16-23) en de kenmerken die de discipelen moeten belichamen als zij die missie uitvoeren (10,24-42).

3.3.2.1. MATTHEÛS 10,28: TE GRONDE RICHTEN IN DE GEENNA

Jezus zendt Zijn discipelen uit om te verkondigen dat het Koninkrijk der hemelen nabij is gekomen (Mat. 10,7). Daarbij waarschuwt Jezus dat Zijn leerlingen tegenstand zullen ondervinden. Zij zullen

⁹³ Bailey, 'Gehenna', 189: 'The traditional explanation for this seems to go back to Rabbi David Kimhi's commentary on Psalm 27 (around 1200 C.E.). He remarked the following concerning the valley beneath Jerusalem's walls: 'Gehenna is a repugnant place, into which filth and cadavers are thrown, and in which fires perpetually burn in order to consume the filth and bones; on which account, by analogy, the judgement of the wicked is called 'Gehenna.' Vgl. Chan, *Hell*, 54: 'There's no evidence in the piles and piles of Jewish and Christian writings preceding the time of Kimhi [13th century] that the word gehenna was derived from the burning garbage in the Hinnom Valley.'

⁹⁴ Fudge, *Fire*, 161: 'To those who first heard the Lord, Gehenna would convey a sense of total horror and disgust.'

⁹⁵ Yarbrough, 'Jesus on Hell', 79: 'A plausible interpretation is that Jesus uses a despicable, disgusting, and harrowing geographical reference familiar to him and his listeners to warn of an eschatological destiny that his listeners should seek to avoid at all costs.'

overgeleverd worden en gezeseld worden (Mat. 10,17), zij zullen gehaat worden omwille van de Naam van Jezus (Mat. 10,22) en ze zullen worden vervolgd (Mat. 10,23). Het zal zelfs gebeuren dat wie een getuige wordt van Christus en Hem belijdt voor de mensen, gedood zal worden (Mat. 10,21.28).

Jezus spoort Zijn leerlingen aan om niet bevreesd te zijn (Mat. 10,26.28.31): μὴ φοβησθε.⁹⁶ Mensen zijn in staat om het lichaam te doden, maar niet de ziel. Er is echter Iemand Die zowel lichaam als ziel te gronde kan richten (ἀπόλλυμι) in de γέννα. Daarmee wijst Jezus op Zijn hemelse Vader (zie ook Mat. 10,32.33).

Mattheüs 10,28: ‘Wees veeleer bevreesd voor Hem Die zowel ziel als lichaam te gronde kan richten in de hel.’

Jezus spreekt over ziel en lichaam en zo benadrukt Hij de totaliteit van de uiteindelijke straf.⁹⁷ Jezus leert niet dat de ziel het betere deel van de mens is, maar dat de mens in zijn totaliteit bestaat uit ziel en lichaam.⁹⁸ De mens heeft in zekere zin macht over het lichaam, maar God heeft ook macht over de ziel. Jezus benadrukt dat alleen God de macht heeft over leven en dood. Niet de mens of de duivel heeft de sleutel tot de γέννα, maar God. Hij heeft het laatste woord. Door te spreken over de γέννα bemoedigt Jezus Zijn leerlingen. Tijdelijke ongemakken hier en nu hebben de voorkeur boven een bestraffing in de toekomst.⁹⁹

Mattheüs 10,28 is een kerntekst voor de visie van het annihilationisme. Dat Jezus het werkwoord ἀπόλλυμι gebruikt, wijst volgens deze visie op een totale verwoesting van lichaam en ziel.¹⁰⁰ Mattheüs gebruikt ἀπόλλυμι achttien keer, in veel verschillende betekenissen.¹⁰¹ Απόλλυμι kan ook verstaan worden als vergaan en ruïneren.¹⁰² De paralleltekst van Mattheüs 10,28 is Lukas 12,5: ‘Wees bevreesd voor Hem Die, nadat Hij gedood heeft, ook macht heeft in de γέννα te werpen.’ Lukas gebruikt hier niet het werkwoord ἀπόλλυμι, maar ἐμβάλλω: werpen in. Te gronde richten in de γέννα wordt gelijk

⁹⁶ Φοβησθε is een praesens imperatief. Volgens NA28 noteren andere handschriften: μὴ φοβηθῆτε (aor. pas. imp.). Er is echter weinig betekenisverschil: ‘It is unlikely that any nuance is intended by the shift of tenses, e.g., aorist: “Do not begin to”; present: “Do not keep on” (Hagner, *Matthew 1*, 284).

⁹⁷ Papaioannou, *Geography*, 51.

⁹⁸ Gnülka, *Das Matthäusevangelium I*, 387: ‘Die Furchtlosigkeit ist nicht darin begründet, daß die Seele als der bessere Teil des Menschen das Martyrium überdauert. Sie ist nur als der Träger der Kontinuität des Menschen im Zwischenzustand bis zum Jüngsten Gericht gedacht, in dem Gott den durch die Auferweckung wiederhergestellten ganzen Menschen vor sein Gericht ziehen wird.’

⁹⁹ Yarbrough, ‘Jesus on Hell’, 73.

¹⁰⁰ Papaioannou, *Geography*, 53: ‘While ἀπόλλυμι can have aspects of meaning beyond “destruction” – like “loss”, “perdition” – “to destroy” seems to be the most natural and valid translation in the verse in question.’ Cf. Chan, *Hell*, 70: ‘At times, Jesus seems to imply that hell won’t last very long ... (Matt. 10:28). Destroy, not burn forever.’

¹⁰¹ Ombrengen (Mat. 2,13; 12,14; 22,7; 27,20), lichaamsdeel te gronde gaan (5,29-30), vergaan (8,25), verloren (9,16; 10,6; 15,24; 18,11.14), verliezen (10,39.46; 16,25), een kwade dood sterven (21,41), omkomen (26,52).

¹⁰² Donnelly, *Hell*, 36: ‘This does not mean annihilation, but the ruin of all that is worthwhile. Something which perishes has become useless for its intended purpose, unrecognizable from what it once was. ... To perish means that you, as a being, will become ever more degraded, more contemptible, more lonely.’

gesteld met het werpen in de γέννα. De betekenis van het te gronde richten ligt in de uitsluiting van de vreugde van de aanwezigheid van God in Zijn Koninkrijk.¹⁰³

Er klinkt geen beschrijving van pijniging of foltering in de γέννα, zoals dat in eerdere geschriften uit de intertestamentaire literatuur of in latere (met name Middeleeuwse) geschriften wel het geval is.¹⁰⁴

3.3.3. MATTHEÛS 23: VEROORDELING VAN DE FARIZEEËN

In Mattheüs 23 tot 25 is Jezus' vijfde redevoering te vinden.¹⁰⁵ In hoofdstuk 23 spreekt Jezus tot de menigte en tot Zijn discipelen en hier spreekt Hij een zevenvoudig wee uit over de Farizeeën en schriftgeleerden.¹⁰⁶ Jezus gebruikt bittere retoriek tegen het Farizeïsche Jodendom. De verzen 23 en 24 lijken de kern van de aanklacht te bevatten. De Farizeeën en schriftgeleerden laten het belangrijkste van de wet na: het recht, de barmhartigheid en het geloof.¹⁰⁷ In Mattheüs 23 spreekt Jezus twee keer over de γέννα.

3.3.3.1. MATTHEÛS 23,15

Mattheüs 23,15: 'Wee u, schriftgeleerden en Farizeeën, huichelaars, want u reist zee en land af om één proseliet te maken, en als hij het geworden is, maakt u hem een kind van de hel, dubbel zo erg als u.'

Na het eerste wee in Mattheüs 23,13 volgt in vers 15 het tweede wee. De Farizeeën en schriftgeleerden worden huichelaars, oftewel hypocrieten (ὕποκριτής) genoemd. Veertien keer komt deze term in Mattheüs voor, waarvan zes keer in Mattheüs 23. In bijna alle gevallen duidt Jezus met deze term op de Farizeeën en schriftgeleerden.¹⁰⁸

De Farizeeën lijken ten tijde van het Nieuwe Testament een ijver tot missie te hebben.¹⁰⁹ Ze maken reizen om een proseliet (προσήλυτον), oftewel bekeerling te maken. Deze bekeerlingen worden dubbel

¹⁰³ Cf. Ladd, *Theology*, 74.

¹⁰⁴ Cf. *NIDNTTE 1*, γέννα, 548. Contra Carson, *Matthew*, 255: 'Unavoidable in this context is the thought that hell is a place of torment for the whole person', die wel gelijk heeft als hij daarop laat volgen: 'there will be a resurrection of the unjust as well as of the just.'

¹⁰⁵ Dit wordt bediscussieerd. Hagner ziet een scheiding tussen hoofdstuk 23 en 24 en vindt dat 23 dus niet bij Jezus' vijfde redevoering hoort: 'The three chapters should not be thought of as forming a single discourse. In both content and form chap. 23 is distinct from chaps. 24-25' (Hagner, *Matthew* 2, 654). In deze scriptie wordt aangesloten bij de uitleg die pleit voor de eenheid van deze rede van Jezus in hoofdstuk 23-25, cf. Gnlika: 'Beide Reden wurden als eine Einheit gesehen, vor allem wegen der Schlußformel in 26,1, die sich am Ende aller mt Redekompositionen findet (Gnlika, *Das Matthäusevangelium* 2, 269).

¹⁰⁶ Er wordt hier afgeweken van de HSV en aangesloten bij de tekstweergave van NA28. De HSV noteert in vers 14 een extra wee, vanwege het handschrift dat zij volgen (de meerderheidstekst). NA28 plaatst vers 14 niet in de tekst, maar in het tekstkritisch apparaat. Door vers 14 niet op te nemen ontstaat er een zevenvoudig wee.

¹⁰⁷ Carson ziet in het zevenvoudige wee een chiasmische structuur. A: 13, B: 15, C: 16-22, D: 23-24, C': 25-26, B': 27-28, A': 29-32. De climax is te vinden in het vierde wee: 'Fourth woe (v. 25-26): fundamental failure to discern the thrust of Scripture' (Carson, *Matthew*, 477).

¹⁰⁸ Mattheüs 6,2.5.16; 7,5; 15,7; 16,3; 22,18; 23,13.14.15.23.25.27.29; 24,51.

¹⁰⁹ Carson, *Matthew*, 478. Cf. Dunn, *Theology*, 198: 'The readiness of scribes and Pharisees to cross sea and land to make a single proselyte probably refers to the zeal of an Eleazar to ensure that would-be converts to Judaism were converted all the way (Josephus, *Ant.* 20.38-46).'

zo erg (διπλότερον), oftewel radicaler en extremer dan de Farizeeën zelf. Jezus bekritiseert niet zo zeer de missie van de Farizeeën, maar wel hun resultaten.¹¹⁰

Over de γέννα wordt inhoudelijk weinig tot niets gezegd. In dit vers is geen hint te vinden op een eeuwigdurende pijniging.¹¹¹ Maar er is meer te zeggen dan dat. De uitdrukking ‘een kind van de γέννα’ (υιὸν γέννης) is een semitisme, een typisch Joodse uitspraak. Het betekent: bestemd voor de γέννα. In Jezus’ eerste wee heeft Hij gezegd dat de schriftgeleerden en Farizeeën zelf het Koninkrijk der hemelen niet binnen zullen gaan (Mat. 23,13). Ook verhinderen zij anderen om het Koninkrijk in te gaan. In Mattheüs 23,15 maakt Jezus duidelijk dat de γέννα hun bestemming zal zijn.

3.3.3.2. MATTHEÛS 23,33

Wanneer Jezus Zijn zevenvoudig wee heeft uitgesproken, komt Hij tot de slotsom:

Mattheüs 23,33: ‘Slangen, adderengebroid, hoe zou u aan de veroordeling tot de hel ontkomen?’

Jezus noemt de Farizeeën en schriftgeleerden slangen (ὄφις) en adderengebroid (γέννημα ἔχιδνα). In Mattheüs 3,7 en 12,34 worden de Farizeeën ook adderengebroid genoemd. In 3,7 zegt Johannes de Doper tegen de Farizeeën en Sadduceeën: ‘Adderengebroid! Wie heeft u laten weten dat u moet vluchten voor de komende toorn?’ Bij het laatste oordeel komt aan het licht of de boom goede of slechte vruchten heeft voortgebracht, en wie slechte vruchten voortbracht zal het oordeel niet ontkomen: die wordt in het vuur geworpen (Mat. 3,10).

Ook in Mattheüs 12,34 klinken soortgelijke woorden. Jezus spreekt opnieuw de Farizeeën aan: ‘Adderengebroid! Hoe kunt u goede dingen spreken, terwijl u slecht bent?’ In deze context vertelt Jezus dat de boom gekend wordt aan de vrucht (Mat. 12,33) en dat dit op de dag van het oordeel (κρίσις) zichtbaar zal worden. ‘Want op grond van uw woorden zult u rechtvaardig verklaard worden, en op grond van uw woorden zult u veroordeeld worden.’

In alle drie de passages waarin de Farizeeën adderengebroid worden genoemd, gaat het over het oordeel. De Farizeeën denken de toorn van God te ontglippen, maar dat zal niet gebeuren. Met de retorische vraag uit Mattheüs 23,33 maakt Jezus duidelijk dat de Farizeeën de straf van de γέννα niet kunnen ontlopen, omdat de maat van de zonde van hun voorouders vol wordt gemaakt. Het zevenvoudig wee uit Mattheüs 23 maakt duidelijk dat zowel de woorden als de daden van de Farizeeën en schriftgeleerden hen schuldig stelt in het oordeel.

¹¹⁰ Papaioannou, *Geography*, 64-5.

¹¹¹ Cf. Papaioannou, *Geography*, 68: ‘There is nothing in the above texts that even vaguely hints at everlasting torment.’

3.4. DEELCONCLUSIE

3.4.1. ACHTERGROND

In het Oude Testament komt הַגִּי הַזֶּה voor als plaatsaanduiding van een vallei ten zuidwesten van Jeruzalem. Deze vallei heeft door wat daar gebeurd is een afschrikwekkende betekenis gekregen. Er is een ontwikkeling te zien van een historische vallei naar een vallei die een plek heeft in oordeelsprofetieën. Daarnaast kan de vallei ook in latere boeken nog als een neutrale geografische aanduiding functioneren. Omdat op deze plaats vreselijke afgodische gebeurtenissen plaatsvonden, zal God in de toekomst een oordeel vellen en de goddelozen in deze vallei verwoesten met vuur. De profeet Jeremia schrijft dat הַגִּי הַזֶּה de plek is waar Gods eschatologische oordeel zal plaatsvinden. Ook Jesaja 66,24 schrijft over een plaats van dode lichamen en vuur, daarmee doelend op הַגִּי הַזֶּה.

Het is in het geheel van het Oude Testament nog geen vaststaand motief, alsof bij הַגִּי הַזֶּה alleen aan het oordeel te denken is. Er is vanuit het Oude Testament geen gefixeerde הַגִּי הַזֶּה-traditie. Dit wordt versterkt door het gegeven dat de Septuaginta niet op eenduidige manier vertaalt als het gaat om de vallei van Hinnom. Er is dus nog geen gefixeerde traditie, maar wel een aanzet die in latere tijd wordt uitgewerkt.

Die uitwerking is te vinden in 4 Ezra 7, waar wordt gesproken over de vuuroven van de γέεννα en in 1 Henoch 22 en 26-27, waar het gaat over de vervloekte vallei als eeuwige straf voor goddelozen. De wettelozen zullen een vurig oordeel ondergaan. Gebaseerd op de oudtestamentische aanwijzingen is het samengaan van de γέεννα en het oordeel een vaste verbinding geworden.

3.4.2. MATTHEÛS

Eenzijds is er overeenstemming tussen Mattheüs en het Oude Testament en de intertestamentaire literatuur. Jezus grijpt met Zijn spreken over de γέεννα terug op een term die bij Zijn hoorders bekend is als plaats van oordeel.

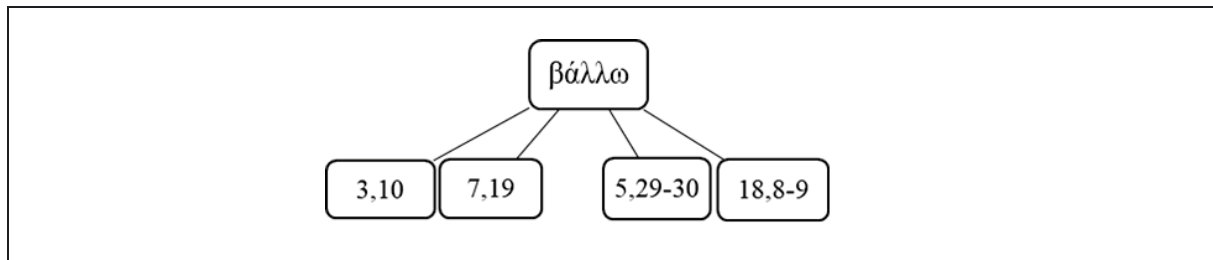
Anderzijds is er ook een groot verschil. Jezus noemt geen uitgebreide uitweidingen over hoe de γέεννα er uit ziet, terwijl 4 Ezra 7 gedetailleerd beschrijft wat er in de γέεννα gebeurt. Jezus spreekt summier over de γέεννα en wat zich daar zal afspelen. Hij noemt de γέεννα een plek van vuur en daarmee maakt Hij duidelijk dat de γέεννα een vreselijke straf is. Maar wat er aan pijniging of foltering gebeurt, wordt niet door Hem benoemd.¹¹² De uitleg dat Jezus met de γέεννα specifiek wijst op een vuilstortplaats buiten Jeruzalem moet worden afgewezen, omdat archeologisch en literair bewijs hiervoor ontbreekt.

In Mattheüs 5,22 en 18,9 spreekt Jezus over de γέεννα van vuur en in 18,8 over het eeuwige vuur. Bij Zijn hoorders roept het een bekend beeld op van een plaats van vurig, eschatologisch en goddelijk

¹¹² Cf. Jeremias: 'Eine Ausmalung der Höllenqualen nach Art der Apokalyptik findet sich im NT nicht' (*TWNT I*, γέεννα, 656).

oordeel. Jezus gebruikt de *γέννα* als aanduiding van het lot van wie niet breekt met de zonde. Met de wortel van de zonde moet gebroken worden, anders ben je schuldig aan het oordeel.

In Mattheüs 3,10-12 en 7,19 komt het beeld naar voren van een slechte boom die omgehakt en in het vuur geworpen wordt. Qua woordgebruik en bedoeling sluit dit beeld nauw aan bij de eerdergenoemde teksten over de *γέννα*. In deze teksten speelt het werkwoord *βάλλω* een belangrijke rol, zoals figuur 6 laat zien.

Figuur 6. Βάλλω in Mattheüs in combinatie met de γέννα

In Mattheüs 10,28 spreekt Jezus over het te gronde richten (*ἀπόλλυμι*) van zowel lichaam als ziel in de *γέννα*. In de paralleltekst van Lukas 12,5 gebruikt Jezus het werkwoord *ἐμβάλλω*, werpen in. Te gronde richten staat gelijk aan het werpen in de *γέννα* en zegt inhoudelijk niets over een annihilatie. Daarbij komt dat het werkwoord *ἀπόλλυμι* in Mattheüs voorkomt in verschillende betekenisnuances.

Wanneer Jezus spreekt over de *γέννα*, doet Hij dat niet telkens tegenover hetzelfde publiek en met hetzelfde doel. In Mattheüs 5 en 18 spreekt Jezus tot Zijn discipelen. Hij intensiveert de wet uit het Oude Testament. Niet alleen de zondige daad, maar ook zondige verlangens maken de mens schuldig. Daarom roept Jezus op om de wortel van de zonde te verwijderen. In Mattheüs 10 zegt Jezus tegen Zijn leerlingen dat iedereen die Zijn Naam belijdt te maken zal krijgen met vervolging en doodsbedreiging. Daar moeten Zijn volgelingen niet bevreesd voor zijn: veeleer moet men vrezen voor Hem (God) Die zowel lichaam als ziel te gronde kan richten in de *γέννα*. Het is een oproep om ontzag te hebben voor God en tegelijk een bemoediging dat God de macht heeft over lichaam en ziel (en de mens niet). In Mattheüs 23 vermaant en bestraft Jezus de Farizeeën vanwege hun doen en laten. Zij zullen niet aan de veroordeling tot de *γέννα* ontkomen en dat betekent dat zij het Koninkrijk der hemelen niet zullen binnengaan.

Jezus spreekt in iedere redevoering over een oordeel in de *γέννα* en/of over een vurig oordeel (zie figuur 7). Dit bevestigt de stelling dat het eindgericht een belangrijke rol speelt in Mattheüs en dat het oordeel een notie is die helemaal is ingeweven in Jezus' onderwijs.

Mattheüs 5-7: Jezus' eerste rede	5,22.29-30 <i>γέννα</i>
Mattheüs 10: Jezus' tweede rede	10,28 <i>γέννα</i>
Mattheüs 13,1-52: Jezus' derde rede	13,42.50 vurige oven

Mattheüs 18: Jezus' vierde rede	18,9 γέεννα
Mattheüs 23-25: Jezus' vijfde rede	23,15.33 γέεννα

Figuur 7. Teksten in Mattheüs over de γέεννα en een vurig oordeel

4. FUNCTIE VAN GEJAMMER EN TANDENGEKNARS IN MATTHEÛS

In het Mattheüsevangelie spreekt Jezus vijf keer over gejammer en tandengeknars.¹¹³ In deze passages wordt gesproken over de buitenste duisternis, een vurige oven of het lot van de huichelaars. In paragraaf 4.1 staat de achtergrond in het Oude Testament en in de intertestamentaire literatuur centraal en vervolgens gaat paragraaf 4.2 in op de teksten in Mattheüs.

4.1. ACHTERGROND IN HET OUDE TESTAMENT EN IN DE INTERTESTAMENTAIRE LITERATUUR

4.1.1. GEJAMMER EN TANDENGEKNARS

4.1.1.1. GEJAMMER - ΚΛΑΥΘΜΟΣ

Het werkwoord κλαίω (jammeren) is de Griekse vertaling van כָּכַד, dat in het Oude Testament 114 keer voorkomt. Κλαυθμός (gejammer) is de vertaling van het Hebreeuwse כָּכַד. Wanneer een vorm van כָּכַד voorkomt duidt dat op een sterke emotie, zoals huilen of weeklagen. In de meeste gevallen gaat het over de publieke uiting van verdriet vanwege het overlijden van een geliefde.¹¹⁴

Psalm 30,6 stelt gejammer tegenover gejuich: ‘’s Avonds overnacht het geweene, ’s morgens is er gejuich.’ Veel andere teksten maken duidelijk dat כָּכַד niet duidt op zachtjes huilen, maar op bitter en luid huilen.¹¹⁵ In Joël 2,12 wordt κλαυθμός gebruikt als uiting van verdriet over de zonde: ‘Bekeer u tot Mij met heel uw hart, namelijk met vasten, met geweene en met rouwklacht.’ Κλαυθμός duidt in deze gevallen op verdriet in de ziel, vanwege rouw of berouw.¹¹⁶

4.1.1.2. TANDENGEKNARS - ΒΡΥΓΜΟΣ

Het werkwoord βρύχω (tandenknarsen) is de vertaling van het Hebreeuwse werkwoord תָּרַק. Tandknarsen komt beduidend minder vaak voor dan jammeren. In totaal wordt een vorm van βρύχω vijf keer gebruikt:

Job 16,9: ‘Zijn toorn verscheurt en haat mij; Hij [God] knarsetandt tegen mij; mijn Tegenstander scherpt Zijn ogen tegen mij.’
--

Psalm 35,16: ‘In hun eigen kring van huichelachtige spotters knarsetandden zij over mij.’

Psalm 37,12: ‘De goddeloze bedenkt snode plannen tegen de rechtvaardige, hij knarsetandt over hem.’

¹¹³ Mattheüs 8,11-12; 13,42; 13,50; 22,13; 24,51; 25,30.

¹¹⁴ NIDNTTE 2, κλαίω, 683: ‘The term can be used of a child’s crying (Ex. 2,6), but more typically it expresses profound grief (1 Sam. 1,7; Lam. 1,16), incl. sorrow in mourning for the dead (Gen. 50,1). It may also indicate supreme joy, however, as at the meeting of Jacob and Joseph (Gen. 46,29).’

¹¹⁵ Jesaja 22,4; 33,7; Jeremia 31,15. Cf. TWAT I, בכה, 639: ‘Stilles Weinen liegt den Orientalen bis heute nicht, sehr geneigt aber sind sie zu lautem Weinen und Klagen.’

¹¹⁶ TWAT I, בכה, 640: ‘Meistens ist Weinen Ausdruck seelischen Schmerzes.’

Psalm 112,10: ‘De goddeloze zal het zien en toornig worden, knarsetandend zal hij wegteren. Wat de goddelozen verlangen, zal vergaan.’

Klaagliederen 2,16: ‘Zij hebben over u hun mond opengesperd, al uw vijanden. Zij sisten van afschuw en knarsetandden, zij zeiden: Wij hebben haar verslonden! Ja, dit is de dag die wij verwacht hebben, wij hebben hem gevonden en hebben hem gezien!’

Βρύχω wijst op het uiten van felle woede of spot.¹¹⁷ Het refereert aan de goddeloze aanvallen van mensen tegenover de rechtvaardigen. Drie Psalmen geven een beschrijving van het knarsetanden van de goddelozen vanwege hun toorn. In de context van de Psalmen wordt genoemd dat de goddelozen zullen vergaan.¹¹⁸ Klaagliederen 2,16 staat in de context van een klaaglied over de verwoesting van Juda en Jeruzalem. Het knarsetanden van de vijanden duidt hier op een afschuw en haat. In Job 16 knarsetanden niet de goddelozen, maar is het God Die knarsetandt vanwege Zijn toorn.

Met name de tekst uit Psalm 37 is voor Mattheüs belangrijk. In Mattheüs 5,5 citeert Jezus uit Psalm 37,11: ‘De zachtmoedigen zullen de aarde bezitten’. Psalm 37,12 spreekt vervolgens over de goddeloze die knarsetandt over de rechtvaardige. Omliggende verzen in Psalm 37 gaan over het lot van de goddelozen en de rechtvaardigen.¹¹⁹ De goddelozen knarsetanden in woede, maar zij zullen door God neergeslagen worden en zij zullen verdwijnen.

Het zelfstandig naamwoord βρυγμός komt in de Griekse vertaling van het Oude Testament één keer voor. In Spreuken 19,12: ‘De toorn van een koning is als het brullen van een jonge leeuw.’¹²⁰ Het gaat hier over het gebrul van een leeuw en niet over tandengeknars. Wel wordt hier een associatie gemaakt tussen βρυγμός en woede.

Het Oude Testament verbindt tandenknarsen aan verschillende emoties: woede en toorn, maar ook spot, haat en boosheid. Het zijn met name goddelozen die knarsetanden, maar zij worden door God gestraft.

4.1.1.3. GEJAMMER EN TANDENGEKNARS IN INTERTESTAMENTAIRE LITERATUUR

Het woordpaar gejammer en tandengeknars komt noch in het Oude Testament, noch in de intertestamentaire literatuur voor. Κλαυθμός is afwezig in de geschriften uit de intertestamentaire periode.¹²¹ Het woord βρυγμός wordt een enkele keer gebruikt, zoals in het apocriefe boek Jezus Sirach, maar de context en betekenis is onzeker.¹²² De Sibillijnse Orakelen noteren enkele teksten over

¹¹⁷ NIDNTTE 1, βρύχω, 533: ‘fierce anger and/or mockery.’

¹¹⁸ NIDOTTE 2, קָרַק, 288. Zie Psalm 37,13.15.20; 112,8.

¹¹⁹ Papaioannou, *Geography*, 181: ‘It is evident that in Psalm 37 the early church found a representation not merely of the temporal, but of the eschatological destiny of the godly and ungodly.’

¹²⁰ In de Septuaginta wordt βρυγμός gebruikt als vertaling van נָהַח, en niet קָרַק.

¹²¹ NIDNTTE 2, κλαίω, 684.

¹²² Volgens NIDNTTE 1, βρύχω, 534 is de betekenis in Sirach 51,3 onduidelijk: βρυγμών is vertaald vanuit het Hebreeuwse שָׁקַר (strik), en met goede reden is aan te nemen dat de originele Griekse lezing βρόχων (strik) was.

tandengeknars in verbinding met oordeel en vuur.¹²³ Omdat dit werk uit latere tijd stamt heeft het geen invloed gehad op Mattheüs. In de tijd na het Nieuwe Testament heeft gejammer en tandengeknars een verdere ontwikkeling gekend. Mattheüs heeft in zijn gebruik van de woorden gejammer en tandengeknars voor zover ons bekend niet teruggegrepen op een bekend beeld uit de geschriften uit de intertestamentaire periode.

4.1.2. BUITENSTE DUISTERNIS

In het Oude Testament en in de intertestamentaire literatuur komt het woordpaar buitenste duisternis niet voor. Wel komen de twee termen afzonderlijk van elkaar voor. Omdat Jezus in Zijn spreken over de buitenste duisternis het beeld van een maaltijd gebruikt, zal ook hier aandacht voor zijn.

4.1.2.1. DUISTERNIS

In de Septuaginta komt het woord σκότος (duisternis) 115 keer voor, met name als vertaling van het Hebreeuwse תְּשׁוּבָה.¹²⁴ Genesis 1,2 beschrijft dat de duisternis over de watervloed lag. Genesis 1,4 vertelt dat God scheiding maakt tussen het licht en de duisternis. God staat als Schepper boven het licht en de duisternis. Zo zegt Jesaja 45,7: ‘Ik formeer het licht en schep de duisternis, Ik maak de vrede en schep het onheil; Ik, de HEERE, doe al deze dingen.’

De duisternis heeft in het Oude Testament een zekere kwade macht.¹²⁵ God laat het soms toe dat een rechtvaardige te maken krijgt met het duister, zoals in Job 39,26: ‘Toen ik het goede verwachtte, kwam het kwade; toen ik hoopte op licht, kwam er duisternis.’

Enkele oudtestamentische profeten spreken ook over Gods oordeel in relatie tot תְּשׁוּבָה. De oordeelsdag, de ‘dag van de HEERE’, wordt door de profeten aangekondigd als een dag van duisternis en onheil.

Joël 2,2: ‘De dag van de HEERE is nabij. Het is een dag van duisternis en donkerheid, een dag van wolken, ja, donkere wolken.’
--

Joël 2,10: ‘Zon en maan worden in het zwart gehuld.’
--

Amos 5,20: ‘Zal de dag van de HEERE niet duisternis zijn, en geen licht; donkerte – zonder lichtglans erover?’
--

Amos 8,9: ‘Op die dag zal het gebeuren, spreekt de Heere HEERE, dat Ik de zon midden op de dag zal laten ondergaan; op klaarlichte dag zal Ik het land duister maken.’
--

Joël en Amos verkondigen dat op de dag van oordeel het licht wordt weggenomen en er enkel duisternis zal zijn. Deze duisternis zal voor de goddelozen erger zijn dan de dag van de natuurlijke dood, want

¹²³ Zie: Sibillijnse Orakelen 2,203.305; 8,86.

¹²⁴ NIDNTE 4, σκότος, 321.

¹²⁵ NIDOTTE 2, תְּשׁוּבָה, 312: ‘Metaphorically, just as light was associated with God and goodness, so darkness was associated with evil, ... a metaphor for the wicked and wickedness.’

eschatologische duisternis betekent het einde voor de ongelovige. Bij beide profeten klinkt in deze woorden een oproep tot omkeer. Deze dingen zullen gebeuren, behalve als Israël zich bekeert.¹²⁶

In enkele geschriften uit de intertestamentaire literatuur wordt de notie van een donkere plaats tijdens het eschatologische oordeel overgenomen en verder uitgewerkt.

Tobit 14,10: ‘Denk aan wat Nadab zijn pleegvader Achikar heeft aangedaan. Probeerde hij Achikar niet levend te begraven? Maar God heeft hem met gelijke munt terugbetaald: Achikar keerde terug in het licht, maar Nadab is de eeuwige duisternis binnengegaan omdat hij Achikar probeerde te doden.’¹²⁷

1 Henoch 17,6: ‘Ik zag de grote rivier en ik kwam bij de grote rivier en bij de grote duisternis, en ik ging naar de plaats waar niemand is.’

1 Henoch 63,6-7: ‘En nu verlangen we naar rust, maar we vinden het niet. ... Het licht is voor ons verdwenen, en duisternis is voor eeuwig onze verblijfplaats. Want we hebben Hem niet geloofd en de Naam van de Heere niet vereerd.’

Jubileëen 5,14: ‘Er is niets in de hemel of op aarde, of in het licht of in de duisternis, of in de diepte, of in de plaats van duisternis – wat niet geoordeeld wordt; al hun oordelen zijn bepaald en opgeschreven en gegraveerd.’¹²⁸

Het lot van de goddelozen wordt beschreven als een plaats van (eeuwige) duisternis. 1 Henoch 108 noemt de straf van de zondaren en verwijst naar een plaats van duisternis én vuur:

1 Henoch 108,3-4: ‘De namen van de zondaren zullen geschrapt worden uit het Boek van het Leven en de boeken van de Heilige God; hun kinderen zullen voor altijd verwoest worden en hun geesten zullen verdwijnen en sterven; zij zullen huilen in een plaats die een onzichtbare wildernis is en zij zullen branden in het vuur. ... Ook zag ik daar iets als een onzichtbare wolk, en ondanks dat het compleet donker was, kon ik een vlam van haar vuur zien, omdat het helder brandde.’

De σκότος wordt in deze passages beschreven als een angstaanjagende plaats. Er wordt een concrete schildering gegeven van een afschrikwekkend beeld, om angst in te boezemen. Het doel van dit alles is om de lezer te laten kiezen voor de weg van het licht.¹²⁹

¹²⁶ NIDNTT 1, σκότος, 423: ‘The prophets proclaim that the day of Yahweh will not be, as the people expect, a day of joy for Israel, but a day of darkness and calamity, unless Israel repents at the last moment.’

¹²⁷ Tobit behoort tot de apocriefe geschriften en is ontstaan tussen 250 en 175 voor Christus. Het is een Joods verhaal met het theodicee als onderliggend thema (Helyer, *Exploring*, 44-45).

¹²⁸ Jubileëen is te dateren tussen 161 en 140 voor Christus (*OTP*, 44). De auteur schrijft over de historie ter wille van onderricht en vermaning en niet vanuit geschiedkundige interesse. Er wordt niet over een opstanding uit de doden gesproken; wel is er grote aandacht voor de zonnecalender. In de hoofdstukken 5-10 gaat het over Noach en de bestraffing de engelen (Vriezen, *Literatuur*, 451-452).

¹²⁹ NIDNTTE 4, σκότος, 322: ‘The concept of eschatological darkness and damnation in the world beyond is emphasized and further developed in later Jewish writings (cf. Jub. 5,14; 1 Hen. 17,6; 63,6; 108,11-14). The purpose of such teaching is to bring about enlightenment and a decision to follow the way of light.’

In de Qumran-literatuur is de spanning tussen het licht en de duisternis een belangrijk thema. Licht en duister staan als kosmische krachten tegenover elkaar. Leden van de Qumran-gemeenschap beschrijven zichzelf als zonen van het licht en buitenstaanders als zonen van de duisternis.¹³⁰ Zondaars staan onder de heersende macht van de duisternis, maar er is hoop op bevrijding door het verbond binnen te gaan. Dit betekent dat ze kunnen veranderen van kinderen van de duisternis in kinderen van het licht, voor wie het eeuwige leven in eeuwig licht is bereid.¹³¹ Er is een sterk dualisme zichtbaar in Qumran.¹³² In het onderwijs van Jezus is dit dualisme niet terug te vinden zoals dat in Qumran het geval is.

Ondanks dat de buitenste duisternis nergens expliciet genoemd wordt, is het duidelijk dat het licht tegenover het donker een vaak voorkomend thema is, in zowel het Oude Testament en de intertestamentaire literatuur. Jezus sluit aan bij de metaforen van de contemporaine cultuur.¹³³

4.1.2.2. BUITENSTE

Het Griekse woord ἔξωτερος (buitenste) komt in de Septuaginta twintig keer voor, als vertaling van het Hebreeuwse חוּצוֹת.¹³⁴ Het woord komt achttien keer voor in Ezechiël, en het refereert vaak aan de aan buitenste voorhof van de tempel (zoals in Ez. 40,17.20.31).¹³⁵ De term is een aanduiding van een afstand.

4.1.2.3. MAALTIJD

Wanneer Jezus in Mattheüs 8 en 22 spreekt over de buitenste duisternis, gebruikt Hij in de context twee keer het beeld van een koninklijke maaltijd. Dit Messiaanse banket is een bekend beeld uit het Oude Testament.¹³⁶

Jesaja 25,6: ‘De HEERE van de legermachten zal op deze berg voor alle volken een feestmaal met uitgelezen gerechten aanrichten, een feestmaal met gerijpte wijnen, met uitgelezen gerechten vol merg, met gezuiverde gerijpte wijnen.’

Jesaja 65,13-14: ‘Daarom, zo zegt de Heere HEERE: Zie, Mijn dienaren zullen eten, maar ú zult hongerlijden. Zie, Mijn dienaren zullen drinken, maar ú zult dorst hebben. Zie, Mijn dienaren zullen verblijd worden, maar ú zult beschaamd worden. Zie, Mijn dienaren zullen juichen vanwege een hart vol vreugde, maar ú zult schreeuwen vanwege een hart vol leed, en vanwege een gebroken geest zult u weklagen.’

¹³⁰ IQS 1,10, zie: *NIDOTTE 2*, תשנ"ב, 314.

¹³¹ IQS 4,7-8 en andere plaatsen, zoals aangegeven in: *NIDNTT 1*, σκότος, 423.

¹³² *NIDOTTE 2*, תשנ"ב, 315: ‘Although the OT uses these metaphors, it never implies dualism. ... The Qumran Literature seems to share the dualistic views common among the Greeks and Romans of their time.’

¹³³ *NIDOTTE 2*, תשנ"ב, 315: ‘Early Christianity used the metaphors of their contemporary culture, but ... it is not likely that Christianity was directly influenced by Qumran theology.’

¹³⁴ *NIDNTTE 2*, ἔσω, 297.

¹³⁵ *NIDOTTE 2*, חוּצוֹת, 53.

¹³⁶ Carson, *Matthew*, 202: ‘The picture is of the “messianic banquet” derived from such OT passages as Isaiah 25,6-9 (cf. 65,13-14) and embellished in later Judaism.’ Vgl. Hagner, *Matthew 1*, 205.

Jesaja wijst als boodschapper van God op een nieuwe hemel en een nieuwe aarde en hij gebruikt daarbij in Jesaja 25 en 65 beelden van een groot eschatologisch feestmaal.¹³⁷

In de intertestamentaire literatuur wordt het beeld van een eschatologische maaltijd verder uitgewerkt.¹³⁸ Zowel 1 Henoch als 2 Henoch spreken over een eschatologische maaltijd:

1 Henoch 62,14: ‘De Heere zal over hen [de rechtvaardigen] blijven; zij zullen eten en rusten en voor eeuwig opstaan met de Zoon des mensen.’¹³⁹

2 Henoch 42,5: ‘Wanneer de laatste [rechtvaardige] arriveert, zal Hij Adam brengen, samen met de voorouders, en Hij zal hem binnenbrengen, zodat zij vervuld zijn met vreugde; net zoals iemand een vriend uitnodigt voor een maaltijd. En zij praten samen voor het paleis van de man, met vreugde wachtend op de heerlijke en rijke maaltijd die niet kan worden gemeten, en vreugde en blijdschap in het eeuwige licht.’¹⁴⁰

De vreugdevolle beelden beschrijven dat de gelovigen zich mogen verheugen op een beloning in de toekomstige wereld. Voor de onrechtvaardigen zal het tegenovergestelde gelden, zij zullen deze geneugten moeten missen. Voor hen is er geen vreugde, maar weeklacht, geen eten, maar honger, geen drinken, maar dorst (Jes. 65). Deze teksten wijzen op een eschatologische scheiding.

4.1.3. VURIGE OVEN

Jezus gebruikt in twee gelijkenissen in Mattheüs 13,42.50 het beeld van een vurige oven. De notie van vuur komt in het Oude Testament zeer vaak voor. De Septuaginta noteert het zo’n vijfhonderd keer.¹⁴¹ Πῦρ is de vertaling van het Hebreeuwse *אש*. Omdat dit zo vaak voorkomt, worden hieronder alleen de teksten besproken waar vuur te maken heeft met een goddelijk oordeel.

Het Oude Testament beschrijft de HEERE als Rechter. Hij zal de goddelozen oordelen, en dit goddelijk oordeel zal gepaard gaan met vuur. In Genesis 19,24 en Exodus 9,24 komt het oordeel als een vuur uit de hemel. Ook in de geschiedenissen van Elia op de berg Karmel in 1 Koningen 18,21-46 en in 2

¹³⁷ Peels, ‘Eschatologie’, 42: ‘Wanneer de profeten over Gods toekomst spreken, doen zij dat niet systematisch, alsof zij onderdelen van een gereedliggend compleet toekomstscenario voor ogen hadden. ... Zij verkondigen ook niet zozeer een komend *iets* als wel een komend *Iemand*, die in soevereine vrijheid verleden, heden en toekomst in zijn handen houdt.’

¹³⁸ *TWNT* 2, δειπνον, 35: ‘Das Bild des eschatologischen (Freuden- oder Gerichts-) Mahles ist aus der israel-jüdischen Eschatologie erwachsen.’

¹³⁹ 1 Henoch 62 wordt gerekend bij het Boek van de Gelijkenissen (1 Hen. 37-71) en is te dateren in de eerste eeuw voor Christus, of begin eerste eeuw na Christus. Er wordt geschreven over de Messiaanse tijd (Vriezen, *Literatuur*, 466).

¹⁴⁰ 2 Henoch is in het Slavisch overgeleverd. Over de datering is discussie, maar algemeen wordt aangenomen dat het geschrift ontstaan is in de eerste eeuw na Christus. Hoofdstuk 42 valt in het gedeelte dat openbaringen noteert over hemelse en eschatologische zaken (Vriezen, *Literatuur*, 470).

¹⁴¹ Met name in de grote profeten en in Leviticus wordt de term vaak gebruikt (*NIDNTTE* 4, πῦρ, 192).

Koningen 1,9-14 laat God verterend vuur uit de hemel komen.¹⁴² God toont middels dit vuur Zijn macht en de mensen raken bevreesd.

Vier teksten spreken over verbranding als straf op een zonde. De ultieme bestraffing van het verbranden van het lichaam is dat de persoon geen plaats heeft in het graf van hun voorouders. Twee voorbeelden¹⁴³:

Genesis 38,24: ‘Het gebeurde ongeveer drie maanden later dat men Juda vertelde: Tamar, uw schoondochter, heeft hoererij bedreven en zie, ze is ook zwanger door die hoererij. Toen zei Juda: Breng haar de stad uit en laat haar verbrand worden!’

Leviticus 21,9: ‘Als een dochter van een zekere priester zich ontheiligt door hoererij te bedrijven, dan ontheiligt zij haar vader. Zij moet met vuur verbrand worden.’

Deze oudtestamentische teksten wijzen op de ernst van de zonde en het definitief eindigen van de zonde. Door het vuur wordt de zonde en de zondaar uit het midden van het volk verdreven.

Twee andere teksten spreken over Gods oordeel door vuur. Genesis 19,28 spreekt over de steden Sodom en Gomorra die in vuur zijn opgegaan. De rook die nog opstijgt van het land lijkt op de rook van een oven (ἀτμὶς καμίνου).¹⁴⁴ Jeremia 29 spreekt over het roosteren in het vuur, een beeld dat doet denken aan een oven:

Genesis 19,28: ‘Hij [Abraham] keek uit over Sodom en Gomorra en over heel het gebied van de vlakte. En zie, hij zag dat er rook van dat land opsteeg, zoals de rook van een oven.’

Jeremia 29,22: ‘Aan hen zal een vloek ontleend worden bij alle ballingen van Juda die in Babel zijn: Moge de HEERE u maken als Zedekia en als Achab, die de koning van Babel heeft geroosterd in het vuur!’

Daniël 3 beschrijft een vuuroven. De rechtvaardige vrienden Sadrach, Mesach en Abednego worden door de koning van Babel in de vuuroven geworpen. Tien keer komt in Daniël 3 de vuuroven (אִנְיֹהַּ אֶבְרָהָם) voor.¹⁴⁵ De Griekse vertaling van Daniël 3 komt nauw overeen met Mattheüs 13,42.50.¹⁴⁶

Daniël 3,6: ‘Wie niet neervalt en aanbidt, zal op hetzelfde ogenblik midden in de brandende vuuroven worden geworpen.’

Daniël 3,21: ‘Toen werden deze mannen gebonden in hun mantels, hun broeken, hun mutsen en hun andere kleren, en zij wierpen hen midden in de brandende vuuroven.’

¹⁴² In Lukas 9,54 klinkt een echo uit 2 Koningen 1,10.

¹⁴³ De andere twee teksten zijn Leviticus 20,14 en Jozua 7,15.

¹⁴⁴ In het Hebreeuws: אִנְיֹהַּ אֶבְרָהָם. Deze term komt ook in Exodus 9,8.10 en 19,18 voor, in de betekenis van een oven.

¹⁴⁵ Daniël 3,6.11.15.17.19.20.21.22.23.26.

¹⁴⁶ Daniël 3,6: καμίνου τοῦ πυρός, Mattheüs 13,42: κάμινον τοῦ πυρός.

Daniël 3 is voor de uitleg van Mattheüs het meest relevant.¹⁴⁷ De oven in Daniël 3 en Jeremia 29 is bedoeld als straf om mensen te verbranden.

De intertestamentaire literatuur gebruikt ook het beeld van vuur. 1 Henoch 91,9 geeft aan dat de goddelozen in het oordeel van eeuwige vuur zullen worden geworpen. Zo ook in 1 Henoch 100,9:

1 Henoch 100,9: ‘Wee jullie, zondaren, vanwege jullie woorden. Vanwege de daden van de goddelozen zullen zij verbranden in vurige vlammen, erger dan vuur.’

Een ontwikkeling ten opzichte van het Oude Testament is te zien wanneer in 4 Ezra de vuuroven aan de *γέννα* verbindt.¹⁴⁸

4 Ezra 7,36: ‘Dan zal de afgrond van pijniging verschijnen en daar tegenover zal de plaats van rust zijn; en de vuuroven van de *γέννα* zal opengaan, en daar tegenover het paradijs van de vreugde.’

Het beeld van een vuuroven komt een enkele keer voor. Het beeld wordt gebruikt op plaatsen in de intertestamentaire literatuur waar kennelijk behoefte was om de straf verder uit te beelden. Op deze manier wordt bij de lezers schrik aangejaagd. Die constatering kwam al eerder naar voren bij de bespreking van de *γέννα* bij 4 Ezra. Het is duidelijk dat de notie van vuur gepaard gaat met het eschatologische oordeel.¹⁴⁹

4.2. GEJAMMER EN TANDENGEKNARS IN MATTHEÛS

Deze paragraaf is gewijd aan de zes teksten over gejammer en tandengeknars in Mattheüs.¹⁵⁰ Paragraaf 4.2.1 gaat over de buitenste duisternis, paragraaf 4.2.2 over de vurige oven en paragraaf 4.2.3 over het lot van de huichelaars.

4.2.1. MATTHEÛS 8; 22 EN 25: BUITENSTE DUISTERNIS

Een beeld dat drie keer voorkomt in Mattheüs is de buitenste duisternis (ἐξώτερος σκότος).

¹⁴⁷ Sommige uitleggers wijzen nog op de brandende oven uit Hosea 7,4 en Maleachi 4,1. Maleachi beschrijft dat wanneer de Zon der gerechtigheid zal verschijnen, die dag zal zijn ‘brandend als een oven’. Er wordt in deze teksten echter een andere term gebruikt: *רִיחַ* (in de Septuaginta *κλίβανος*).

¹⁴⁸ Zie paragraaf 2.1.2.

¹⁴⁹ *NIDNTT 1*, πῦρ, 655-656: ‘In Jewish apocalyptic ... fire is the means of punishment in hell. The final judgment is a judgment by fire.’

¹⁵⁰ Exegeten verschillen sterk van mening over hoe gejammer en tandengeknars precies opgevat moet worden. Van Bruggen, *Mattheüs*, 142: ‘Het gehuil is geen gevolg van foltering, maar geeft uiting aan wat men nu mist. Ook geen blijk van spijt, want de knarsende tanden verraden een blijvende onwil om het begeerde geluk (Gods rijk) door Jezus binnen te gaan.’; Morris, *Matthew*, 196: ‘A proverbial expression for pain and distress.’; Luz, *Matthäus I/2*, 16: ‘Heulen und Zähneknirschen ist Ausdruck fürchterlichen Schmerzens.’; Gnllka, *Matthäus 1*, 304: ‘Man mag es im Kontext auf bittere Selbstvorwürfe deuten.’; Papaioannou, *Geography*, 233: ‘It employs the notions of weeping to denote sadness and gnashing of teeth to denote anger and sets them within an eschatological setting to describe the reaction of those left outside the kingdom.’ Dit onderzoek zal niet op iedere uitleg ingaan, maar zal iedere Bijbeltekst voor zichzelf laten spreken.

4.2.1.1. MATTHEÛS 8,11-12

In Mattheüs 8,5 ontmoet Jezus een heidense hoofdman. Deze hoofdman smeekt Jezus om zijn knecht te genezen: ‘Spreek slechts een woord, en mijn knecht zal genezen zijn’ (Mat. 8,8). Jezus verwondert Zich over het grote geloof van deze niet-Joodse man. Vervolgens zegt Hij:

Mattheüs 8,11-12: ‘Maar Ik zeg u dat er velen zullen komen van oost en west en zij zullen aan tafel gaan met Abraham, Izak en Jakob in het Koninkrijk der hemelen, en de kinderen van het Koninkrijk zullen buitengeworpen worden in de buitenste duisternis; daar zal gejammer zijn en tandengeknars.’

Dat Jezus het grote geloof van iemand onderstreept, gebeurt niet vaak.¹⁵¹ Jezus markeert hiermee het contrast tussen de gelovige heiden en de ongelovige Joden. In Mattheüs 8,11 beschrijft Jezus een eschatologische Messiaanse maaltijd, waarmee Hij aansluit bij een beeld dat Zijn Joodse hoorders kennen. Wie gelooft mag zich verheugen op een vreugdevolle toekomst. Deze toekomstige maaltijd wordt gevierd met de gelovige voorvaders Abraham, Izak en Jakob.¹⁵² Zij zijn al in het Koninkrijk der hemelen. Niet alleen Joden, maar ook heidenen zullen aan tafel gaan.¹⁵³ Het toekomstige heil is niet exclusief voor het Joodse volk, maar het zal ook zijn voor velen uit de heidenen van oost en west.¹⁵⁴

Met de kinderen van het Koninkrijk doelt Jezus op het volk Israël.¹⁵⁵ Zij zullen hun claim op het Koninkrijk verliezen, tenzij zij het voorbeeld van het geloof van de hoofdman volgen. Jezus roept zowel Jood als heiden op tot geloof. Voor ongelovigen volgt de straf; zij zullen worden buitengeworpen. Er is geen plek in de feestzaal. Wie niet gelooft in Jezus Christus, zal niet deelnemen aan de feestvreugde.¹⁵⁶ De plek buiten de feestzaal van het hemelrijk is de plek van duisternis. ‘Buitenste’ wijst naar de duisternis die het verste weg is, ver verwijderd van de vreugde en het licht van het koninkrijk.¹⁵⁷

Deze plaats zal een plaats zijn van gejammer en tandengeknars. Vanuit het Oude Testament klinkt in deze woorden een emotie door van spot, haat en boosheid. Jezus sluit daar deels bij aan. In de context van Mattheüs 8 is de meest aannemelijke uitleg dat het hier gaat over zelfverwijt en verdriet vanwege de afwijzing.¹⁵⁸

¹⁵¹ Het is ook te vinden in Mattheüs 15,28, waar Jezus deze woorden spreekt tot de Kananese vrouw.

¹⁵² Ἀνακλίνω komt in het Nieuwe Testament acht keer voor, in de betekenis van aanliggen of aan tafel gaan.

¹⁵³ De woorden van Genesis 12,3 komen daarin tot vervulling. Daar zegt de HEERE tegen Abram: ‘In u zullen alle geslachten van de aardbodem gezegend worden.’

¹⁵⁴ In de uitleg van Mattheüs 8,11-12 wordt vaak verwezen naar Romeinen 11, want niet alle Joden zijn verworpen (zo bijv. Luz, *Matthäus 1/2*, 15; Hagner, *Matthew 1*, 206).

¹⁵⁵ Opnieuw een semitisme (zie bespreking van Mat. 23,15). Dit betekent ‘behorend bij het Koninkrijk’ of ‘bestemd voor het Koninkrijk’. Carson, *Matthew*, 202: ‘The “subjects of the kingdom” are the Jews, who see themselves as sons of Abraham, belonging to the kingdom by right.’

¹⁵⁶ Gnllka, *Matthäus 1*, 304: ‘Die “äußerste Finsternis” ist eine Mt eigene Prägung, die den Ort beschreibt, der am weitesten vom Heil entfernt ist.’ Cf. Luz, *Matthäus 1/2*, 15: ‘Εξώτερος drückt den Ausschluß aus dem Festsaal aus.’

¹⁵⁷ Cf. Morris, *Matthew*, 195.

¹⁵⁸ Cf. Grosheide, *Mattheüs*, 135: ‘Wenen is uiting van smart, tandenknarsen van wroeging, die niet kan weggaan.’

De kinderen van het Koninkrijk worden buitengeworpen. Zij hadden recht om het Koninkrijk in te gaan, maar zij hebben dit recht verspeeld. Zij geloven niet in Jezus, maar verwerpen Hem. Zo zullen zij zelf ook verworpen worden, ver verwijderd van de vreugde van Gods Koninkrijk.

4.2.1.2. MATTHEÛS 22,13

Mattheüs noteert vanaf Mattheüs 21,23 de twistgesprekken tussen Jezus en de overpriesters en de Farizeeën. Jezus spreekt daarin enkele gelijkenissen over het Koninkrijk van God. De mensen verwerpen Jezus als Hoeksteen (Mat. 21,42-45). Daarom zal het Koninkrijk van God van hen weggenomen worden en gegeven worden aan een volk dat de vruchten ervan voortbrengt (Mat. 21,43).

Jezus vergelijkt in Mattheüs 22,1 het Koninkrijk der hemelen met een koninklijke bruiloft. De genodigden komen niet (Mat. 22,3-6) en daarom laat de koning vele andere mensen uitnodigen, zowel slechte als goede mensen (Mat. 22,10). De bruiloftszaal raakt vol en de koning gaat naar zijn gasten toe. Iedereen is netjes gekleed, behalve één gast. Daarop zegt de koning tegen de dienaars:

Mattheüs 22,13: 'Bind hem aan handen en voeten, neem hem mee en werp hem uit in de buitenste duisternis; daar zal gejammer zijn en tandengeknars.'

De man wordt weggestuurd, vastgebonden en uitgeworpen, omdat hij geen bruiloftskleding droeg. Dit is ongepast en een grote belediging. Hij mag niet meer in het licht van het koninklijke paleis zijn. Het werkwoord δέω (binden) komt in Mattheüs acht keer voor. Hier gaat het om het vastbinden van handen en voeten, zodat hij geen tegenstand meer kan bieden.¹⁵⁹ Deze beschrijving komt ook voor in 1 Henoch 10,4, waar Azazels handen en voeten vastgebonden moeten worden en waar hij in de duisternis wordt geworpen. De uitdrukking zal bij de Joodse hoorders bekend zijn geweest. 1 Henoch spreekt over het oordeel op de grote dag van het oordeel en gebruikt daarbij ook de uitdrukking 'vuur op de grote dag van het oordeel'.

In deze gelijkenis doelt het gejammer en tandengeknars op het missen van het feestmaal. Door de verzen 10-14 richt Jezus Zich niet meer alleen op de Joden (en specifiek op de Farizeeën), maar ook op de heidenen. Niet-Joden worden geroepen; zij mogen het Koninkrijk ontvangen, maar er moet wel sprake zijn van vrucht dragen (Mat. 21,43). Op de jongste dag zal zowel Jood als heiden geoordeeld worden. Ter afsluiting staat in Mattheüs 22,14: 'Want velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren.'¹⁶⁰ Jezus waarschuwt dat een ieder die Gods roep hoort niet automatisch is uitverkoren.¹⁶¹ De oproep van Jezus is dat ieder moet luisteren naar de uitnodiging: ga het Koninkrijk van God binnen en laat dat zien door goede vruchten voort te brengen.

¹⁵⁹ Grosheide, *Mattheüs*, 331.

¹⁶⁰ Een zin die uit de apocalyptische traditie voortkomt. 4 Ezra 8,3: 'Velen zijn geschapen, maar weinigen zullen worden gered.'

¹⁶¹ 'Sowohl für Israel als auch für die Heidenkirche gilt, daß alle eingeladen, nur einige aber gerettet werden' (Luz, *Matthäus I/3*, 246).

De duisternis functioneert als tegenstelling tegenover de feestmaaltijd. Het appel klinkt door in Jezus' gebruik van deze term. Zonder breed in te gaan op de inhoud van de duisternis als aparte macht, onderstreept Jezus hiermee het appel dat Hij doet. Wie de woorden van Jezus hoort, wordt geroepen tot de maaltijd. Geef gehoor aan Zijn oproep. Zo kan je het Koninkrijk van God binnengegaan, anders niet.

4.2.1.3. MATTHEÛS 25,30

De gelijkenis in Mattheüs 25,14-30 gaat over de terugkeer van de Heere Jezus. Een heer vertrouwt zijn bezittingen (talenten) toe aan zijn drie slaven. De aandacht gaat uit naar wat de knechten doen tijdens de afwezigheid van de heer. Ieder talent is een gave van God. Deze gaven vermeerderen als ze worden gebruikt. Het is van belang om Gods gaven in te zetten. De heer komt op een onverwachts ogenblik terug en dan moeten de slaven verantwoording afleggen voor het gebruik van hun talenten. Eén slaaf heeft niets gedaan met zijn talent, want hij was bevreesd (Mat. 25,25). Hij heeft het talent verborgen in de aarde. De heer is woedend op deze knecht; het talent wordt hem afgenomen en de heer zegt:

Mattheüs 25,30: 'Werp de onnutte slaaf uit in de buitenste duisternis; daar zal gejammer zijn en tandengeknars.'

De betekenis van de buitenste duisternis komt deels overeen met de twee hierboven besproken passages. Het gaat echter niet over een feestmaaltijd, maar over een beloning of bestraffing die de heer aan zijn slaven geeft. Het is van belang om erop te letten *wie* er beloning of straf ontvangt. De onnutte slaaf is niet een grote misdadiger, maar iemand die het nalaat om goede daden te doen tot eer van God.¹⁶² De plaats van buitenste duisternis is het lot voor de man die zijn talent vastberaden weigerde te gebruiken. Het appel dat Jezus hiermee op Zijn hoorders doet is om toewijding en inzet te tonen. God geeft Zijn gaven aan ieder mens en dus heeft iedereen de verantwoordelijkheid om vruchten voort te brengen. Wie dat doet, ontvangt beloning. Door het nalaten van goede werken verwerpt de slaaf de verbinding met de Heere. Van Hem kreeg hij talenten, maar hij weigert er mee aan de slag te gaan. De slaven die hun talenten *wel* gebruiken, weten zich in hun leven verbonden met de Heere.

In de drie passages die spreken over de buitenste duisternis wordt het werkwoord ἐκβάλλω (uitwerpen) drie keer gebruikt.¹⁶³ De plaats van buitenste duisternis duidt op het buitengesloten zijn van Gods Koninkrijk. Wie Jezus afwijst als Heere en Heiland, mist de verbinding met Hem en wordt buiten geplaatst. Oftewel: een ieder die het Licht weigert, zal terechtkomen in een plek zonder licht.¹⁶⁴ Er is geen plaats aan de tafel van het feestmaal in het Koninkrijk der hemelen. Op deze duistere plaats zal gejammer en tandengeknars zijn. Het is een uiting van zelfverwijt. Het gemis van de vreugde in het

¹⁶² Hendriksen, *Matthew*, 884.

¹⁶³ Mattheüs 8,12: ἐκβληθήσονται; 22,13: ἐκβάλετε; 25,30: ἐκβάλλετε. Het werkwoord ἐκβάλλω komt 25 keer voor in Mattheüs. Het gaat over het uitwerpen van boze geesten en demonen (Mat. 10,8) of over het naar buiten werpen van iets (Mat. 7,4.5) of iemand (Mat. 21,39).

¹⁶⁴ *NIDNTTE* 4, σκότος 324: 'For these people who stubbornly reject the light, who refuse to acknowledge Jesus Christ as Lord and perform the works of darkness a day of deepest darkness is coming.'

toekomstige Koninkrijk der hemelen maakt dat het een plek van verdriet is. Er klinkt geen woede of spot in door richting degenen die wél het Koninkrijk binnen mogen gaan. Ook is er in deze teksten geen sprake van foltering. Opmerkelijk is het telkens herhaalde lidwoord: ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς. Het wijst op het eigenlijke, het kenmerkende van het oordeel dat niet afgebroken wordt.¹⁶⁵

Jezus beschrijft met de buitenste duisternis het lot van de mensen die de roep van de vreugde van Gods Rijk ontvangen, maar die niet deelachtig worden.¹⁶⁶

4.2.2. MATTHEÛS 13: VURIGE OVEN

4.2.2.1. MATTHEÛS 13,42

Mattheüs 13 bevat verschillende gelijkenissen van Jezus.¹⁶⁷ In de gelijkenissen over het onkruid en het visnet stelt Jezus hetzelfde punt aan de orde. Bij het laatste oordeel zal een scheiding plaatsvinden. God wacht tot het einde om de zaken blijvend recht te zetten. In Mattheüs 13,24 vergelijkt Jezus het Koninkrijk der hemelen met iemand (de Zoon des mensen) die goed zaad zaait in zijn akker.¹⁶⁸ Het zaad groeit uit tot tarwe, maar tussen de tarwe groeit ook onkruid. Het onkruid moet niet uitgetrokken worden, maar pas op de dag van de oogst verzameld en vernietigd worden.

Jezus legt Zelf uit wat de betekenis is: ‘De akker is de wereld, het goede zaad zijn de kinderen van het Koninkrijk en het onkruid zijn de kinderen van de boze’ (Mat. 13,38). De kinderen van de boze zijn ‘struikelblokken’ (σκάνδαλον) en ‘hen die de wetteloosheid (ἀνομία) doen’ (Mat. 13,41).

Jezus roept met de zaaier een bekend beeld op. Tijdens de oogst (de voleinding van de wereld) zal het onkruid van de tarwe worden gescheiden. Het onkruid wordt verzameld en met vuur verbrand (Mat. 13,40). Dit is het vuur van de vurige oven:

Mattheüs 13,42: ‘En zij zullen hen in de vurige oven werpen; daar zal gejammer zijn en tandengeknars.’

Het werpen in de vuuroven is de Bijbelse uitdrukking voor het gericht, zoals in Daniël 3,6-22.¹⁶⁹ Jezus spreekt over βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός. Deze woorden komen nauw overeen met Daniël 3,6. Jezus’ woorden over de vuuroven zullen bij de hoorders de geschiedenis uit Daniël 3 in gedachten laten komen, ook al worden in Daniël drie *rechtvaardige* mannen ten onrechte in de vuuroven gegooid (en er wonderlijk uit gered). In de gelijkenissen gaat het echter om de slechte en wetteloze mensen die een rechtvaardige straf verdienen (en daar *niet* uit gered worden).

¹⁶⁵ Cf. Grosheide, *Mattheüs*, 135.331.

¹⁶⁶ Cf. *TWNT* 3, κλαυθμὸς, 725.

¹⁶⁷ De gelijkenissen gaan over de zaaier (Mat. 13,1-9; 18-23), het onkruid (13,24-30; 36-43), het mosterdzaad en het zuurdeeg (13,31-33), de schat in de akker en de parel (13,44-46) en het visnet (13,47-50).

¹⁶⁸ De benaming ‘Zoon des mensen’ (ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, Mat. 13,37.41) heeft oudtestamentische achtergrond; dit wordt in hoofdstuk 6 uitgewerkt bij de bespreking van Mattheüs 25,31-46.

¹⁶⁹ Luz, *Matthäus I/2*, 341.

4.2.2.2. MATTHEÛS 13,50

In Mattheüs 13,47-50 gebruikt Jezus een ander herkenbaar beeld, uit de visserij. Het Koninkrijk der hemelen is te vergelijken met visnet. Wanneer het net vol is met vis wordt het binnengehaald. Net als in de vorige gelijkenis is er sprake van een scheiding: de goede vissen worden van de slechte vissen gescheiden. De slechte vissen worden weggeworpen (ἔξω ἔβαλον).

In Mattheüs 13,49 legt Jezus de betekenis uit: bij de voleinding van de wereld (cf. Mat. 13,39) zullen de engelen de slechten (πονηρός) van de rechtvaardigen (δίκαιος) afzonderen.¹⁷⁰ Over het lot van de slechten gebruikt Jezus dezelfde woorden als in vers 42:

Mattheüs 13,50: ‘En zij zullen hen in de vurige oven werpen; daar zal gejammer zijn en tandengeknars.’

Met de slechte vissen doelt Jezus op de onreine vissen, waarover in Leviticus 11,9-12 geschreven staat. Het zijn de vissen zonder vinnen of schubben en alle andere niet eetbare waterdieren. Deze vissen worden (net als het onkruid) in de vurige oven geworpen. Met de vissen en het onkruid wijst Jezus op de zondaren. Zij worden in de gelijkenissen omschreven als kinderen van de boze (οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ, 13,38), struikelblokken (τὰ σκάνδαλα, 13,41), wettelozen (τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν, 13,41) en slechten (τοὺς πονηροὺς, 13,49). Zowel wetteloosheid (ἀνομία) als het laten struikelen (σκανδαλιῆσαι) van anderen is in Mattheüs een bijzonder zware zonde.¹⁷¹ In aansluiting met verschillende teksten uit de intertestamentaire literatuur noemt Jezus de engelen die de wil van God uitvoeren en het eschatologische oordeel tot stand brengen.¹⁷²

God bepaalt het tijdstip van de scheiding. Een zekere maat moet vol zijn. Wanneer de tijd vol (πληρῶν, letterlijk: vervuld!) is, zal het kwade van het goede worden gescheiden. Jezus noemt dit de voleinding (συντέλεια) van de wereld (αἰών).¹⁷³ Wat volgt na de voleinding van de huidige αἰών, is de toekomstige αἰών.¹⁷⁴ Jezus roept de gelovigen met deze twee gelijkenissen op tot geduld. Aan het eind der tijden zal het kwaad worden verwijderd. Tot die tijd zullen zowel goede als slechte vissen, zowel tarwe als onkruid (oftewel: zowel rechtvaardigen als goddelozen) allebei op aarde leven.

In het beeld van de gelijkenis van het onkruid klinkt een echo uit Mattheüs 3,10 (de slechte boom wordt in het vuur geworpen, zie paragraaf 3.3.1). De eerste hoorders zullen zowel bij Mattheüs 3,10 als bij Mattheüs 13,42.50 gedacht hebben aan de eschatologische straf van vuur voor de goddelozen. Ook is er tekstuele verwantschap tussen Mattheüs 13,41 en 18,7, waar allebei gesproken wordt over de

¹⁷⁰ Dit afzonderen (ἀφορίζω) komt in Mattheüs nog één keer terug: in Mattheüs 25,31-32, waar de schapen van de geiten worden gescheiden.

¹⁷¹ Zie met name Mattheüs 7,23 en 18,7. Cf. Hagner, *Matthew 1*, 394: ‘Lawlessness, the essence of wickedness for Matthew, is also very important in the Gospel.’

¹⁷² Teksten als 1 Henoch 10,4; 46,5 en 63,1 spreken over engelen die een rol spelen in de bestraffing van de goddelozen. Cf. Hagner, *Matthew 1*, 393: ‘ἄγγελοι, “angels” were commonly believed in Jewish tradition to be administrators of the will of God in the accomplishing of eschatological judgment.’

¹⁷³ Mattheüs 13,39-40 en 49. De NB vertaalt αἰών beter met ‘wereldtijd’.

¹⁷⁴ France, *Matthew*, 484. Hierover meer in hoofdstuk 6.

struikelblokken. Zij worden in de vurige oven geworpen. In Mattheüs 18,9 zegt Jezus: ‘Als uw oog u doet struikelen (σκανδαλίζω), werp het van u. Het is beter om met één oog tot het leven in te gaan, dan met twee ogen in de vuur van de γέεννα geworpen te worden.’ Dit verbindt de vurige oven aan Jezus’ eerdere uitspraken over de γέεννα.

Een laatste reden om aan te nemen dat Jezus met de vurige oven wijst op het eerdergenoemde beeld van de γέεννα is de verbinding met 4 Ezra 7,36. Daar staat de vuuroven van de γέεννα tegenover de vreugde in het paradijs. In de contemporaine Joodse leef- en denkwereld van Jezus leeft de gedachte van een vuuroven van de γέεννα. Er is echter een groot verschil tussen de beschrijvingen uit de intertestamentaire literatuur en de bewoording van Jezus over het lot van de goddelozen. Waar 4 Ezra uitgebreid schrijft over het lot van de goddelozen, doet Mattheüs dit niet.¹⁷⁵

Daarom is het te veel gezegd dat met name in de gelijkenissen uit Mattheüs 13 een extreme pijniging naar voren komt.¹⁷⁶ Ondanks het afschrikwekkende beeld dat de vurige oven oproept, bedoelt Jezus niet om hiermee de kwellingen of pijnigingen in de hel te beschrijven. Als dat Zijn intentie was, had Hij hier veel explicieter over kunnen spreken.¹⁷⁷ Het is Jezus’ intentie om duidelijk te maken dat de goddelozen uitgesloten worden van Gods Koninkrijk. Daarom is het van belang om de aandacht te richten op het positieve slot waarmee de gelijkenis van het onkruid eindigt. Mattheüs 13,43 beschrijft het lot van de rechtvaardigen. Zij zullen stralen als de zon in het Koninkrijk van hun Vader. Het werkwoord ἐκλάμπουσιν (stralen) is een hapax legomenon.¹⁷⁸ In de Septuaginta komt het woord voor in Daniël 12,3: ‘De verstandigen zullen blinken (ἐκλάμπουσιν) als de glans van het hemelgewelf.’¹⁷⁹ Zowel de vuuroven als het gejammer en tandengeknars van de onrechtvaardigen wijst er op dat er het gemis is van de vreugde van het Koninkrijk der hemelen. Zo bemoedigt én waarschuwt Mattheüs zijn lezers met deze toekomstverwachting.

4.2.3. MATTHEÛS 24: LOT VAN DE HUICHELAARS

In Mattheüs 24 spreekt Jezus tot Zijn discipelen over de voleinding van de wereld. Er komen oorlogen, hongersnoden, besmettelijke ziekten en aardbevingen, maar dat is nog maar het begin van de weeën. Er zal grote verdrukking komen voordat de Zoon des mensen terugkomt op de wolken (Mat. 24,30). Jezus spoort Zijn leerlingen in twee gelijkenissen aan tot waakzaamheid. De eerste gelijkenis gaat over de vijgenboom (Mat. 24,32-35). Wie de bladeren ziet uitlopen, weet dat de zomer nabij is.¹⁸⁰ Toch weet

¹⁷⁵ Cf. Helyer, *Exploring*, 401: ‘The rather full description of the fate of the ungodly in 4 Ezra contrasts with the NT’s reticence on this subject.’

¹⁷⁶ Contra *NIDNTTE 1*, βρύχω, 534: ‘The association of βρυγμός with κλαυθμός, as well as the figure of torment that accompanies the term (*especially in Matt 13,42.50*), seems to indicate that the gnashing of the teeth is not an indication of rage but of *extreme suffering* and remorse.’ [Cursivering toegevoegd]

¹⁷⁷ Papaioannou, *Geography*, 205: ‘If the parable intended to describe any feelings in a fiery furnace, pain and anguish would have been much more appropriate.’

¹⁷⁸ Het komt in het Nieuwe Testament maar één keer voor.

¹⁷⁹ Hier zal in hoofdstuk 6 dieper op ingegaan worden.

¹⁸⁰ Noordegraaf, ‘Eschatologische prediking’, 113: ‘De tekenen zijn geen signalen wanneer de Here komt, maar zeggen ons *dat* Hij komt.’

niemand het tijdstip waarop de Zoon des mensen terugkomt. Daarom Jezus' oproep om waakzaam te zijn.

De tweede gelijkenis gaat over de goede en slechte slaaf (Mat. 24,45-51). Een heer vertrekt voor een tijd en stelt twee slaven verantwoordelijk voor de rest van zijn personeel. Beide slaven weten niet wanneer hun heer terugkomt. De trouwe en verstandige slaaf beantwoordt aan wat van hem wordt verwacht, want hij is zorgzaam voor de mensen. De slechte slaaf verzorgt zijn medeslaven niet, maar heerst over hen en is zelfzuchtig. De heer komt terug op een onverwacht moment. De goede slaaf ontvangt beloning: 'Hij zal hem over al zijn bezittingen aanstellen' (Mat. 24,47). De slechte slaaf wordt gestraft:

Mattheüs 24,51: 'Hij zal hem in stukken houwen en hem doen delen in het lot van de huichelaars; daar zal gejammer zijn en tandengeknars.'

Deze gelijkenis eindigt anders dan de andere gelijkenissen, maar door te spreken over ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων staat deze gelijkenis in verbinding met de andere passages. Toch heeft deze gelijkenis een andere spits. Er wordt niet gesproken over de buitenste duisternis of de vurige oven. In plaats daarvan spreekt Jezus nu over διχοτομέω: in stukken hakken.¹⁸¹ In het Nieuwe Testament komt dit werkwoord alleen voor in de parallelle gelijkenis in Lukas 12,46 en in de Septuaginta komt het éénmaal voor als vertaling van πηρ in Exodus 29,17.¹⁸² Jezus maakt hiermee zeer duidelijk dat de slechte knecht zwaar gestraft zal worden en dat het met hem slecht zal aflopen. De pogingen om Jezus' woordgebruik te verzachten zijn exegetisch onhoudbaar en ook onnodig, want met dit metaforische beeld roept Jezus een werkelijkheid op die afschuw en schrik teweegbrengt.¹⁸³

Jezus vertelt dat de slechte slaaf zal delen in het lot van de huichelaars (ὑποκριτής). Deze term heeft een zeer negatieve betekenis in Mattheüs (zie paragraaf 3.3.3.1). Jezus grijpt terug op Mattheüs 23, waar Hij de (on)geestelijke houding van de Joodse leiders aanduidt met hypocrisie. De slechte slaaf is in zijn doen en laten net zo hypocriet als de Farizeeën en schriftgeleerden. Daarom geldt ook voor hem: 'hoe zou u aan de veroordeling tot de γέεννα ontkomen?' (Mat. 23,33).

Een grote klem wordt gelegd op de verantwoordelijkheid op het leven hier en nu. Wees waakzaam. Niemand weet wanneer de Zoon des mensen zal terugkomen. Wee degene die niet klaar is om Hem te ontmoeten wanneer Hij terugkomt op de wolken.

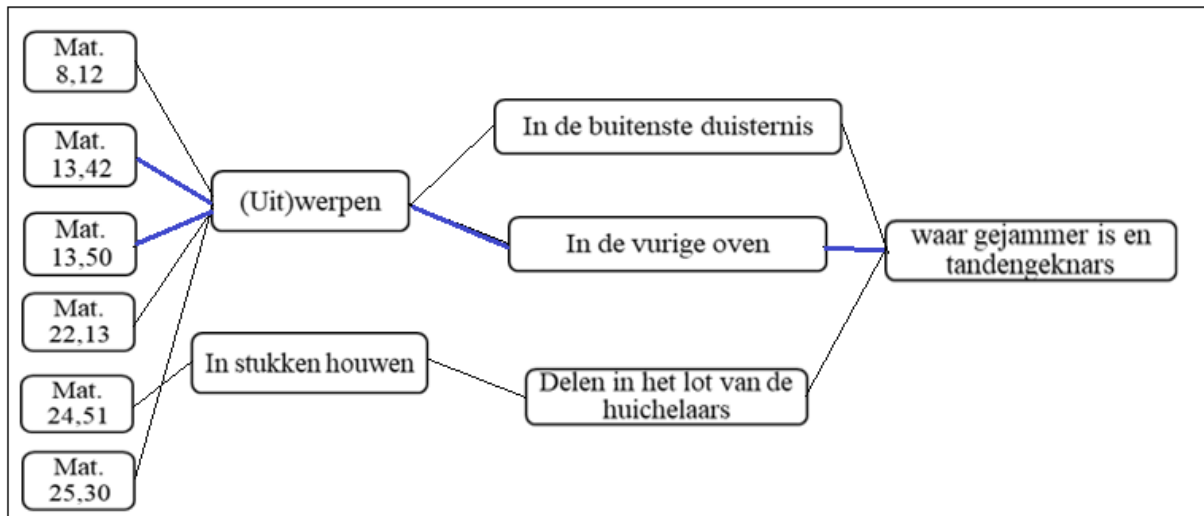
¹⁸¹ Samengesteld werkwoord uit δίχα (tweevoudig) en τέμνω (snijden). Sommige vertalingen verzachten de betekenis: folteren (NBG), straffen met het zwaard (NBV), afscheiden (SV).

¹⁸² Exodus 29,17 spreekt over een offerdier: 'Dan moet u [Mozes] de ram in stukken verdelen [πηρ], zijn ingewanden en zijn poten wassen en die op zijn rompstukken en kop leggen.' Soortgelijke bewoordingen zijn ook te vinden als aanduiding van straf in 1 Samuël 15,33; 1 Kronieken 20,3; Daniël 2,5 en het apocriefe geschrift Susanna 55.59.

¹⁸³ Cf. Luz, *Matthäus I/3*, 464: 'Die verschiedenen Versuche den Sklavenbesitzer durch einen Umweg über das Aramäische bzw. Hebräische zu entlasten, sind alle Produkte der aus diesem Unbehagen geborenen exegetischen Phantasie.'

4.3. DEELCONCLUSIE

Figuur 8 toont waar in Mattheüs gesproken wordt over gejammer en tandengeknars en welke beelden daaraan gekoppeld zijn.

Figuur 8. Teksten uit Mattheüs over gejammer en tandengeknars

4.3.1. UITWERPEN

In vijf van de zes teksten die gaan over gejammer en tandengeknars wordt het werkwoord $\beta\acute{\alpha}\lambda\lambda\omega$ gebruikt (alleen niet in 24,51). Dit is de straf voor wie niet gelooft (Mat. 8,12), voor wie wetteloos is (Mat. 13,42.50), voor wie niet is uitverkoren (Mat. 22,13), en voor de onnuttige slaaf die de hem gegeven talenten niet gebruikt (Mat. 25,30). De goddeloze wordt ofwel geworpen in de buitenste duisternis of in de vurige oven.

4.3.2. BUITENSTE DUISTERNIS

In enkele profetieën uit het Oude Testament komt de duisternis voor in combinatie met de dag des HEEREN. Dit beeld is in de intertestamentaire periode in verschillende geschriften overgenomen. Er wordt een afschrikwekkend beeld van een duisternis geschetst, om angst in te boezemen met als doel om de lezer te laten kiezen voor de weg van het licht.

Eenzijds verschilt Jezus' onderwijs hiervan, anderzijds komt het deels overeen. Jezus spreekt drie keer over buitenste duisternis, maar Hij gebruikt daarbij niet de angstaanjagende beelden uit de intertestamentaire literatuur. Twee keer schetst Jezus een beeld van een koninklijk banket. Wanneer Jezus terugkomt zal openbaar worden wie er wel en niet welkom zijn in het Koninkrijk van God. Een ieder die goede vruchten draagt, zal mogen aanliggen bij Abraham, Izak en Jakob in het Koninkrijk der hemelen. De niet-uitverkorenen worden geworpen in de plaats van buitenste duisternis. Er is voor hen geen plaats aan de tafel van de feestmaaltijd in het Koninkrijk der hemelen.

Zowel 'duisternis' als 'buitenste' zijn termen die staan tegenover het licht en het nabij God te zijn. De manier van beschrijven denkt vanuit het positieve dat gemist wordt. Wie hier op aarde verkiest in de

duisternis buiten Christus te leven, zal straks in de buitenste duisternis vertoeven. Jezus wil met Zijn onderwijs de hoorders trekken tot de weg van het licht.

4.3.3. VURIGE OVEN

De goddelozen worden in Mattheüs 13,42.50 geworpen in de vurige oven. Hiermee roept Jezus het beeld uit Daniël 3 bij Zijn hoorders naar boven. De *καμίνου τοῦ πυρός* is de plaats van bestraffing. In 4 Ezra 7,36 is er sprake van een duidelijke verbinding tussen de vuuroven en de *γένενα*. Met de vuuroven wijst Jezus op het beeld dat Hij eerder schetste over de *γένενα*.

In tegenstelling tot teksten uit de intertestamentaire periode, waar auteurs gedetailleerd ingaan op de verschrikkingen in de hel na het oordeel, is Jezus spaarzaam in Zijn bewoordingen. De beelden over de vuuroven en de plaats van gejammer en tandengeknars zijn veelzeggend genoeg. Er wordt een beeld opgeroepen die de hoorders serieus waarschuwt.

4.3.4. LOT VAN DE HUICHELAAARS

In de gelijkenis over de goede en slechte knecht in Mattheüs 24,45-51 legt Jezus de nadruk op waakzaamheid. Wie trouw en waakzaam is, zal hiervoor beloond worden wanneer de Zoon des mensen terugkomt. Wie achteloos leeft en geen rekening houdt met Jezus' terugkomst zal gestraft worden bij het laatste oordeel. Het lot van de huichelaars is zijn deel; de bestraffingen van de *γένενα* zullen hem niet ontgaan.

4.3.5. GEJAMMER EN TANDENGEKNARS

Het tandenknarsen heeft met name betrekking op de woede van de goddelozen tegenover de rechtvaardigen. Maar God zal de goddelozen uitroeien en de rechtvaardigen zegenen.

Zes keer spreekt Jezus in Mattheüs over gejammer en tandengeknars. Daarbij sluit Hij ten dele aan bij het oudtestamentische beeld van jammeren als uiting van rouw en verdriet en tandenknarsen als uiting van woede en spot. In elke passage vindt scheiding plaats tussen wie wel en niet bij God horen en Zijn Koninkrijk deelachtig zijn. Jezus spreekt over *het* gejammer en *het* tandengeknars en zo wordt het een door Jezus Zelf geïntroduceerde standaarduitdrukking en een bekend beeld. Het beeld wijst op zelfverwijt, vanwege het bewustzijn van het missen van het Koninkrijk der hemelen. Dit brengt de notie van verdriet of wroeging met zich mee, maar geen woede of haat. Ook komt in de meeste teksten niet een notie van pijniging naar voren. Als Jezus had willen dreigen met een hel vol vreselijke pijnigingen, dan had Hij concretere beelden kunnen schetsen, zoals dat gebeurt in onder andere 4 Ezra en 1 Henoch. Dat doet Jezus niet. Hij laat het bij de kille woorden: een plaats van gejammer en tandengeknars. De grootste pijn zit erin dat er een scheiding zal zijn tussen de persoon en God. Geworpen worden buiten het Koninkrijk der hemelen verbeeldt de straf die voor Jezus veelzeggend en pijnlijk genoeg. Daarmee wordt het doel gemist. De uitnodiging was er, maar deze werd niet aangenomen.

5. FUNCTIE VAN ΑΔΗΣ IN MATTHEÛS

Hoofdstuk 5 gaat in op het derde cluster over de ἄδης. De paragrafen 5.1 en 5.2 bevatten het onderzoek naar de achtergrond van deze term in het Oude Testament en in de intertestamentaire literatuur. In paragraaf 5.3 wordt vervolgens stilgestaan bij de teksten uit Mattheüs 11,23 en 16,18 over de ἄδης.

5.1. ACHTERGROND IN HET OUDE TESTAMENT

In de Septuaginta komt de term ἄδης meer dan honderd keer voor, met name als vertaling van het Hebreeuwse שְׁאוֹל (*sheol*). Daarom gaat de aandacht in deze paragraaf uit naar deze term.

De שְׁאוֹל wordt 65 keer genoemd in het Oude Testament, in verschillende situaties en betekenissen. Veel Nederlandse en Engelse Bijbelvertalingen vertalen שְׁאוֹל met hel.¹⁸⁴ Verschillende uitleggers stellen dat de שְׁאוֹל *niet* moet worden geassocieerd met de hel.¹⁸⁵ Over het algemeen is er consensus dat de שְׁאוֹל in het Oude Testament twee betekenissen heeft. Het verschijnt als type van het graf en het refereert aan een realiteit van een rijk waar de doden verblijven.¹⁸⁶

5.1.1. GRAF

De meeste teksten in het Oude Testament die spreken over de שְׁאוֹל refereren aan het graf. In zowel Job 17,13 als in Psalm 88 wordt gesproken over een duistere plaats. In Psalm 88,4 noemt de Psalmddichter dat zijn leven bijna het graf raakt. De dichter uit zijn nood en roept God om hulp. Omliggende verzen noemen het graf ook wel een kuil of een diepte.

Job 17,13: ‘Als ik wacht, zal het graf [שְׁאוֹל] mijn huis zijn; in de duisternis zal ik mijn bed spreiden.’

Psalm 30,4: ‘HEERE, U hebt mijn ziel uit het graf [שְׁאוֹל] opgehaald; U hebt mij in het leven behouden, zodat ik in de kuil [בֹּר] niet ben neergedaald.’

Psalm 88,2-7: ‘HEERE, God van mijn heil, overdag en in de nacht kom ik voor U en roep ik. Laat mijn gebed voor Uw aangezicht komen, neig Uw oor tot mijn roepen. Want mijn ziel is verzadigd van ellende, mijn leven raakt bijna het graf [שְׁאוֹל]. Ik word gerekend tot hen die in de kuil [בֹּר] neerdalen, ik ben geworden als een man zonder kracht, afgezonderd onder de doden, net als de gesneuvelden, die in het graf [קְבֹר] liggen: aan hen denkt U niet meer! Zij zijn afgesneden van Uw hand. U hebt mij in de onderste kuil [בֹּר] gelegd, in duistere oorden [מְחֹשֶׁךְ], in diepten [מְצוֹלָה].

¹⁸⁴ De HSV vertaalt zowel שְׁאוֹל als ἄδης met ‘hel’ en soms met ‘graf’. De KJV vertaalt met ‘hell’. Andere vertalingen, zoals de NB, NBG '51 en de NBV vertalen met ‘dodenrijk’. De ESV neemt ‘Hades’ onvertaald in de tekst op.

¹⁸⁵ Suriano, *History*, 217: ‘[It is] correct to disassociate Sheol from hell.’; Papaioannou, *Geography*, 85: ‘It was assumed for a long time that Hades and Gehenna were two names for the same concept. Today it is recognized that the two designations denote different things: Hades refers to the place where the dead go, and Gehenna to the eschatological fate of the wicked.’

¹⁸⁶ ABD 3, ‘Hades’, 14: ‘Sheol in the Hebrew Bible is the common fate of all the dead, a place of darkness and gloom.’ Cf. Suriano, *History*, 218.

De *לֹאֵץ* is de plaats waar zowel de rechtvaardige als de onrechtvaardige naar toe gaat als hij sterft. Jakob, Job en David dalen af in de *לֹאֵץ*, maar ook de goddeloze koning van Babel.¹⁸⁷ 1 Samuel 2,6 beschrijft dat de HEERE doodt en levend maakt, in het graf doet neerdalen en daaruit doet opkomen.¹⁸⁸

De *לֹאֵץ* is een plek onder de oppervlakte van de aarde waarheen een gestorvene afdaalt.¹⁸⁹ Psalm 88,6 beschrijft dat God niet meer denkt aan hen die in het graf liggen. Toch zegt Psalm 16,10: ‘Want U zult mijn ziel in het graf niet verlaten, U laat niet toe dat Uw Heilige ontbinding ziet.’¹⁹⁰

Vaak komt de *לֹאֵץ* voor in referentie met lijden en onderdrukking. De *לֹאֵץ* beschrijft in de Psalmen de bedreigende situatie van de dichter, zoals in Psalm 30,4: ‘HEERE, U hebt mijn ziel uit het graf [*לֹאֵץ*] opgehaald; U hebt mij in het leven behouden.’ De *לֹאֵץ* kan verwijzen naar een letterlijk graf, maar kan ook figuurlijk bedoeld worden.¹⁹¹

5.1.2. DODENRIJK

Op andere plaatsen moet de *לֹאֵץ* breder opgevat worden dan een letterlijk graf.¹⁹² Als de ziel afdaalt in de *לֹאֵץ*, dan is dat het dodenrijk, een plaats van duisternis en schaduw. Enkele Psalmen beschrijven dat er in de *לֹאֵץ* geen gemeenschap is met God (Ps. 115,17) en dat er geen gedachtenis is aan Hem (Ps. 6,5). In Jesaja 14,9 en Amos 9,2 is de *לֹאֵץ* meer dan een graf:

Jesaja 14,9: ‘Het rijk van de dood [*לֹאֵץ*] raakte om u in beroering, om u tegemoet te gaan, wanneer u zou komen. Het schudt ter wille van u de gestorvenen [*רְפָאִים*] wakker, al de leiders van de aarde.’

Amos 9,2: ‘Al drongen zij door tot in de hel [*לֹאֵץ*], Mijn hand zou hen vandaar weghalen; en al stegen zij naar de hemel op, Ik zou hen vandaar doen neerdalen.’

Enkele teksten uit het Oude Testament lijken te spreken over een zeker bewustzijn in de *לֹאֵץ*, zoals Jesaja 14,9. De *רְפָאִים* (HSV: gestorvenen) zijn schaduwen van de doden en zo blijkt er in de *לֹאֵץ* sprake te zijn van een schimmig voortbestaan.¹⁹³ In Jesaja 14,10 nemen deze schaduwen het woord: ‘Ook u bent nu zo zwak geworden als wij.’¹⁹⁴ De beschrijving van Jesaja bedoelt niet een concrete plaats te specificeren, maar een grotere werkelijkheid aan te duiden. Er is geen hoop op bevrijding uit de *לֹאֵץ*. Over de duur van de *לֹאֵץ* wordt in het Oude Testament niets beschreven.

¹⁸⁷ Genesis 37,35; Job 14,13; 1 Koningen 2,9-10; 14,9.15.

¹⁸⁸ Cf. Deuteronomium 32,39.

¹⁸⁹ Genesis 37,35; Job 7,9; Ezechiël 31,15.

¹⁹⁰ Psalm 16,10 wordt in Handelingen 2,31 aangehaald in de toespraak van Petrus op de Pinksterdag.

¹⁹¹ Suriano, *History*, 247: ‘The soul experiences death and cries out to the God of Israel. The individual agency of the soul is most evident in the lament and terror experienced in Ps 88. [...] It was a state of being that provoked the psalmist’s petition.’

¹⁹² *NIDOTTE 4*, לֹאֵץ, 6: ‘It is clear that לֹאֵץ designates both the grave and the netherworld, particularly the latter.’

¹⁹³ Cf. Peels, ‘Eschatologie’, 43.

¹⁹⁴ *NIDOTTE 4*, לֹאֵץ, 7: ‘The dead have an existence of some kind, though their description as “shades” makes it clear that theirs is a weak and unrewarding style of life.’

5.1.3. HEMEL TEGENOVER הַשָּׁמַיִם

In Job 11 en Psalm 139 wordt gesproken over de hemel en de הַשָּׁמַיִם. De Psalmdichter van Psalm 139 maakt duidelijk dat God almachtig en alomtegenwoordig is. In Job 11 spreekt God Zelf over Zijn almacht. In beide teksten komt naar voren dat de hemel in de hoogte is en de הַשָּׁמַיִם in de diepte.¹⁹⁵ Het spotlied op de koning van Babel in Jesaja 14 komt nauw overeen met Mattheüs 11,23 en zal in paragraaf 5.3.1 verder besproken worden.

Job 11,8: ‘De volmaaktheid van de Almachtige ... is hoger dan de hemel, wat kun jij daar doen? Zij is dieper dan de hel [הַשָּׁמַיִם], wat kun jij daarvan weten?’
--

Psalm 139,8: ‘Al steeg ik op naar de hemel, U bent daar; of legde ik mij neer in de hel [הַשָּׁמַיִם], zie, U bent daar.’

Jesaja 14,13-15: ‘En ú zei in uw hart: Ik zal opstijgen naar de hemel; ... Ik zal opstijgen boven de wolkenhoogten, ik zal mij gelijkstellen met de Allerhoogste. Echter, u bent in het rijk van de dood [הַשָּׁמַיִם] neergestort, in het diepst van de kuil [רֶחַל]!’

Duidelijk is dat er een sterke tegenstelling is tussen de הַשָּׁמַיִם (het graf of het dodenrijk) en de hemel. Nergens kunnen de doden vanuit de הַשָּׁמַיִם oversteken naar de hemel, of andersom. Wel heeft God alle macht, ook over de dood en het dodenrijk. Hij ziet wie is afgedaald in de הַשָּׁמַיִם (Ps. 139,8) en Hij hoort de stem van wie in de הַשָּׁמַיִם is (Jona 2,2). Er is een zekere dubbelheid. Enerzijds kunnen de doden God niet meer loven in de הַשָּׁמַיִם (Ps. 115,17). Anderzijds is en blijft er de hoop dat God ook in het dodenrijk kan ingrijpen en dat de dood niet het laatste woord heeft (Job 19,25-28).

5.1.4. POORTEN

Job 38,17 en Psalm 107,18 spreken over de poorten van de dood. Deze poorten geven een beschrijving van de dood als een stad of een rijk. Jesaja 38,10 is van belang voor de achtergrond van Mattheüs 16, omdat hier de poorten van de הַשָּׁמַיִם ter sprake komen

Job 38,17: ‘Zijn de poorten van de dood aan u geopenbaard? Hebt u de poorten van de schaduw van de dood gezien?’
--

Psalm 107,18: ‘Hun ziel had een afschuw van al het voedsel, zij waren tot aan de poorten van de dood gekomen.’
--

Jesaja 38,10: ‘Zelf zei ik [Hizkia]: Op de helft van mijn dagen moet ik heengaan; in de poorten van het graf [הַשָּׁמַיִם] word ik beroofd van de rest van mijn jaren.’

¹⁹⁵ NIDOTTE 4, הַשָּׁמַיִם, 6: ‘Fundamentally, הַשָּׁמַיִם is a place, one beneath the earth’s surface to which people descend at death or even while still alive. ... Whether the grave or the netherworld is in view, הַשָּׁמַיִם speaks of the deepest depths, the antithesis of the highest heavens.’

5.1.5. DEELCONCLUSIE

De הַיְשׁוּב is de plaats waar de rechtvaardigen en onrechtvaardigen na hun sterven naar toe gaan. Het is de bestemming voor ieder mens na zijn dood. In het Oude Testament wordt de הַיְשׁוּב gebruikt om te verwijzen naar het graf of naar het schimmige voortbestaan in het dodenrijk.

5.2. ACHTERGROND IN DE INTERTESTAMENTAIRE LITERATUUR

Een gevarieerder beeld van de אֲדַמַּיִם komt naar voren in de intertestamentaire literatuur. Volgens Bauckham is een ontwikkeling zichtbaar in het denken over de אֲדַמַּיִם , met name omdat het idee van de onsterfelijkheid van de ziel sterker naar voren komt.¹⁹⁶ Bauckham toont aan dat de אֲדַמַּיִם in de vroegste Joodse literatuur de plaats is waar alle doden naar toe gaan (in overeenstemming met het Oude Testament).¹⁹⁷ In latere geschriften is in de אֲדַמַּיִם al een scheiding zichtbaar die in het laatste oordeel definitief wordt. Een nog latere ontwikkeling beschrijft de אֲדַמַּיִם als de exclusieve plaats van bestraffing van de goddelozen. Ondanks deze ontwikkeling blijven de verschillende beelden in latere ontwikkelingen vaak naast elkaar bestaan.¹⁹⁸ De ontwikkeling zoals Bauckham die weergeeft, wordt hieronder beknopt geïllustreerd.

5.2.1. ONTWIKKELING IN DENKEN OVER אֲדַמַּיִם

Enkele vroege Joodse geschriften beschrijven de אֲדַמַּיִם als plaats waar zowel rechtvaardigen als goddelozen heen zullen gaan.

2 Makkabeeën 6:23: ‘Maar Eleazar nam een nobel besluit ... Hij verklaarde dat men hem maar meteen naar de הַיְשׁוּב moest sturen.’

1 Henoch 102,4-5.10-11: ‘Maar jullie, rechtvaardigen, wees niet bevreesd en wees hoopvol, zielen die zijn gestorven in rechtvaardigheid! Wees niet bedroefd omdat jullie zielen zijn afgedaald in de הַיְשׁוּב .’
--

Deze teksten sluiten aan bij de oudtestamentische gedachte dat de הַיְשׁוּב gelijkstaat aan het graf of het dodenrijk. Een verschil met het Oude Testament komt naar voren als de אֲדַמַּיִם beschreven wordt als een tijdelijke plaats. De zielen zullen niet voor altijd in de אֲדַמַּיִם / הַיְשׁוּב verblijven, want aan het eind der tijden zal de הַיְשׁוּב alles moeten teruggeven wat in zijn bezit is.¹⁹⁹ Dan zal het laatste oordeel plaatsvinden.²⁰⁰ 1 Henoch 51 en 56 laten dit duidelijk zien:

¹⁹⁶ *NIDNTTE 1*, אֲדַמַּיִם , 153-154: ‘In rabbinic Judaism under Persian and Hellenistic influence, the doctrine of the immortality of the soul appeared, and this altered the concept of Hades.’ Cf. *ABD 3*, ‘Hades’, 14: ‘The rise of Jewish belief in resurrection and eternal life had a significant impact on ideas about Sheol/Hades.’

¹⁹⁷ *ABD 3*, ‘Hades’, 14: ‘In most Jewish literature Hades or Sheol remains the place to which all the dead go (2 Macc. 6,23; 1 Hen. 102,5; 103,7; Sib. Or. 1,81-84).’

¹⁹⁸ *ABD 3*, ‘Hades’, 15: ‘We should not expect too much consistency in eschatological concepts. Older images often survive alongside later developments.’

¹⁹⁹ *ABD 3*, ‘Hades’, 14: ‘The dead have been temporarily entrusted by God to the safekeeping of Hades; at the resurrection he will demand them back.’

²⁰⁰ Deze gedachte wordt in Openbaring 20,14 overgenomen: ‘De dood en het rijk van de dood [אֲדַמַּיִם] werden in de poel van vuur geworpen.’

1 Henoch 51,1: ‘In die dagen zal לִאֲשׁוּר alles teruggeven wat het bezit.’

1 Henoch 56:8: ‘In die dagen zal לִאֲשׁוּר haar mond openen en zij zullen opgeslokt worden door haar en verdwijnen. Dus לִאֲשׁוּר zal de zondaren opslokken in de aanwezigheid van de uitverkorenen.’

Deze notie is in het Oude Testament afwezig. De ᾄδης blijft in deze teksten in verbinding staan met de dood en het dodenrijk en niet met een plaats van (eeuwige) bestraffing. Hier komt verandering in. Andere teksten spreken over de ᾄδης als een plaats van bestraffing. 1 Henoch 63 en 103 noemen de ᾄδης de plaats van oordeel voor de goddelozen en gebruiken daarbij beelden van vlammen. In enkele gedeelten uit de Psalmen van Salomo is de ᾄδης de plek van verwoesting en duisternis.

1 Henoch 63,10: [De zondige koningen zeggen:] ‘Onze zielen zijn verzadigd met geld, wat ons niet kan redden uit de hand van de benauwende לִאֲשׁוּר.’

1 Henoch 103,7: [Over de zondaren:] ‘Zij zijn gestorven in glorie, en er was geen oordeel tijdens hun leven. Jullie zelf zullen weten dat hun zielen zullen afdalen in de לִאֲשׁוּר, en zij zullen kwaad en rampspoed ervaren – in duisternis, netten en brandende vlammen.’

Psalmen van Salomo 14,6.²⁰¹: ‘Maar de zondaren en misdadigers houden er van hun dagen te spenderen in hun zonden. Daarom is ᾄδης hun erfdeel, en duisternis en verwoesting; en zij zullen niet gevonden worden op de dag van genade voor de rechtvaardigen.’

Psalmen van Salomo 15,19: ‘En het erfdeel van de zondaren is verwoesting en duisternis, en hun wetteloze handelen zal hen achtervolgen hieronder in de ᾄδης.’

Deze voorbeelden maken duidelijk dat de ᾄδης voor de goddelozen een rampzalige plaats van bestraffing is. Een gedeelte uit 4 Ezra 7 maakt een nauwe verbinding tussen de ᾄδης en het wachten op het laatste oordeel.²⁰² Ezra vraagt in zijn visioen wat er na de dood gebeurt met de gestorvenen. Een engel maakt duidelijk dat wat de gestorvenen in de ‘tussentijd’ te wachten staat. Er komt scheiding tussen de rechtvaardigen en de goddelozen. Na de dood zullen er verschillende kamers zijn. De zielen van de goddelozen dolen rond in pijniging en hebben verdriet (4 Ezra 7,80). Vervolgens worden op zeven manieren duidelijk gemaakt waarom én hoe deze zielen verdriet hebben. Zij hebben verdriet, omdat zij: 1) de wet van de Allerhoogste hebben geminacht, 2) geen berouw meer kunnen hebben, 3) de beloning van de getrouwen zien, 4) pijniging opgelegd krijgen in de laatste dagen, 5) zien dat engelen de woningen van de anderen beschermen, 6) zien hoe sommigen van hen overgaan in pijniging en 7) volkomen wegwijnen in verwarring en schaamte, vanwege de glorie van de Allerhoogste (4 Ezra 7,81-87).

²⁰¹ Het geschrift Psalmen van Salomo is te dateren tussen 125 voor Christus en begin eerste eeuw na Christus (*OTP* 2, 641).

²⁰² 4 Ezra 7,75-105. Zie: Helyer, *Exploring*, 401.

4 Ezra komt met een duidelijk beschrijving van de bestraffing van de goddelozen, direct na het sterven. De rechtvaardigen daarentegen komen in een soort zielenlaap in een hemelse kamer.

Dit onderzoek sluit aan bij de beschrijving van Bauckham dat er sprake is van een ontwikkeling. Toch blijven de verschillende beelden in later tijden vaak naast elkaar bestaan.²⁰³ Dit is van belang voor het nieuwtestamenteisch onderzoek. Paragraaf 5.3 zal onderzoeken of Jezus in Zijn spreken over de ἄδης aansluit bij het Oude Testament of bij een latere ontwikkeling.

5.2.2. POORTEN

Net als in Mattheüs 16,18 wordt er in enkele geschriften gesproken over de poorten van de ἄδης. Dit sluit aan bij de denkbeelden uit het Oude Testament, waar de Ἱερουσαλήμ en het graf poorten hebben. In het Joodse gedachtegoed wordt de Ἱερουσαλήμ beschreven als een stad of plaats waar men door een poort naar binnen moet. Het is duidelijk dat God de macht heeft over leven en dood. Twee voorbeelden:

Psalmen van Salomo 16,2: ‘Voor een moment was mijn ziel uitgestort in de dood; ik was dichtbij de poorten van ἄδης met de zondaren.’

Wijsheid van Salomo 16,13²⁰⁴: ‘U hebt macht over leven en dood, U laat mensen afdalen naar de poorten van het dodenrijk en U laat hen terugkeren.’

5.3. ἌΔΗΣ IN MATTHEÛS

In het Nieuwe Testament wordt de ἄδης tien keer genoemd, waarvan twee keer in Mattheüs.²⁰⁵ De teksten uit Mattheüs 11,23 en 16,18 komen in deze paragraaf aan de orde.

5.3.1. MATTHEÛS 11,23: VERHOOGD TOT DE HEMEL, NEERGESTOTEN TOT DE ἌΔΗΣ

In Mattheüs 11-12 onderwijst Jezus de menigte, maar vanaf Mattheüs 11,20 verandert Jezus van toon en maakt Hij verwijten naar Chorazin, Bethsaïda en Kapernaüm. Hij spreekt over deze steden een wee uit, omdat zij zich niet hebben bekeerd. In Chorazin en Bethsaïda heeft Jezus verschillende wonderen verricht, maar de inwoners zijn niet in Jezus gaan geloven. In Kapernaüm heeft Jezus gewoond (Mat. 4,13; 9,7) en hier heeft Hij veel onderwijs gegeven en wonderen verricht.²⁰⁶ Daarom is het een bevoorrechte stad. Tegen deze stad zegt Jezus:

Mattheüs 11,23: ‘En u, Kapernaüm, die tot de hemel toe verhoogd bent u zult tot de hel [ἄδης] toe neergestoten worden. Want als in Sodom de krachten waren gebeurd die in u hebben plaatsgevonden, dan zou het tot op de huidige dag gebleven zijn.’

²⁰³ Cf. Fudge, *Fire*, 119-154: ‘Er is grote diversiteit in opvattingen tussen de verschillende Joodse geschriften.

²⁰⁴ Het apocriefe geschrift Wijsheid van Salomo is ontstaan aan het begin van de eerste eeuw na Christus en behoort tot de Joodse wijsheidsliteratuur (Vriezen, *Literatuur*, 417).

²⁰⁵ Mattheüs 11,23; 16,18; Lukas 10,15; 16,23; Handelingen 2,27.31; Openbaring 1,18; 6,8; 20,13.14.

²⁰⁶ Mattheüs 8,5-17; 9,1-26.

Het lot van Kapernaüm zal omgekeerd worden. Mattheüs 4,13-16 maakt duidelijk dat Jezus' werk in Kapernaüm een vervulling is van wat Jesaja gesproken heeft: 'Het volk dat in duisternis zat, heeft een groot licht gezien.' Jezus begint in Kapernaüm Zijn prediking: 'Bekeer u, want het Koninkrijk der hemelen is nabijgekomen' (Mat. 4,17). Maar Kapernaüm heeft niet geluisterd en zich niet bekeerd.²⁰⁷ Daarom valt de stad weer van het licht terug in het donker (het tegenovergestelde van Mat. 4,16) en zal de stad tot de ἄδης neergestoten worden (ἕως ἄδου καταβήση²⁰⁸).

Jezus' verwijst met deze woorden naar Jesaja 14,15 (εἰς ἄδου καταβήση).²⁰⁹ Het roept het beeld op van de profetie over het lot van de Babylonische koning. Deze goddeloze heerser zal in de ἄδης geworpen worden, omdat hij streeft naar de glorie van God (Jes. 14,13-14) en omdat hij omliggende volken vreselijk kwaad heeft aangedaan (Jes. 14,5-8.12.16-20). Andere gestorvenen zullen zich verbazen dat hij net als hen in het dodenrijk is neergedaald (Jes. 14,9-12). Jezus sluit aan bij de profetische inkleding van Jesaja. Doel is niet om precieze informatie te geven over de ἄδης, maar om in aansluiting bij de profeet Jesaja te waarschuwen en op te roepen tot bekering.

Jezus schetst een tegenstelling tussen hemel en ἄδης. Er is een hemel in de 'hoogte' en een ἄδης in de 'diepte'. Dit komt overeen met oudtestamentische teksten als Job 11,8 en Psalm 139,8. Omdat er over 'neerstoten' in de ἄδης wordt gesproken, wordt deze plaats gezien als een plek die zich in het binnenste van de aarde bevindt, zodat de doden erin afdalen.²¹⁰

Mattheüs 11,23b-24 maakt een vergelijking tussen Kapernaüm en Sodom, de stad van ongerechtigheid bij uitstek.²¹¹ Op de dag van het oordeel (ἡμέρα κρίσεως) zal het voor Kapernaüm zwaarder zijn dan voor Sodom (Mat. 11,24). Er is in het oordeel dus gradatie in straf, de een wordt zwaarder gestraft dan de ander. Met de dag van het oordeel wijst Mattheüs op de eschatologische oordeelsdag. Er komt een definitief oordeel aan het eind der tijden. De ἄδης moet niet verstaan worden als de straf na de oordeelsdag.²¹² Het is duidelijk dat de ἄδης in Mattheüs 11,23 functioneert als de verblijfplaats van de doden. Jezus roept Zijn hoorders hiermee op om zich te bekeren.

²⁰⁷ Jezus haalt Zijn eigen woorden aan die Hij sprak in Mattheüs 10,11-15.

²⁰⁸ Volgens het tekstkritisch apparaat van NA28 hebben veel handschriften καταβασθήση (een nog scherper woord voor de val). Dit onderzoek volgt de lezing van NA 28.

²⁰⁹ ABD 3, 'Hades', 15: 'Direct dependently on OT usage is Matt. 11,23 = Luke 10,15 (cf. Isa. 14,13-15).' Vgl. Gnlika, *Matthäus 1*, 429: 'Nur im Sturz besteht Übereinstimmung, nicht in der Erhöhung.'

²¹⁰ TWNT 1, ἄδης, 148: 'Im ganzen NT ist der Hades im Inneren der Erde gedacht. Er bezeichnet im Gegensatz zum Himmel als höchste Höhe die größte Tiefe; er ist das „Herz der Erde“ (Mat. 12,40).'

²¹¹ Cf. Luz, *Matthäus 1/2*, 193: 'Sodom ... die exemplarische Stadt des Frevels schlechthin.' Zie Jesaja 1,9-20; Klaagliederen 4,6-16; Ezechiël 16,46-56.

²¹² Luz, *Matthäus 1/2*, 194: 'Ἄδης wird eher neutral das Totenreich und nicht negativ den Ort der Verdammis meinen.' Cf. Gnlika, *Matthäus 1*, 429: 'Die Unterwelt (Scheol) ist das Totenreich, nicht die Hölle.' Contra Carson, *Matthew*, 273 die hier verwijst naar zijn bespreking van de γέεννα in Mattheüs 5,22.

5.3.2. MATTHEÛS 16,18: DE POORTEN VAN DE ΑΔΗΣ

In Mattheüs 16,13-20 spreekt Jezus in een totaal andere context over de ἄδης. Jezus heeft aan Zijn leerlingen gevraagd: ‘Wie zegt u dat Ik ben?’ Petrus antwoordt dat Jezus de Christus is, de Zoon van de levende God. Jezus bevestigt dit en Hij zegt dat Hij op Petrus Zijn gemeente zal bouwen en dat Hij hem de sleutels van het Koninkrijk der hemelen zal geven. In die context zegt Jezus:

Mattheüs 16,18: ‘En Ik zeg u ook dat u Petrus bent, en op deze petra zal Ik Mijn gemeente bouwen, en de poorten van de hel [ἄδης] zullen haar niet overweldigen.’

Hiermee geeft Jezus aan Zijn leerlingen een bemoedigende belofte. Petrus, en daarmee ook de andere discipelen, zullen de grondleggers worden van Christus’ gemeente (ἐκκλησία). Zij mogen het goede nieuws van Jezus verkondigen en verspreiden. Maar er zijn machten die hier tegen zullen strijden. Dat werd al duidelijk in Mattheüs 10,16-33: er zullen mensen komen die tegen de leerlingen opstaan. Maar er is ook de dreiging van de machten van het dodenrijk. De poorten van de ἄδης (πόλαι ἄδου) verwijzen naar het domein van de dood.²¹³ Jezus geeft echter de verzekering dat niets in deze wereld de kerk kan laten vallen.

De Joodse hoorders zijn bekend geweest met de uitdrukking poorten van de ἄδης.²¹⁴ Jesaja 38,10 spreekt over de poorten van de ἄδης (Septuaginta: ἐν πόλαις ἄδου). Dezelfde woorden komen voor in Wijsheid van Salomo 16,13 (zie paragraaf 5.2.2). De ἄδης / ἄδης heeft macht; het is als een stad met een stevige poort.²¹⁵ Het dodenrijk heeft de macht om de doden vast te houden. Maar Jezus verzekert dat deze macht niet zal heersen over Zijn gemeente. Daarmee wijst Hij vooruit op Zijn eigen sterven en opstanding. Jezus staat boven de machten van de dood en het dodenrijk.²¹⁶ Dit wordt ten volle duidelijk in Mattheüs 28,18: ‘Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde.’

In de twee teksten waarin Jezus spreekt over de ἄδης sluit Hij aan bij het oudtestamentische spreken over de ἄδης als dodenrijk en dus niet bij een ontwikkeling in de intertestamentaire literatuur. Wel gebruikt Jezus twee verschillende beelden. Enerzijds verwijst Jezus in Mattheüs 11,23 met de ἄδης naar het dodenrijk als plek van de dood. Anderzijds is de ἄδης in Mattheüs 16,18 het dodenrijk als macht. Jezus maakt duidelijk dat de macht van de ἄδης niet in staat is om Christus’ kerk te overweldigen.

²¹³ Turner, *Matthew*, 405: ‘The “gates of Hades” alludes to biblical “sheol” as the domain of death (cf. Isa. 28,15; 38,9-10; Wis. 16,13).’

²¹⁴ *ABD* 3, ‘Hades’, 15: ‘The gates of Hades are traditional. The image reflects the OT (Isa. 38,10) and later Jewish writings (Wis. 16,13). The gates of Hades keep the dead imprisoned in its realm. Only God can open them.’

²¹⁵ *NIDNTTE* 1, ἄδης, 154: ‘Like a city or town it has gates.’ Zo ook: Van Bruggen, *Mattheüs*, 313: ‘Het beeld van de poorten wijst op een stad: uit de poorten daarvan stormen dreigende legers en machten en demonen naar buiten. Dit bolwerk zal met al zijn geweld toch de vergadering van Jezus niet kunnen overweldigen.’

²¹⁶ Een verwijzing naar Openbaring 1,18 is hierbij van belang, waar Jezus zegt: ‘Ik heb de sleutels van het rijk van de dood [ἄδης] en van de dood zelf.’ Vgl. *ABD* 3, ‘Hades’, 15: ‘A related image is that of the keys of Hades (Rev. 1,18), which open its gates: the risen Christ, victorious over death, as acquired the divine power to release from the realm of death.’

5.3.3. MATTHEÛS' SPREKEN OVER DE ΑΔΗΣ IN VERGELIJKING MET ANDERE NT-TEKSTEN

De twee teksten uit Mattheüs schrijven op sobere manier over de ᾗδης. Er klinken geen beschrijvingen over een vuur, duisternis of pijniging. Daarmee komt Mattheüs' spreken over de ᾗδης overeen met andere teksten uit het Nieuwe Testament. Eén tekst in het Lukasevangelie beschrijft de ᾗδης met een heel andere focus. In Lukas 16 vertelt Jezus de gelijkenis over de rijke man en de arme Lazarus.²¹⁷ De rijke komt na zijn sterven in de ᾗδης, terwijl de arme Lazarus na zijn sterven door de engelen in de schoot van Abraham wordt gedragen. De rijke man lijdt pijn in een vuurvlam. In deze gelijkenis sluit Jezus meer aan bij een latere ontwikkeling uit de intertestamentaire literatuur. Mattheüs neemt deze gelijkenis niet op in zijn evangelie. De beelden van Lukas 16 moeten dan ook niet op de teksten in Mattheüs worden geprojecteerd. Mattheüs geeft duidelijk géén beschrijving van een pijniging of kwellung in de ᾗδης. Daarmee verschilt het spreken van Mattheüs over de ᾗδης in zijn geheel van Mattheüs' spreken over de γέεννα.

5.4. DEELCONCLUSIE

Het Oude Testament refereert met de ῥῆσψ aan het graf of de onderwereld. Het is de plaats waar zowel de goddeloze als de rechtvaardige heengaat na zijn sterven. In enkele Psalmen lijdt de dichter in de ῥῆσψ onderdrukking. Er is geen sprake van pijniging of straf. Over het algemeen is de ῥῆσψ een plek waar geen leven of bestaan is. Het is een plaats van duisternis, zonder gedachtenis aan God (Ps. 6,5).

Het spreken over de ᾗδης in de intertestamentaire literatuur komt hiermee deels overeen. De ᾗδης is het lot voor zowel rechtvaardigen als goddelozen. Latere teksten beschrijven de ᾗδης als bestraffingsoord voor goddelozen, met beelden van zowel vuur als duisternis. In nog andere teksten wordt de ᾗδης beschreven als wachtkamer, waarin de zielen van de gestorvenen wachten op het laatste oordeel. De intertestamentaire literatuur schetst een divers beeld over de ᾗδης. Er is sprake van een ontwikkeling, maar de verschillende beelden blijven naast elkaar bestaan.

Jezus spreekt in Mattheüs twee keer over de ᾗδης. Daarbij sluit Hij aan bij de beschrijvingen van het Oude Testament, waarin de ᾗδης wordt beschreven als het dodenrijk en niet als bestraffingsoord. De ᾗδης valt niet samen met de γέεννα. Met de ᾗδης wijst Jezus in Mattheüs 11 op het dodenrijk en in Mattheüs 16 wijst Hij op de (beperkte) macht van het dodenrijk.

²¹⁷ Deze gelijkenis past binnen de context van het Lukasevangelie, waarin vaak de tegenstelling tussen rijk en arm voorkomt (Versteeg, *Evangelie*, 77-78).

6. FUNCTIE VAN EEUWIGE STRAF IN MATTHEÛS

Dit hoofdstuk gaat in op Mattheüs 25,31-46, waar het gaat over de eeuwige straf. In paragraaf 6.1 en 6.2 komt de achtergrond in het Oude Testament en in de intertestamentaire literatuur aan bod. Er is daarbij aandacht voor de betekenis van de straf (κόλασις) en de betekenis van het woord eeuwig (αἰώνιος). Paragraaf 6.3 gaat in op de betekenis van Mattheüs 25,46.

6.1. ACHTERGROND IN HET OUDE TESTAMENT

In de Septuaginta komt de term κόλασις niet vaak voor: zeven keer, waarvan zes keer in Ezechiël.²¹⁸ Het is de vertaling van het Hebreeuwse לִשְׁמֵרָה (struikelblok of ondergang). Deze plaatsen bieden echter geen achtergrond voor de straf in Mattheüs 25,46. De achtergrond van Jezus' gelijkenis in Mattheüs 25 is vooral te vinden in het apocalyptische deel van het Bijbelboek Daniël.

Daniël 7,13-27 beschrijft een visioen over het einde der tijden. Iemand als een Mensenzoon verschijnt op de wolken (Dan. 7,13). Aan Hem wordt de heerschappij, eer en koningschap gegeven en alle volken moeten Hem vereren (Dan. 7,14). De Mensenzoon zal de wereld aan het eind der tijden oordelen. In het visioen ziet Daniël vier dieren. Het vierde dier zal veel macht hebben, maar hij zal veroordeeld en vernietigd worden (Dan. 7,26). Daar tegenover staat het koninkrijk van de Allerhoogste en het volk van de heiligen. Dit koninkrijk zal een eeuwig koninkrijk zijn (Dan. 7,27). Het beeld van een Rechter die een oordeel velt en recht spreekt bij het laatste oordeel is het apocalyptische beeld uit Daniël dat in Mattheüs 25 wordt toegepast op Jezus.²¹⁹

Ook Daniël 12 gaat over het einde der tijden. Daniël krijgt woorden te horen die hij geheim moet houden en verzegelen. Daarbij wordt duidelijk dat er twee wegen zijn.

Daniël 12,2: 'En velen van hen die slapen in het stof van de aarde, zullen ontwaken, sommigen tot eeuwig leven, anderen tot smaad, tot eeuwig afgrijzen.'

Daniël 12,2 is een unieke tekst in het Oude Testament. Daniël refereert aan de opstanding van de doden en dat komt nergens in het Oude Testament zo sterk naar voren als hier.²²⁰ De doden zullen ontwaken (קִיּוּם) en vervolgens komt er een scheiding: sommigen tot eeuwig leven (מְלֵעֵי חַיִּים, Septuaginta: ζῶν αἰώνιον), anderen tot eeuwig afgrijzen (מְלֵעֵי יוֹאֲרָךְ, Septuaginta: αἰσχύνην αἰώνιον).

Het lot van de rechtvaardigen krijgt een verdere uitwerking in Daniël 12,3: 'De verstandigen zullen blinken als de glans van het hemelgewelf, en zij die er velen rechtvaardigen, als de sterren, voor eeuwig

²¹⁸ Jeremia 18,20; Ezechiël 14,3.4.7; 18,30; 43,11; 44,12.

²¹⁹ Turner, *Matthew*, 610: 'Matthew 25,31-46 is a commentary on the realization of Dan. 7,13-27. Jesus is the ultimate judge of humanity and king of the world.'

²²⁰ Collins, *Daniel*, 392: 'This is, in fact, the only generally accepted reference to resurrection in the Hebrew Bible.'

en altijd.’ Deze woorden laat Jezus klinken in Mattheüs 13,43. Een heerlijk vooruitzicht voor wie rechtvaardig leeft en vrucht draagt.

Daniël spreekt beknopt over het lot van de goddelozen. Door het woord afgrijzen (אִרְגָּז) te gebruiken, haalt hij Jesaja 66,24 aan: ‘Zij zullen voor alle vlees een afgrijzen zijn.’ In Jesaja klinken deze woorden als blijvende waarschuwing voor de terugkerende ballingen. Jesaja beschrijft niet dat de dode zondaren ontwaken en een bestraffing ontvangen. Daniël gaat daarin verder, als hij schrijft dat de zondaren zullen ontwaken en hun bestraffing ondergaan (ook al werkt Daniël dit niet uit).²²¹

In het Oude Testament zijn verschillende toekomstschilderingen en verwachtingspatronen te vinden, maar er is geen eenduidige samenhangende leer aangaande de toekomst. Eerder werd al duidelijk dat de profeten geen compleet toekomstscenario voor ogen hadden en dus geen toekomstvoorspellers zijn, maar dat zij boodschappers zijn van Godswege. Toch kan het Oude Testament getypeerd worden als een boek vol verwachting.²²² Het Hebreeuwse עוֹלָם (eeuwig) komt ruim 400 keer voor in het Oude Testament, maar buiten de tekst in Daniël 12,2 komt de notie van een eeuwige straf in het Oude Testament niet voor. In Mattheüs 25,46 haalt Jezus de tekst uit Daniël 12 aan om de blijvende straf aan te duiden.²²³

6.2. ACHTERGROND IN DE INTERTESTAMENTAIRE LITERATUUR

Daar waar het Oude Testament weinig schrijft over een eeuwige straf (behalve Dan. 12,2) komt deze notie in de intertestamentaire literatuur op meerdere plaatsen voor. 4 Makkabeeën 12 noemt een eeuwige straf voor de mensen die de gelovigen martelen. Ook het apocriefe geschrift Judith spreekt over een eeuwige bestraffing.

4 Makkabeeën 12,12: ‘Hierom heeft de gerechtigheid voor u een intens en eeuwig vuur klaarliggen en de martelingen zullen u de tijd door nooit meer loslaten.’²²⁴

Judith 16,17: ‘Wee de volken die zich tegen Mijn volk verheffen. De almachtige Heere zal zich op hen wreken op de dag van het oordeel, hun lichamen geeft Hij prijs aan vuur en wormen. Wanneer ze tot inzicht komen, zullen ze weklagen tot in eeuwigheid.’²²⁵

De eerder besproken teksten uit 1 Henoch 22 en 1 Henoch 27 (zie paragraaf 2.1.1) spreken ook over een eeuwige straf. In de intertestamentaire literatuur wordt vaker dan in het Oude Testament gesproken over

²²¹ Collins, *Daniel*, 392-393: ‘Daniel does not address the form of the resurrection (contrast the explicit emphasis on the body in 2 Maccabees 7). ... Daniel does not elaborate on the punishment of the damned and makes no mention of a fiery hell, but he does seem to go beyond Isaiah 66 in having the sinners restored to life to experience their disgrace.’

²²² Peels, ‘Eschatologie’, 9.13.

²²³ Beale & Carson, *Use*, 90: ‘The departure of the people of the nations at the final judgment into eternal punishment or eternal life builds on the conceptual background of the resurrection of just and unjust to everlasting life and everlasting contempt, respectively, in Dan. 12,2.’

²²⁴ 4 Makkabeeën is te dateren tussen 63 voor Christus en 70 na Christus (*OTP* 2, 533).

²²⁵ Het apocriefe geschrift Judith is te dateren rond 150 voor Christus (Helyer, *Exploring*, 167).

een opstanding van de doden en een bestraffing voor de goddelozen. Collins beschrijft dat dit ongetwijfeld te maken heeft met de vervolgingen van Antiochus Epifanes in de vroege tweede eeuw voor Christus.²²⁶ Deze zware tijd heeft zijn weerslag op het Joodse denken over het leven na de dood.

Het Joodse denken over het hiernamaals in de intertestamentaire periode kent een gevarieerd beeld (zie vorige hoofdstukken). Uiteindelijk was er in het Jodendom in de eerste eeuw na Christus een zeker geloof in de opstanding van de doden.²²⁷ Hierna volgt een oordeel waarbij scheiding komt tussen de goddelozen en de rechtvaardigen.

6.3. EEUWIGE STRAF IN MATTHEÛS

Het slotonderwijs van Jezus in Mattheüs 25,31-46 staat in deze paragraaf centraal, met een toespitsing op de term eeuwige straf (Mat. 25,46).

6.3.1. HET LAATSTE OORDEEL

Jezus vertelt een gelijkenis over het laatste oordeel.²²⁸ Hij legt sterke nadruk op het feit dat bij het laatste oordeel iedereen op aarde ter verantwoording geroepen zal worden. Jezus zal als Zoon des mensen op de troon van Zijn heerlijkheid zitten (Mat. 25,31) en alle volken zullen voor Hem gebracht worden.²²⁹ Hij zal de goeden van de kwaden scheiden. De schapen staan aan de rechterkant, de bokken aan de linkerkant.²³⁰

De schapen zijn de rechtvaardige mensen. Tot hen wordt gezegd: ‘Kom, gezegenden van Mijn Vader, beërf het Koninkrijk dat voor u bestemd is vanaf de grondlegging van de wereld.’ Zij hebben mensen die hongerig en dorstig waren te eten en te drinken gegeven, en vreemdelingen, zieken en gevangenen geholpen. Zij hebben rechtvaardig gehandeld en zo hebben zij dat voor Christus gedaan (Mat. 23,40). Christus vereenzelvigd Zich met Zijn ‘minste broeders’.²³¹

De bokken zijn de onrechtvaardige mensen. Tot hen wordt gezegd: ‘Ga weg van Mij, vervloekten, in het eeuwige vuur, dat door de duivel en zijn engelen bereid is.’ Zij hebben verzuimd om rechtvaardig en uit liefde te handelen met hun naaste en zo hebben zij dit ook niet voor Christus gedaan (Mat. 23,45).

²²⁶ Collins, *Daniel*, 396: ‘It is beyond doubt that the persecution of Antiochus Epiphanes gave a great boost to the acceptance of the belief in resurrection and judgment after death. Many of the passages in 1 Enoch come from about the same time. In the case of Daniel, the discernible influences are biblical, although the author was very probably acquainted with the Enoch traditions.’

²²⁷ Vgl. Collins, *Daniel*, 398: ‘Belief in some form of resurrection was widespread in Judaism by the first century C.E. Even then, however, the form of the resurrected body was controversial.’

²²⁸ Morris, *Matthew*, 633 betwijfelt of het een gelijkenis is: ‘This passage is often described as a parable, but Jesus does not use this term for it. This, of course, is not decisive. But this concluding part of the discourse reads like a description of what will happen on Judgment Day rather than like another parable.’

²²⁹ De naam ‘Zoon des mensen’ (ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, Mat. 13,37.41) heeft sterke oudtestamentische achtergrond. In het visioen in Daniël 7 ontvangt de Mensenzoon het koningschap. Deze titel past Jezus op Zichzelf toe in Mattheüs 26,64. Jezus Zelf zal de Rechter zijn die de wereld oordeelt.

²³⁰ Clark-Soles, *Death*, 151: ‘Matthew in typical OT style sees those who are good and those who are bad, those who are righteous and those who are wicked.’

²³¹ Cf. Ridderbos, *Komst*, 220.

Voor de bokken klinken dezelfde woorden die klonken in Mattheüs 7,23: ‘Ik heb u nooit gekend, ga weg van Mij, u die de wetteloosheid werkt!’ De scheiding maakt Jezus duidelijk in het slotvers:

Mattheüs 25,46: ‘Dezen zullen gaan in de eeuwige straf, maar de rechtvaardigen in het eeuwige leven.’

Er komt een definitieve scheiding aan het eind der tijden. Hoewel de notie van eeuwige straf en eeuwig leven in het Oude Testament nauwelijks voorkomt, is het toch een bekende uitdrukking vanwege Daniël 12,2. In deze passage verwijst Jezus naar een werkelijkheid die bij Zijn hoorders bekend was.²³² Jezus haalt dit aan om de blijvende straf aan te duiden. Er zijn twee mogelijke uitkomsten. De rechtvaardigen zullen het eeuwige leven ontvangen (ζωὴν αἰώνιον); de onrechtvaardigen zullen ingaan in de eeuwige straf (κόλασιν αἰώνιον).

De term ‘eeuwig leven’ kwam in het Mattheüsevangelie al eerder voor in Mattheüs 19,16 en 19,29. Daar vraagt een rijke jongeman aan Jezus hoe hij het eeuwige leven kan beërven. ‘Verkoop alles wat u hebt, en geef het aan de armen’, antwoordt Jezus (Mat. 19,21). Het eeuwige leven is synoniem aan het binnengaan in het Koninkrijk der hemelen (Mat. 19,23).

De term ‘eeuwige straf’ komt niet voor in Mattheüs en zelfs niet in het hele Nieuwe Testament. De eeuwige straf staat parallel aan het eeuwige vuur (Mat. 25,41). Hiermee roept Jezus Zijn woorden uit Mattheüs 18,8 (cf. 3,12; 5,22) in herinnering: het is beter om verminkt het leven (τὴν ζωὴν) in te gaan dan met twee handen of voeten in het eeuwige vuur (τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον) geworpen te worden. Een duidelijke verbinding tussen eeuwige straf en de γέεννα, waarover het in Mattheüs 18,8-9 gaat.

Tegelijk sluit deze perikoop aan bij het beeld van de buitenste duisternis. Jezus’ woorden in Mattheüs 25,31-46 volgen direct op Jezus’ gelijkenis over de talenten. In Mattheüs 25,30 heeft Jezus gesproken over het uitwerpen in de buitenste duisternis. Alle keren dat Jezus daarover spreekt, is er sprake van een scheiding tussen rechtvaardige/trouwe en onrechtvaardige/ontrouwe mensen. Ook Mattheüs 25,46 spreekt over die scheiding.

6.3.2. EEUWIG

Het is van belang om stil te staan bij de betekenis van het woord αἰώνιος (eeuwig). Allereerst het hiermee samenhangende woord αἰών, dat Mattheüs met name gebruikt in Mattheüs 12 en 13.²³³ Daar spreekt Jezus over de voleinding van deze wereld (αἰών). Hierna volgt de toekomstige αἰών. Het spreken over

²³² NIDNTT 3, αἰών, 832: ‘From the Book of Daniel onwards “eternal life” is an expression of the longed-for eschatological blessings of salvation, life in the age to come.’ Vgl. Hagner, *Matthew 2*, 746.

²³³ NIDNTT 3, αἰών, 830: ‘Matthew displays the fullest and most vivid conception of the aeons in the sense of distinguishing between two successive worlds of space and time, for here alone is found the typical distinction between this age and the age to come (Mat. 12,32).’

deze tijd en de toekomstige tijd is kenmerkend voor het Joodse denken in twee tijdperken.²³⁴ In de toekomstige αἰών zal het oordeel bekend zijn en is de scheiding voltrokken.²³⁵

Jezus plaatst in Mattheüs 25,46 het eeuwige leven tegenover de eeuwige straf en daarmee doelt Hij op het leven in de toekomstige αἰών. Die toekomstige wereldtijd zal volkomen nieuw zijn en is voor mensen niet voor te stellen, daarom spreekt Jezus er zo vaak over in gelijkenissen.²³⁶ De boodschap van het slot van Mattheüs 25 moet niet afgezwakt worden. Tegelijk: de manier waarop Jezus hierover spreekt geeft geen aanleiding om te speculeren over de natuur of de tijd van de toekomstige αἰών.²³⁷

Jezus duidt zowel het leven als de straf aan met het bijvoeglijke naamwoord eeuwig (αἰώνιος). Deze parallel is niet te negeren.²³⁸ Met deze semantische overeenkomst omschrijft Mattheüs dat zowel het leven als de straf zonder einde is. Dit ‘zonder einde’ moet worden gelezen vanuit de manier waarop men er in die tijd over dacht. Niet abstract boventijdelijk, in aansluiting bij latere filosofische interpretaties van eeuwigheid, maar concreet en in continuïteit met het leven zoals wij dat kennen, maar dan zonder einde. Silva stelt de retorische vraag: ‘If the writer had indeed wanted to say that both life and punishment go on without end, would this not be the clearest way to communicate that thought?’²³⁹

6.3.3. DOEL

Het is niet Jezus’ bedoeling om in Zijn slotonderwijs een uitgebreide uiteenzetting of schildering te geven over het leven na dit leven. Jezus doet een zeer krachtig appel op Zijn hoorders om rechtvaardig te leven.²⁴⁰ Het is van belang hoe er geleefd wordt op aarde.²⁴¹ Wat hier op aarde gebeurt heeft eeuwigheidswaarde. Jezus maakt duidelijk hoe belangrijk goede werken in het leven van de christen zijn als een kenmerk van ware toewijding aan Hem.

²³⁴ *TWNT 1*, αἰών, 206: ‘Die Lehre von den beiden Aionen hat das NT der jüdischen Apokalyptik entlehnt.’

²³⁵ France, *Matthew*, 484: ‘What follows from that “end of the aion” is the “aion to come”, which lies on the other side of the judgment. Here, then, the consequences of the unforgivable sin apply not only to this life but also the life to come, when judgment will finally have been given.’

²³⁶ *TWNT 1*, αἰών, 205: ‘Es ist etwas Unvorstellbares, was man sich nur im Gleichnis veranschaulichen kann: mit einem der Geschichte entnommenen Bilde als „Reich Gottes“.’

²³⁷ *NIDNTT 3*, αἰών, 833: ‘Everywhere the NT exercises conscious discretion in the face of events of which knowledge is forbidden (1 Thess. 5,1 ff.; Mat. 24,37 ff.); it does not go into rapturous speculations about the nature and time of the coming aeon. This is also a warning to every Christian today against speculating about God’s mystery.’ Zo ook: Gnlika, *Matthäus 2*, 379: ‘Es kommt uns aber nicht zu, wissen zu wollen, was genau später einmal sein wird.’

²³⁸ Vgl. *NIDNTTE 2*, κολλάζω, 717-718: ‘It is difficult to ignore the correspondence between “eternal life” and “eternal punishment” in this passage. Whatever qualitative nuances are involved in the term αἰώνιος, few would be prepared to deny that eternal life is without end. ... The fact is that αἰώνιος is the most common and natural way to express the notion that something continues forever.’

²³⁹ *NIDNTTE 2*, κολλάζω, 718.

²⁴⁰ Gnlika, *Matthäus 2*, 377: ‘Der Impetus des Textes ist Gerichtsparänese, konkret: dringende Aufforderung zur Barmherzigkeit.’ Vgl. Rowland, ‘Eschatology’, 60: ‘The element of judgment at the Parousia of the Son of man is explicitly present in Matthew, where the Son of man is sitting on God’s throne. But here the focus of attention is on present response.’

²⁴¹ Morris, *Matthew*, 641: ‘Jesus leaves with his followers the teaching that in daily life the way they treat the lowly, the needy, and the unimportant is of the greatest significance.’ Zo ook Jezus’ eigen woorden in Mattheüs 7,19: ‘Iedere boom die geen goede vrucht voortbrengt, wordt omgehakt en in het vuur geworpen’.

Zo komt Jezus tot een parenetisch slot van Zijn onderwijs. Vanaf het begin van Zijn onderwijs is de aansporing tot bekering aanwezig. In Mattheüs 4,17 begint Jezus met Zijn verkondiging: ‘Bekeer u, want het Koninkrijk der hemelen is nabijgekomen.’ Deze oproep tot bekering en tot het tonen van barmhartigheid is van begin tot eind in het Mattheüsevangelie een rode draad in Jezus’ verkondiging. Jezus geeft in Zijn slotonderwijs in Mattheüs 25 dus geen nieuwe boodschap mee aan Zijn leerlingen, maar Hij bekrachtigt de boodschap die Hij meermaals heeft verkondigd.²⁴²

6.4. DEELCONCLUSIE

Jezus roept in Mattheüs 25,46 het beeld op uit Daniël 12,2, waar gesproken wordt over een opstanding van de doden. Daniël beschrijft dat de rechtvaardigen ingaan in het eeuwige leven, maar de goddelozen zullen ‘ontwaken tot smaad, tot eeuwig afgrijzen’. Zowel in Daniël als in Mattheüs worden twee wegen getekend. Ook in de intertestamentaire literatuur komen verwijzingen voor naar een eeuwigdurende, eschatologische straf.

Jezus doelt met het eeuwige leven op het ingaan van het Koninkrijk van God (Mat. 19,24 en 25,34). Het eeuwige leven is het tegenovergestelde is van het eeuwige vuur (Mat. 18,8-9 en 25,41).

Bij het laatste oordeel aan het einde der tijden zal er scheiding plaatsvinden met twee mogelijke uitkomsten: het eeuwige leven of de eeuwige straf. Hetzelfde bijvoeglijke naamwoord (αἰώνιος) wordt gebruikt. Zowel het leven als de straf zijn zonder einde. Het is niet Jezus’ intentie om exact te beschrijven hoe dit zal zijn. Hij roept Zijn hoorders op om rechtvaardig te leven en barmhartigheid te betonen aan de mensen die dit nodig hebben.

²⁴² Clark-Soles, *Death*, 154: ‘The telos of Matthew’s eschatological scenario is: (a) to inspire clearly delineated ethical behavior; (b) to offer encouragement to a group that perceived itself as persecuted; and (c) to justify inclusion of Gentiles in the church.’

7. BEANTWOORDING HOOFDVRAAG

Na voorgaande exegese rest nu nog het beantwoorden van de hoofdvraag van het onderzoek. Wat is de eigenheid van- en samenhang tussen de termen γέεννα, buitenste duisternis, ἄδης en eeuwige straf in het Mattheüsevangelie?

7.1. EIGENHEID

Jezus gebruikt in Mattheüs vier verschillende termen in relatie tot het oordeel. De term die Hij het hiervoor het meest gebruikt is γέεννα. Deze Griekse term heeft een achtergrond in het Oude Testament. Op verschillende plekken wordt gesproken over de vallei van Hinnom (גֵּי הַחַיְהוֹם), een vallei ten zuidwesten van Jeruzalem. Aan deze vallei zat een negatieve klank, vanwege vreselijke afgodische gebeurtenissen die hier hebben plaatsgevonden. Daarom zal God in de toekomst over de goddelozen een oordeel vellen. Met name Jeremia schrijft dat גֵּי הַחַיְהוֹם de plek is waar het eschatologische oordeel zal plaatsvinden. Deze notie krijgt een verdere uitwerking in de intertestamentaire literatuur, waar zowel impliciet als expliciet wordt gesproken over de vallei van Hinnom als plaats van oordeel. De geschriften 1 Henoch en 4 Ezra noteren levendige beschrijvingen van een oordeel, waarbij beelden van een vuuroven voorkomen.

Jezus sluit met Zijn spreken over de γέεννα met name aan bij het oudtestamentische gebruik van deze term. Met het noemen van de γέεννα doelt Jezus niet op een vuilstortplaats, maar Jezus schetst hiermee een beeld van een eschatologisch oordeel dat bij Zijn Joodse hoorders bekend is.

Een andere veelvoorkomende aanduiding is gejammer en tandengeknars. Jezus gebruikt deze woorden in zes passages. Hij sluit daarbij aan bij de achtergrond van deze twee woorden zoals die in het Oude Testament en in de intertestamentaire literatuur te vinden is. Gejammer duidt op een uiting van rouw en verdriet. Tandengeknars is de uiting van felle woede of spot. Wanneer Jezus deze aanduiding gebruikt, spreekt Hij telkens over het Koninkrijk der hemelen. Dit wordt vergeleken met een feestmaal. Jezus waarschuwt Zijn hoorders voor het naderende oordeel en roept op om waakzaam te zijn. Wie niet waakzaam is, wordt buitengeworpen en zal niet welkom zijn in Gods Koninkrijk. Het buitenwerpen gebruikt Jezus in deze context vijf keer. Men wordt buitengeworpen in de buitenste duisternis. Met dit beeld schetst Jezus een werkelijkheid van het afgezonderd worden van de God van Licht. Het is een plaats van verdriet en zelfverwijt vanwege het missen van Gods Koninkrijk. Een tweede beeld dat Jezus gebruikt is te vinden in Mattheüs 13. In twee gelijkenissen komt de vuuroven voor. Met dit beeld sluit Jezus aan bij Daniël 3. De vuuroven is het beeld van straf en definitief oordeel.

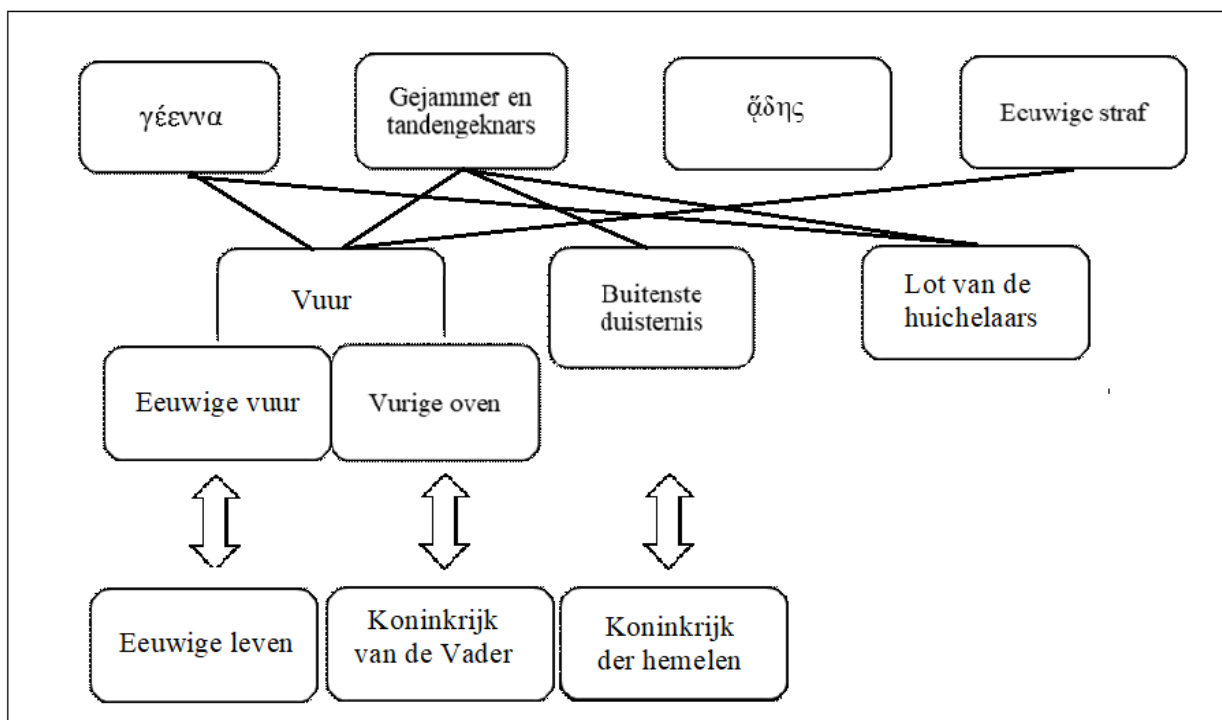
Een derde term die Jezus gebruikt is de ἄδης, de Griekse vertaling van het Hebreeuwse אֵשׁ הַגֵּהֶם. Met deze term wordt het graf of de onderwereld aangeduid. Zowel goddelozen als rechtvaardigen gaan na hun sterven naar de אֵשׁ הַגֵּהֶם. Over bestraffing, oordeel of vuur wordt in deze teksten niet gesproken. Vooral in de Psalmen komt de אֵשׁ הַגֵּהֶם voor als een plaats van duisternis, zonder gedachtenis aan God (Ps. 6,5). Toch wordt in Psalm 139,8 gezegd dat God ook aanwezig is in de אֵשׁ הַגֵּהֶם. De intertestamentaire literatuur

sluit in het spreken over de ἄδης enerzijds aan bij het oudtestamentische gebruik van de לִשְׁפָּ. Anderzijds wordt de ἄδης in andere teksten ook breder opgevat: als wachtkamer, waarin de zielen wachten op het laatste oordeel, maar ook als duister of vurig bestraffingsoord voor zondaren. Wanneer Mattheüs twee keer een uitspraak van Jezus beschrijft over de ἄδης, sluit hij daarbij aan bij het oudtestamentische denken en wordt niet bij de latere ontwikkeling aangesloten. De ἄδης heeft poorten en daarmee een zekere macht, maar Christus zal Zijn kerk bewaren. De poorten van de ἄδης zullen de gemeente niet overweldigen. In Nederlandse vertalingen kan het beste met dodenrijk vertaald worden.

De laatste aanduiding is de eeuwige straf uit Mattheüs 25,46. Dit vindt zijn achtergrond in Daniël 12,2. Daniël spreekt als een van de weinigen in het Oude Testament over de opstanding van de doden. Als de doden opstaan zullen de rechtvaardigen ingaan in het eeuwige leven. De goddelozen zullen echter ‘ontwaken tot smaad, tot eeuwig afgrijzen’. Er is tweërlei uitkomst: eeuwig leven of eeuwig afgrijzen. Wanneer Jezus Zijn onderwijs geeft, drukt Hij Zijn hoorders op het hart dat het van belang is om rechtvaardig te leven om in te mogen gaan in het Koninkrijk van God. Wie geen barmhartigheid heeft getoond aan de zwakken in de samenleving zal moeten ingaan in de eeuwige straf. Zowel het leven als de straf zijn zonder einde. Het is niet Jezus’ doel om uitgebreid te vertellen over de toekomstige wereld, maar Hij roept op tot rechtvaardigheid, barmhartigheid en naastenliefde.

7.2. SAMENHANG

De samenhang tussen de door Jezus’ gebruikte termen is in figuur 9 zichtbaar gemaakt.

Figuur 9. Samenhang tussen de termen

In figuur 9 valt op dat de ἄδης niet samenhangt met de andere termen. Wanneer Jezus in Mattheüs spreekt over de ἄδης doelt Hij hiermee op het dodenrijk en niet op een bestraffing na het oordeel. Deze term is meegenomen in dit onderzoek, omdat de ἄδης in veel Bijbelvertalingen wordt vertaald met ‘hel’. Dit levert verwarring op, omdat ook de γέεννα met ‘hel’ wordt vertaald. Dit onderzoek heeft aangetoond dat de termen ἄδης en γέεννα in Mattheüs niet samenhangen.

‘Hel’ als vertaling van γέεννα is correct. Jezus wijst in Zijn spreken over de γέεννα op een eschatologisch oordeel, dat gepaard gaat met vuur. Dit is het lot voor wie goddeloos en wetteloos handelt, voor de huichelaars en de mensen die voor anderen een struikelblok zijn. Zij worden in de γέεννα geworpen. De meeste keren dat Jezus hierover spreekt, is het Zijn bedoeling om mensen te waarschuwen voor de komende toorn en hen op te roepen om een rechtvaardig en barmhartig leven te leiden.

Dit appel klinkt ook in de keren dat Jezus spreekt over de plaats waar gejammer en tandengeknars is. Dit is, net als de γέεννα, een plaats waarin men geworpen wordt. Telkens beschrijft Jezus de tegenstelling. Werpen in de buitenste duisternis of de vurige oven is het tegenovergestelde van het ingaan in het Koninkrijk van God. Jezus’ beschrijvingen van het lot van de goddelozen staat in de context van het nodigen tot het feestmaal in het Koninkrijk der hemelen. In dat perspectief moeten Jezus’ woorden over de plaats van gejammer en tandengeknars worden verstaan. Wie niet luistert naar de woorden van Jezus en zich niet bekeert, mist de verbinding met Hem en zal de vreugde van Gods Koninkrijk missen.

Jezus’ laatste term, de eeuwige straf, sluit hierbij aan. Parallel aan de eeuwige straf, wordt het eeuwige vuur genoemd, en dit markeert de samenhang met de γέεννα. Er is sprake van scheiding: de rechtvaardigen worden in het laatste oordeel van de goddelozen gescheiden. De rechtvaardigen mogen ingaan in het eeuwige leven. Tegen de goddelozen wordt gezegd dat zij weg moeten gaan, zij zijn het Koninkrijk niet deelachtig en voor hen wacht de eeuwige straf. In Jezus’ gebruik van deze term ligt de focus niet op de precieze beschrijving van hoe die straf eruitziet. Dit in tegenstelling tot de manier waarop er in die tijd wel over gesproken werd. Ook in dit laatste is overeenkomst in Jezus’ gebruik van alle termen: Hij sluit enerzijds aan bij bekende beelden voor Zijn hoorders. Anderzijds is Jezus’ omschrijving en inkleuring van de termen minder concreet en gedetailleerd dan in de literatuur uit de intertestamentaire periode. Jezus spreekt in het Mattheüsevangelie in beelden van vuur, duisternis, gejammer en tandengeknars en straf over een indringende, eschatologische werkelijkheid. In dit alles roept Hij de hoorder op tot geloof, gehoorzaamheid en werken van gerechtigheid, om zo de vreugde van Gods Koninkrijk binnen te gaan.

SAMENVATTING

Deze scriptie beschrijft een exegetisch onderzoek naar het spreken over de hel in het Bijbelboek Mattheüs. Twintig keer schrijft Mattheüs over het oordeel of de hel. In het onderwijs van Jezus is deze notie niet een kanttekening, maar een rode draad. Jezus gebruikt hierbij vier verschillende termen.

De term die het meest frequent voorkomt is de γέεννα. Deze term is bij het Joodse publiek bekend als de vallei ten zuiden van Jeruzalem. In het verleden vonden in deze vallei vreselijke gebeurtenissen plaats, er werden afgoden vereerd en kindoffers gebracht. God spreekt Zijn vloek hierover uit. Zo wordt deze vallei in het Joodse denken verbonden aan het eschatologische oordeel over goddeloze mensen. Enerzijds sluit Jezus aan bij deze gedachte en spreekt met ernst over het vuur dat wacht voor de goddelozen. Anderzijds geeft Jezus geen levendige schets van de verschrikkingen in de γέεννα, zoals in de Joodse geschriften 1 Henoch en 4 Ezra. In veel preken en commentaren wordt de γέεννα beschreven als de vuilnisbelt van Jeruzalem. Dit onderzoek toont aan dat dit een misvatting is. Jezus denkt bij de γέεννα niet aan een specifieke plaats, maar Hij schetst een beeld van de werkelijkheid van een eschatologisch oordeel dat Zijn hoorders herkenden.

De tweede term die vaak vertaald wordt met hel is ᾅδης. De ᾅδης houdt nauw verband met de dood, maar uit de teksten van Mattheüs blijkt dat de ᾅδης niet wijst naar dezelfde realiteit als de γέεννα. De achtergrond van de ᾅδης is te vinden in de Hebreeuwse term לִישָׁע, waarmee in het Oude Testament verwezen wordt naar het graf of het dodenrijk. Het denken over de לִישָׁע / ᾅδης ontwikkelt zich in de intertestamentaire periode. De term ᾅδης wordt dan gebruikt om een plaats mee aan te duiden waar de goddelozen direct na het sterven hun straf ontvangen. Wanneer Jezus in Mattheüs spreekt over de ᾅδης sluit Hij aan bij het oudtestamentische denken over de לִישָׁע. De ᾅδης verwijst naar het dodenrijk en heeft een zekere (beperkte) macht, maar God staat hier boven.

Jezus spreekt in Mattheüs vaak in gelijkenissen over het oordeel. Zo spreekt Hij over de buitenste duisternis en over een vurige oven. Met deze (bijna tegenovergestelde) beelden roept Jezus een grotere werkelijkheid op van het missen van de nabijheid van God. Jezus gebruikt hierbij telkens de plaats waar gejammer en tandengeknars is, waarmee Hij doelt op het mislopen van Gods Koninkrijk.

In Zijn laatste onderwijs noemt Jezus de eeuwige straf. Deze term heeft enerzijds verbinding met de γέεννα, vanwege de verbinding met het eeuwige vuur. Anderzijds is er verbinding met de buitenste duisternis. Jezus maakt scheiding tussen rechtvaardigen en goddelozen. Tegen de laatsten zegt Hij: Ga weg van Mij! De eeuwige straf staat tegenover het eeuwige leven. De achtergrond is te vinden in Daniël.

In het grote geheel van Mattheüs is de boodschap van Jezus over het oordeel en de hel een telkens terugkerend thema. Bangmakerij is hierbij niet het doel. Jezus spreekt in beelden over een werkelijkheid die voor mensen niet in te denken is. Uiteindelijk roept Jezus op tot bekering, tot doen van werken van barmhartigheid in het hier en nu en tot het leven in het Licht.

BIJLAGE 1

*Een fragment uit het tv-programma Adieu God?, waarin presentator Tijs van den Brink (B) in gesprek is met cabaretier Theo Maassen (M).*²⁴³

B: Waar word je nu boos van, als het om religie gaat?

M: Dat er een hemel is, dat als je doodgaat er een hiernamaals is. (...) Dat die hemel toegankelijk is voor bepaalde mensen, en bepaalde mensen niet, daar word ik wel heel kwaad over.

B: Ja?

M: Je kan volgens het christelijk geloof een verschrikkelijk leven leiden (...) en als je dan oprecht spijt betuigt, dan kom je in de hemel... En iemand die zich fatsoenlijk heeft gedragen en geprobeerd heeft andere mensen te helpen, die mag daar dan niet binnen.

B: Omdat 'ie niet in God gelooft?

M: Ja! Dan denk ik: wat is dat voor organisatie? Als je dat echt gelooft, dan maak je me niet zozeer kwaad, maar dan vind ik het wel heel moeilijk om je nog serieus te nemen. ... Want geloof jij dat?

B: Ik geloof wel in een hiernamaals, eh, en ik ben heel blij dat ik niet ga bepalen wie daar wel komt en wie niet. Dat wil ik ook niet. En zo wil ik ook niet denken, dat is niet aan mij. Nee.

M: Maar staat dat ook niet in de Bijbel. Daar staat wel in dat ongelovigen geen kans maken op de hemel.

B: Ja, er zijn wel wat sluipeggetjes. Als je het niet wist ofzo, of als je het niet kon weten bijvoorbeeld. En ik denk dan altijd: God is veel groter en veel genadiger dan wij denken. Dus daar hoeven wij ons niet druk om te maken.

M: Ja. Oké.

B: Ja, kan dat?

M: Ja, dan word ik niet kwaad.

B: Want als mensen echt denken 'Als je in God gelooft ga je naar de hemel en als je niet in God gelooft ga je naar de hel', daar kan jij heel boos van worden?

M: Ja, eigenlijk wel ja. Dat brengt in ieder geval een heftige reactie teweeg.

B: Terwijl dat niet iets is wat mensen zelf bedenken, want dat is dan opgediept uit de Bijbel, of een ander boek.

²⁴³ Uitzending *Adieu God?*, 20 oktober 2019: https://www.npostart.nl/adieu-god/20-10-2019/VPWON_1297447 [geraadpleegd op 10-11-2020].

M: Ja, maar dat je bij die club wil horen. (...) Ja, jij bent zeer coulant naar niet-gelovigen. En ik wou dat alle gelovigen zo zouden zijn. Maar als je een orthodoxe moslim bent, geloof je echt wel dat een ongelovige eeuwig moet branden in de hel. Volgens mij staat dat ook gewoon in de Bijbel hoor, dat ik eeuwig moet branden in de hel! Ik vind dat nogal wat. Ik vind dat ... lang sowieso. En het lijkt me zeer oncomfortabel gewoon.

B: Ja, maar de kunst van geloven is ook de teksten die in de Bijbel staan tot je te nemen en te vertalen naar deze tijd en te bedenken: wat zouden ze betekenen?

M: Ja, maar dat maakt het toch ook wel heel vrijblijvend, Tijs. Dan ga je er de leuke dingetjes uitpikken waar je wat aan hebt, en de rest laat je voor wat het is.

B: Nou, nee, er blijven best wel lastige kanten aan zitten. Waarvan ik denk, wat moet ik er mee? Nou, bijvoorbeeld dit, ik weet niet wat er met niet-gelovigen gebeurt na dit leven. Ik hoop niks ergs. Maar dat vind ik ook wel ingewikkeld. Maar hé, het is ons zo aangereikt. Dat boek, daar moeten we het mee doen.

M: Nee, dat is het hele probleem. Er zijn onwaarschijnlijk veel boeken. Er zijn bibliotheken vol boeken, met heel veel interessante informatie. En dat één boek heilig is, dát is zo raar. Dat maakt die andere boeken mínder waar, en dat is zo stom. (...) Daarom kan ik er gewoon niet bij dat jij bij die club wil horen.

B: Maar het is de crux: wat zou dat toen betekend hebben en wat zou dat nu betekenen?

GEBRUIKTE LITERATUUR

Commentaren

- Bruggen, Jakob van, *Matteüs. Het evangelie voor Israël*. Commentaar op het Nieuwe Testament (Kampen: Kok, 1990).
- Carson, D.A., *Matthew*, in: Frank E. Gaebelein (ed.), *The Expositor's Bible Commentary*, vol. 8 (Grand Rapids: Zondervan, 1984), 3-599.
- Collins, John J., *A Commentary on the Book of Daniel*. Hermeneia - A Critical and Historical Commentary on the Bible (Minneapolis: Fortress, 1993).
- Evans, Craig E., *Matthew*. New Cambridge Biblical Commentary (Cambridge: Cambridge University, 2012).
- France, R.T., *The Gospel of Matthew*. The New International Commentary on the New Testament (Grand Rapids: Eerdmans, 2007).
- Gnilka, Joachim, *Das Matthäusevangelium*. Herders Theologischer Kommentar zum Neuen Testament, 1. Teil (Freiburg: Herder, 1986).
- Gnilka, Joachim, *Das Matthäusevangelium*. Herders Theologischer Kommentar zum Neuen Testament, 2. Teil (Freiburg: Herder, 1988).
- Grosheide, F.W., *Het heilig evangelie volgens Mattheüs*. Commentaar op het Nieuwe Testament (Kampen: Kok, 1954²).
- Hagner, Donald A., *Matthew 1-13*. Word Biblical Commentary (Dallas: Word Books, 1993).
- Hagner, Donald A., *Matthew 14-28*. Word Biblical Commentary (Dallas: Word Books, 1995).
- Hendriksen, William, *Matthew*. New Testament Commentary (Grand Rapids: Baker Book House, 2004).
- Luz, Ulrich, *Das Evangelium nach Matthäus I/1 (Mt 1-7)*. Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament (Neukirchen: Patmos, 2002).
- Luz, Ulrich, *Das Evangelium nach Matthäus I/2 (Mt 8-17)*. Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament (Neukirchen: Patmos, 2007).
- Luz, Ulrich, *Das Evangelium nach Matthäus I/3 (Mt 18-25)*. Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament (Neukirchen: Patmos, 2012).

Morris, Leon, *The Gospel according to Matthew*. The Pillar New Testament Commentary (Grand Rapids: Eerdmans, 1992).

Nolland, John, *The Gospel of Matthew*. The New International Greek Testament Commentary (Grand Rapids: Eerdmans, 2005).

Turner, David L., *Matthew*. Baker Exegetical Commentary on the New Testament (Grand Rapids: Baker Academic, 2008).

Overige publicaties

Aland, Kurt e.a. (eds.), *Novum Testamentum Graece* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2012²⁸).

Anderson, J.W. e.a. (eds.), *Rethinking Hell: Readings in Evangelical Conditionalism* (Oregon: Cascade Books, 2014).

Bailey, L.R., 'Gehenna', in: George Arthur Burtrick (ed.), *The Interpreter's Dictionary of the Bible* (New York: Abingdon, 1976), 184-192.

Bailey, Wilma Ann, 'גֵּהֶנָּה', in: Willem A. VanGemeren, *NIDOTTE*, vol. 4 (Grand Rapids: Zondervan, 1997), 327-328.

Bauckham, Richard, 'Hades', in: David Noel Freedman (ed.), *ABD*, vol. 3 (New York: Doubleday, 1992), 14-15.

Bauckham, Richard, *The Fate of the Dead: Studies on the Jewish and Christian Apocalypses* (Leiden: Brill, 1998).

Beale, G.K. & D.A. Carson, *Commentary on the New Testament Use of the Old Testament* (Grand Rapids: Baker, 2007).

Belder, J., *De laatste ernst. Over de plaats van hemel en hel in prediking en pastoraat* (Heerenveen: Jongbloed, 2016).

Bell, Rob, *Love Wins: A Book About Heaven, Hell, and the Fate of Every Person Who Ever Lived* (San Francisco: HarperOne, 2011).

Bietenhard, Hans, 'πῦρ', in: Colin Brown (ed.), *NIDNTT*, vol. 1 (Carlisle: Paternoster, 1986), 653-657.

Boer, William den & Felix de Fijter, 'Is het vuur van de hel uitgedoofd?', in: *De Nieuwe Koers* (2020, nr. 1), 13-18.

Brink, G. van den & C. van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek. Een inleiding* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2015⁵).

- Butter, P. den, *Bestemming bereikt. Hemel of hel en de reis daarheen* (Houten: Den Hertog, 2016).
- Carson, D.A. & Douglas J. Moo, *An Introduction to the New Testament* (Grand Rapids: Zondervan, 2005).
- Chan, Francis & Preston Sprinkle, *Erasing Hell: What God Said About Eternity, and the Things We've Made Up* (Colorado Springs: David C. Cook, 2011).
- Charlesworth, J.H. (ed.), *Old Testament Pseudepigrapha*, vols. 1-2 (Peabody: Hendrickson, 2019⁶).
- Clarke-Soles, Jaime, *Death and the Afterlife in the New Testament* (New York: T&T Clark, 2006).
- Crockett, W.V. (ed.), *Four Views on Hell* (Grand Rapids: Zondervan, 1992).
- Dam, Cornelis van, 'אֶדֶן', in: Willem A. VanGemeren, *NIDOTTE*, vol. 1 (Grand Rapids: Zondervan, 1997), 223-225.
- Donnelly, Edward, *Biblical Teaching on the Doctrines of Heaven and Hell* (Edinburgh: Banner of Truth, 2001).
- Dunn, James D.G., *New Testament Theology. An Introduction* (Nashville: Abingdon Press, 2009).
- Ehrman, Bart D., *Heaven and Hell: A History of the Afterlife* (New York: Simon & Schuster, 2020).
- Exalto, K., 'Sterven en dan...', in: W. van 't Spijker (ed.), *Eschatologie. Handboek over de christelijke toekomstverwachting* (Kampen: De Groot Goudriaan, 1999), 555-568.
- Foulkes, Francis, 'הֶרֶק', in: Willem A. VanGemeren, *NIDOTTE*, vol. 2 (Grand Rapids: Zondervan, 1997), 288.
- Fudge, Edward W., *The Fire that Consumes: A Biblical and Historical Study of the Doctrine of Final Punishment* (Houston: Providential, 1982).
- Genderen, J. van & W.H. Velema, *Beknopte gereformeerde dogmatiek* (Kampen: Kok, 2013).
- Guhrt, Joachim, 'αἰών', in: Colin Brown (ed.), *NIDNTT*, vol. 3 (Carlisle: Paternoster, 1986), 826-833.
- Hahn, Hans-Christof, 'σκότος', in: Colin Brown (ed.), *NIDNTT*, vol. 1 (Carlisle: Paternoster, 1986), 421-425.
- Hamp, V., 'בְּכֵה', in: G. Johannes Botterweck e.a. (eds.), *TWAT*, Band 1 (Stuttgart: W. Kohlhammer, 1973), 638-643.
- Hart, David Bentley, *That All Shall Be Saved: Heaven, Hell, and Universal Salvation* (Yale: University Press, 2019).

- Hauschild, Wolf-Dieter, *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte*, Band 1. Alte Kirche und Mittelalter (Gütersloh: Gütersloher, 2011).
- Helyer, Larry L., *Exploring Jewish Literature of the Second Temple Period. A Guide for New Testament Students* (Downers Grove: Inter Varsity, 2002).
- Jeremias, Joachim, ‘ἄδης’, in: Gerhard Kittel, *TWNT*, Band I (Stuttgart: Kohlhammer, 1933), 146-150.
- Jeremias, Joachim, ‘γέεννα’, in: Gerhard Kittel, *TWNT*, Band I (Stuttgart: Kohlhammer, 1933), 655-656.
- Jonge, Henk-Jan de (ed.), *Pseudepigrapha Veteris Testamenti Graece*, vol. 3 (Leiden: Brill, 1970).
- Jonge, Henk-Jan de (ed.), *Pseudepigrapha Veteris Testamenti Graece*, vol. 4 (Leiden: Brill, 1977).
- Ladd, George Eldon, *A Theology of the New Testament* (Grand Rapids: Eerdmans, 1974).
- Lang, Bernhard, *Himmel und Hölle: Jenseitsglaube von der Antike bis heute* (München: Beck, 2003).
- Marshall, I. Howard, *New Testament Theology. Many Witnesses, One Gospel* (Downers Grove: Inter Varsity, 2004).
- Merrill, Eugene H., ‘לִישׁׁ’, in: Willem A. VanGemeren, *NIDOTTE*, vol. 4 (Grand Rapids: Zondervan, 1997), 6-7.
- Moore, David George, *The Battle for Hell. A Survey and Evaluation of Evangelicals’ Growing Attraction to the Doctrine of Annihilationism* (Lanham: University Press, 1995).
- Mulder, H., ‘Het evangelie naar Matteüs’, in: M.J. Mulder (ed.), *Bijbels Handboek 3. Het Nieuwe Testament* (Kampen: Kok, 1987), 258-264.
- Murre, J.A., *Lexicon Nieuwe Testament* (Vught: Skandalon, 2009).
- Nelis, J.T., ‘De joodse literatuur’, in: M.J. Mulder (ed.), *Bijbels Handboek 2b. Tussen Oude en Nieuwe Testament* (Kampen: Kok, 1983), 118-191.
- Noordegraaf, A., ‘De eschatologische prediking van het Nieuwe Testament’, in: W. van ‘t Spijker (ed.), *Eschatologie. Handboek over de christelijke toekomstverwachting* (Kampen: De Groot Goudriaan, 1999), 85-144.
- Papaioannou, Kim G., *The Geography of Hell in the Teaching of Jesus* (Eugene: Pickwick, 2013).
- Papaioannou, Kim G., ‘Motifs of Death and Hell in the Teaching of Jesus: Part 1 - An Examination of Hades’, in: *Melanesian Journal of Theology*, vol. 32.2 (2016), 103-133.
- Papaioannou, Kim G., ‘Motifs of Death and Hell in the Teaching of Jesus. Part 2 - An Examination of Gehenna’, in: *Melanesian Journal of Theology*, vol. 33.1-2 (2017), 7-32.

- Peels, H.G.L., ‘Eschatologie in het Oude Testament’, in: W. van ‘t Spijker (ed.), *Eschatologie. Handboek over de christelijke toekomstverwachting* (Kampen: De Groot Goudriaan, 1999), 9-50.
- Pietersma A. (ed.), *A New English Translation of the Septuagint* (New York: Oxford University, 2007).
- Price, James D., ‘ἡψῆ’, in: Willem A. VanGemeren, *NIDOTTE*, vol. 2 (Grand Rapids: Zondervan, 1997), 312-315.
- Price, James D., ‘ἡῖθ’’, in: Willem A. VanGemeren, *NIDOTTE*, vol. 2 (Grand Rapids: Zondervan, 1997), 52-53.
- Rahlfs, Alfred (ed.), *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes* (Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1935).
- Rasmussen, Carl, ‘ἡῖθ’’, in: Willem A. VanGemeren, *NIDOTTE*, vol. 1 (Grand Rapids: Zondervan, 1997), 852.
- Rengtsdorf, Karl Heinrich, ‘κλαίω, κλαυθμὸς’, in: Gerhard Kittel, *TWNT*, Band III (Stuttgart: Kohlhammer, 1938), 725.
- Ridderbos, Herman, *De komst van het koninkrijk. Jezus’ prediking volgens de synoptische evangeliën* (Kampen: Kok, 1950).
- Rowland, Christopher, ‘The Eschatology of the New Testament Church’, in: Jerry I. Walls (ed.), *The Oxford Handbook of Eschatology* (Oxford: Oxford University, 2008), 56-61.
- Sasse, Hermann, ‘αἰών, αἰώνιος’, in: Gerhard Kittel, *TWNT*, Band I (Stuttgart: Kohlhammer, 1933), 197-209.
- Schilder, K., *Wat is de hel?* (Kampen: Kok, 1932³).
- Schmelzer, Carsten S., *Hölle: Der Blick in den Abgrund* (Witten: Brockhaus, 2012).
- Schreiner, Thomas R., *Magnifying God in Christ. A Summary of New Testament Theology* (Grand Rapids: Baker Academic, 2010).
- Silva, Moisés (ed.), *NIDOTTE*, vols. 1-5 (Grand Rapids: Zondervan, 2014²), sub lemmata: ἄδης, ἀπόλλυμι, βρῦχω, γέεννα, ἔσω, κλαίω, κολάζω, πῦρ, σκότος.
- Sprinkle, Preston (ed.), *Four Views on Hell* (Grand Rapids: Zondervan, 2016²).
- Stuhlmacher, Peter, *Biblische Theologie des Neuen Testaments*. Band 1: Grundlegung. Von Jesus zu Paulus (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1992).
- Stuhlmacher, Peter, *Biblische Theologie des Neuen Testaments*. Band 2: Von der Paulusschule bis zur Johannesoffenbarung 2. Auflage (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2012).

- Suriano, Matthew J., *A History of Death in the Hebrew Bible* (New York: Oxford University, 2018).
- Versteeg, J.P., *Evangelie in viervoud. Een karakteristiek van de vier evangeliën* (Kampen: Kok, 1992).
- Vorgrimler, Herbert, *Geschichte der Hölle* (München: Wilhelm Fink, 1994).
- Vriezen, Th. C. & A.S. van der Woude, *Oudisraëlitische en vroegjoodse literatuur* (Kampen: Kok, 2000¹⁰).
- Watson, Duane F., 'Gehenna', in: David Noel Freedman (ed.), *ABD*, vol. 2 (New York: Doubleday, 1992), 926-928.
- Yarbrough, Robert W., 'Jesus on Hell', in: Christopher W. Morgan (ed.), *Hell under fire* (Grand Rapids: Zondervan, 2004), 67-90.